

**Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
Факультет філології та соціальних комунікацій**

Вікторія ЗАГОРОДНОВА

ОСНОВИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Навчальний посібник
для студентів напряму підготовки: 6. 020303 Філологія.
Мова і література (англійська) та 6. 020303 Філологія. Мова і
література (німецька)

Бердянськ – 2018

УДК 37.013+378:398.1 (045)

ББК 81.2 (4УКР)-923

З 54

Рекомендовано до друку вченою радою факультету філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету (протокол № 3 від 31 жовтня 2017 року)

Рецензенти:

Кучерук О. А. – професор, доктор педагогічних наук, професор кафедри світової літератури та методики викладання філологічних дисциплін Житомирського державного університету імені Івана Франка;

Харлан О. Д. – професор, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури та компаративістики факультету філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету;

Греб М. М. – доцент, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та славистики факультету філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету.

Загороднова В. Ф.

З 54 Основи міжкультурної комунікації : навч. посібник / В. Ф. Загороднова. – Бердянськ : БДПУ, 2018. – 314 с.

У навчальному посібнику розглядаються ключові проблеми міжкультурної комунікації, аналізуються практичні компоненти і принципи побудови міжкультурного діалогу, принципи взаємодії культур і механізми їхнього функціонування. Розглядаються різні види вербальних і невербальних перешкод, а також пропонуються шляхи врегулювання міжкультурних конфузів і конфліктів. Посібник містить практичні завдання, сприяє формуванню у студентів навичок застосування на практиці знань, отриманих у процесі вивчення теорії предмета, а також розвитку міжкультурної компетентності.

Посібник призначений для проведення занять у межах дисципліни «Основи міжкультурної комунікації» зі студентами філологічного факультету.

ПЕРЕДМОВА

*У нинішньому часі динамізується спілкування людей, які належать до різних національних та лінгвокультурних спільнот. Це потребує вміння досконало висловлюватися й уважно чути, розуміти специфічні смисли, які виражають та інтерпретують учасники міжкультурної комунікації. Тому її активно вивчають в університетах світу.
В. М. Манакін «Мова і міжкультурна комунікація»*

Актуальність курсу «Основи міжкультурної комунікації» зумовлена насамперед новими умовами життя, що радикально змінюють завдання підготовки фахівців з різних мов. Сучасне суспільство потребує не просто вчителя, викладача, перекладача, журналіста або філолога, а набагато компетентнішого спеціаліста, який би міг вільно орієнтуватися у міжкультурному, міжетнічному, міжнародному спілкуванні. Знання основ теорії міжкультурної комунікації є невід'ємною частиною підготовки студентів філологічного факультету, які у майбутньому мають взаємодіяти з представниками національних спільнот, іноземцями.

Зміни в освітній політиці України тісно пов'язані з глобалізаційними змінами майже в усіх сферах людської діяльності: геополітичні зміни, міграція й еміграція, міжособистісні й професійні контакти, зокрема між науковцями і студентами. Людство перебуває у процесі взаємозв'язку, взаємозалежності, взаємовпливів різних країн, народів та їхніх культур, релігій. Консенсус і конфлікт, співпраця і війна складають своєрідні діалектичні пари, спрямованість й інтенсивність яких визначають життєздатність будь-якого людського суспільства. На сьогодні ці процеси у різний спосіб торкнулися майже кожної країни. Майже всі етнічні спільноти відчули на собі

вплив з боку культур інших народів як у позитивному, так і негативному плані. Це і вплив росту культурних обмінів, прямих контактів між державними інститутами, соціальними групами, громадським рухом й окремими індивідами різних країн і культур. Значне збільшення мігрантів і біженців, викликане військовими діями й економічною кризою, створює додаткові соціальні проблеми – через незнання мови й неповагу до норм і традицій країн, в яких вони перебувають.

Отже, в центрі міжкультурної взаємодії перебуває людина як носій загальнолюдських універсалій і національно-культурних особливостей, яка потребує певних знань, умінь міжкультурної комунікації. Сутність міжкультурної комунікації як соціального феномену полягає в конструктивній або деструктивній взаємодії між представниками різних національних та етнічних культур або субкультур у межах певного просторово-часового континууму.

Пропонований посібник укладений відповідно до типової програми курсу «Основи міжкультурної комунікації». У посібнику системно і дохідливо подані сучасні уявлення про міжкультурну комунікацію та можливості оволодіння її навичками.

Викладу кожної теми передуює план і список рекомендованої літератури. Акцент зроблено на джерела узагальнювального характеру: найновіші підручники і лише в окремих випадках – на статті.

Практичні заняття охоплюють завдання для домашньої та аудиторної роботи. При доборі завдань зверталась увага на їхній проблемно-пошуковий, розвивальний характер. Виконання пропонованих завдань передбачає аналіз, спостереження за соціальними, культурними, мовними явищами, нерідко потребуючи осмислення певних закономірностей і висновків. З метою закріплення вивченого рекомендуються контрольні

питання, які мають проблемний характер. Окремо зазначаються завдання для самостійної роботи.

Перевагою посібника є його насиченість практичними матеріалами щодо запропонованих питань і тем. Посібник містить практикуми з актуальних проблем міжкультурної комунікації, термінологічний словник, список рекомендованої літератури, питання для попереднього обговорення, проблемні завдання, завдання для поглибленого вивчення, додатки, питання для самоконтролю, блок завдань для самостійної роботи, завдання для індивідуальної роботи. Розробляючи посібник, автор намагалася максимально взяти до уваги теоретичний і практичний досвід українських і зарубіжних фахівців у галузі міжкультурної комунікації. Посібник призначений для студентів, викладачів, а також широкого кола осіб, що цікавляться проблемами міжкультурної комунікації.

Сподіваємося, що пропонована праця допоможе філологам в організації навчального процесу, сприятиме ефективному вивченню матеріалу, виробленню необхідних практичних умінь і навичок.

Матеріал апробований у навчальній роботі зі студентами факультету філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету та зі студентами Інституту славістики Гамбурзького університету. Курс розроблений і опробований у межах гранту «Subject: 543873-TEMPUS-1-2013-1-DE-TEMPUS-JPCR-Tempus IV 6th call for proposals Selection Results Aus- und Weiterbildung für Pädagogen und Bildungsmanager im Bereich Diversity».

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

МОДУЛЬ 1

Змістовий модуль 1. Культурно-антропологічний аспект сучасної комунікації

Вступ (актуальність вивчення проблем міжкультурної комунікації; теорія міжкультурної комунікації в США, становлення теорії міжкультурної комунікації в Європі; об'єкт, предмет дослідження в теорії міжкультурної комунікації; сучасні тенденції розвитку міжкультурної комунікації).

Поняття культури, її основні характеристики й еволюція. Освоєння культури: соціалізація й інкультурація. Культура і поведінка. Цінності й норми культури, їхнє місце і роль у міжкультурній комунікації. Культурна ідентичність як усвідомлення людиною своєї належності до певної культури. Сутність етноцентризму і його роль у міжкультурній комунікації.

Категоризація культури (Е. Холл): концепція «Культурної граматики» (час: життєвий ритм культури, монохронні й поліхронні культури, контекст, простір, інформаційні потоки).

Категоризація культури (Г. Хофштеде): концепція «ментальність програм» (дистанція влади, індивідуалізм / колективізм, маскуліність / фемініність, уникнення невизначеності).

Теорія культурної грамотності Е. Хірша.

Модель освоєння чужої культури М. Беннета:

- етноцентричні етапи (заперечення, захист, зменшення впливу культурних відмінностей);
- етнорелятивістські етапи (визнання, адаптація, інтеграція).

Змістовий модуль 2. Когнітивний аспект міжкультурної комунікації

Мовна картина світу та ціннісні пріоритети етнічної спільноти. Поняття когнітивної моделі як способу представлення інформації в мові. Картина світу. Мовна картина світу. Репрезентативна і креативна роль мовної картини світу у формуванні свідомості. Цілісне відбиття конкретною мовою всього того, що існує в людині й навколо неї. Зображення людини, її внутрішнього світу, дійсності, природи тощо за допомогою засобів мовної номінації (слова, словосполучення, речення).

Національно-мовна картина світу як відображення ментальності народу. Уявлення певної національної лінгвокультурної спільноти, людства в цілому про елементи й організацію об'єктивної дійсності. Неповторність і вплив мовних картин світу на мислення носіїв певної мови і культури.

Концептуалізація світу в значеннях мовних одиниць. Поняття концепту та категорії, способи їхнього формування, особливості функціонування.

Структура і типологія концептів. Проблема співвідношення концепту і поняття, концепту і значення. Концептуальна картина світу, концептосфера. Аналіз концептів. Національна специфіка репрезентації концептів. Концепти простору, часу і числа. Уявлення про людину. Соціальні поняття і відношення: *свобода, воля, дружба, війна*. Моральні концепти: *правда, істина, совість*. Світ концептів артефактів: *дім, дзвін*. Міжкультурна комунікація та інтерпретація тексту.

Змістовий модуль 3. Лінгвокультурологічний аспект міжкультурної комунікації

Мова і мислення. Проблема співвідношення між

мовними і розумовими процесами. Дві помилкові тенденції щодо взаємовідношення між мовою і мисленням: ототожнення та розмежування цих понять.

Мова і мовлення. Мова як суспільне явище, що виникає в колективі людей для задоволення потреб порозуміння, яке існує й змінюється разом із життям і розвитком суспільства. Залежність розвитку і функціонування мови від стану розвитку і функціонування суспільства. Функції мови в суспільстві.

Мова і культура. Мовленнєва особистість. Гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра – Ворфа. Контрастивний аналіз лінгвокультурологічних сфер різних мов (народів) на основі теорії лінгвістичної відносності. Способи представлення культурної інформації в міжкультурній комунікації: культурні семи, культурний фон, культурні концепти, культурна конотація, лінгвокультурологічне поле та лінгвокультурема як одиниця лінгвокультурологічного поля.

МОДУЛЬ 2

Змістовий модуль 4. Психологічний аспект міжкультурної комунікації

Процес сприйняття (сутність і фактори, які детермінують процес сприйняття, вплив культури на сприйняття).

Міжособистісна атракція в міжкультурній комунікації.

Вплив атрибуції на переробку інформації у процесі міжкультурної комунікації (поняття і сутність, помилки атрибуції, їхній вплив на процес міжкультурної комунікації).

Стереотипи в міжкультурній комунікації (поняття і сутність, формування стереотипів, функції стереотипів). Стереотипізація. Етнічний стереотип. Національний стереотип. Етнічне упередження. Фіксація стереотипів у мовних одиницях, мовних знаках, текстах. Етнічний

образ. Культурні й етнічні стереотипи – одиниці організації етнокультурної компетенції.

Забобони (поняття і сутність, механізм формування, типи забобонів, проблеми коригування і зміни забобонів).

Змістовий модуль 5. Соціокультурний аспект міжкультурної комунікації

Акультурація в міжкультурній комунікації (поняття і сутність, основні форми (стратегії) акультурації, результати акультурації, акультурація як комунікація).

Культурний шок у процесі освоєння чужої культури (поняття культурного шоку, його симптоми, механізм розвитку культурного шоку, фактори, що впливають на культурний шок).

Культурний бар'єр. Міжкультурні конфлікти та шляхи їх подолання. Соціокультурний коментар як спосіб подолання конфліктів культур.

Толерантність у міжкультурній комунікації.

Формування міжкультурної компетентності.

Міжкультурний тренінг як спосіб формування міжкультурної компетентності.

МОДУЛЬ 3

Змістовий модуль 6. Основні положення теорії міжкультурної комунікації та її роль в епоху глобалізації

Сутність функціоналізму, його основні положення і значення в міжкультурній комунікації.

Культурний релятивізм як теоретична і методологічна основа міжкультурної комунікації.

Методи вивчення культурних систем і міжкультурних ситуацій.

Культурна дифузія і її сучасні контексти в епоху глобалізації.

Значення культурних змін для взаємодії культур. Особливості міжособистісної комунікації під час міжкультурного спілкування:

- афективне навантаження учасників міжкультурної комунікації та її залежність від культурної дистанції;
- стрес і невпевненість, зумовлені міжкультурною комунікацією. Теорія редукції невпевненості.

Теорії міжкультурної комунікації (теорія адаптації (Я. Кім), риторична теорія (Роберт Т. Крейг), теорія координованого управління значенням (Б. Пірс, В. Кронен), конструктивістська теорія (А. Вендт, Д. Ламсдейн), теорія соціальних категорій і обставин (Т. Парсонс, Р. Мертон), теорія конфлікту (Р. Дарендорфф)).

Змістовий модуль 7. Елементи комунікації в контексті міжкультурної комунікації

Вербальна комунікація:

- мова як елемент культури (теорія зв'язку мови, мислення і культури; роль мови в міжкультурному спілкуванні);
- контекстуальність комунікації;
- стиль комунікації (прямий / непрямий; майстерний / точний / стислий; особистісний / ситуаційний; інструментальний / афективний).

Невербальна комунікація:

- фізіологічні та культурно-специфічні основи невербальної комунікації;
- невербальні елементи комунікації (кінесика, сенсорика, проксемика, хронеміка).

Паравербальна комунікація.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ З ДИСЦИПЛІНИ

Базова

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 344 с. – (Серія «Альма-матер»).

2. Бацевич Ф. С. Філософія мови : Історія лінгвофілософських учень : підручник. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 240 с. (Серія «Альма-матер»).
3. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
4. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации : монографія / П. Н. Донец. Харьков : Штрих, 2001. – 386 с.
5. Дороз В. Ф. Українська мова в діалозі культур : навч. посіб. / В. Ф. Дороз. – К. : Ленвіт, 2010. – 320 с.
6. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 424 с. – (Серія 22 «Альма-матер»).
7. Куранова С. І. Основи психолінгвістики : навч. посіб. / С. І. Куранова. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 208 с. – (Серія «Альма-матер»).
8. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология : монографія / В. Н. Манакин. – К. : Знання. 2004. – 326с.
9. Манакин В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакин. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с. – (Серія «Альма-матер»).
10. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : навч. посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 695 с.
11. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики : монографія / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями і проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.
13. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с. (Серія «Альма-матер»).

14. Слухай Н. В. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні : навч. посіб. / Н. В. Слухай, О. С. Снитко, Т. П. Вільчинська. – К. : Вид-цтво КНУ ім. Шевченка, 2011. – 184 с.
15. Слющинський Б. В. Міжкультурна комунікація в українському Приазов'ї : монографія /Б. В. Слющинський. – К. : «Аквілон-Плюс», 2008. – 496 с.
16. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с. (Серія «Альма-матер»).

Допоміжна

1. Аджемоглу Дарон, Робінсон Джеймс. Чому нації занепадають / пер. з англ. Олександра Дем'янчука. – 2-е вид., випр. – К. : Наш формат, 2017. – 440 с. – іл.
2. Арутюнов С. А. Культуры, традиции и их развитие и взаимодействие : монография /С. А. Арутюнов. М. : Директ-Медиа, 2014. – 386 с. [Электронный ресурс]. – URL: <http://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=235159>
3. Багатомовна Європа : тенденції у політиці й практиці мультилінгвізму в Європі / редактори : Гуус Екстра, Кутлай Йагмур. – К. : Ленвіт, 2012. – 168с.
4. Бацевич Ф. С. Українсько-російський словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич, Г. Ю. Богданович. – Саки : Фенікс, 2011. – 284 с.
5. Белая Е. Н. Теория и практика межкультурной коммуникации : учеб. пособ. / Е. Н. Белая. – М. : Форум, 2011. – 208 с. [Электронный ресурс]. – URL : <http://znanium.com/catalog.php?bookinfo=226335>
6. Белянин В. П. Психолінгвістика : учебник / В. П. Белянин. – 2-е изд. – М. : Флинта : Московский психолого-социальный институт. 2004. – 232 с.
7. Берри Дж. Кросс-культурная психология. Исследования и применение : монография / Берри Дж., Пуртинга А. Х., Сигалл М. Х., Дасен П. Р. Харьков : Гуманитарный

- Центр, 2007. – 556 с. [Электронный ресурс]. – <http://www.klex.ru/cg1>
8. Вахтин Н. Б. Социоллингвистика и социология языка : учеб. пособ. / Н. Б. Вахтин, Е. В. Головкин. – М. : Гуманитарная академия, 2004. – 388 с.
 9. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 290 с.
 10. Гавра Д. Основы теории коммуникации : учеб. пособ. / Д. Гавра. – СПб. : Питер, 2011. – 288 с. : ил.
 11. Глаголев В. С. Межкультурная коммуникация в условиях глобализации / В. С. Глаголев, Н. И. Бирюков, Н. Н. Зарубина, Т. В. Зонова, А. Н. Самарин, М. В. Силантьева : учебное пособие. –2-е изд. – М. : Проспект, 2015. – 367 с.
 12. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с. [Электронный ресурс]. – <http://www.twirpx.com/file/17522/>
 13. Зинченко В. Г. Словарь по межкультурной коммуникации : Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 136 с. (e-book) [Электронный ресурс]. – URL : <http://znanium.com/catalog.php?bookinfo=320789>
 14. Іванишин П. В. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко : монографія / П. В. Іванишин. – К. : Академвидав, 2008. – 392 с. (Серія «Монограф»).
 15. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : монографія / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
 16. Зиновьева Е. И. Лингвокультурология : теория и практика : учебник / Е. И. Зиновьева, Е. Е. Юрков / . – СПб. : «Издательский дом «МИРС», 2009. – 291 с.
 17. Кожемякин Е. А. Основы теории коммуникации : Учебное пособие / Е. А. Кожемякин. – М. : НИЦ

- ИНФРА-М, 2014. – 189 с. : [Электронный ресурс]. – URL : <http://znanium.com/catalog.php>
18. Крысько В. Г. Этнопсихология и межнациональные отношения : курс лекций / В. Г. Крысько. – М. : Издательство «Экзамен», 2002. – 448 с.
 19. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособ. / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/maslova/index.php
 20. Рот Ю. Межкультурная коммуникация. Теория и тренинг : учебно-методическое пособие / Ю. Рот, Г. Коптельцева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 223 с. [Электронный ресурс]. – URL : <http://znanium.com/bookread.php?book=376912>
 21. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М : ИНФРА-М, 2009. – 288 с. [Электронный ресурс]. – URL : <http://znanium.com/catalog.php?bookinfo=177054>
 22. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. 3-е изд., испр. и доп. : учебное пособие / Т. Г. Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2004 – 368 с. [Электронный ресурс]. – <http://www.twirpx.com/file/217854/>
 23. Тер-Минасова С. Г. Война и мир языков и культур : вопросы теории и практики : учебное пособие / С. Г. Тер-Минасова. М. : АСТ : Астрель : Хранитель, 2007. – 286 с.
 24. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : учебное пособие / С. Г. Тер-Минасова. 2-е изд., доработанное. – М. : Изд-во МГУ, 2004. – 352 с.
 25. Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність (спроба сучасного синтезу) [Текст] / Орест Ткаченко. – К. : Грамота, 2008. – 239 с.
 26. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии : учебное пособие / А. Т. Хроленко. – 5-е изд. М., – 184 с.

27. Lüsebrink Hans-Jürgen Interkulturelle Kommunikation : Interaktion, Fremdwahrnehmung, Kulturtransfer/ Hans-Jürgen Lüsebrink. – 3., aktualisierte und erw. Aufl. – Stuttgart [u.a.] : Metzler, 2012.
28. Lüsebrink Hans-Jürgen Konzepte der Interkulturellen Kommunikation : Theorieansätze und Praxisbezüge in interdisziplinärer Perspektive/ Hans-Jürgen Lüsebrink. – St. Ingbert : Röhrig, 2004.
29. Sorrells K. Globalizing intercultural communication : a reader / Kathryn Sorrells. – Los Angeles [u.a.] : Sage, 2016.
30. Straub J. Handbuch interkulturelle Kommunikation und Kompetenz : Grundbegriffe - Theorien - Anwendungsfelder ; mit Tabellen / Jürgen Straub. – Stuttgart [u.a.] : Metzler, 2007.

МОДУЛЬ 1

Змістовий модуль № 1. Культурно-антропологічний аспект сучасної комунікації

Світ Божий великий, і складається з окремих народів чи націй, і кожен народ – окреме закінчене ціле. І в тому й краса всесвіту, що народи зберігають окремішність. Як на пишній луці кожна окрема квітка має свій окремий колір і запах.

Іван Огієнко

Теоретичний блок

Тема: Міжкультурна комунікація як галузь наукового знання і навчальна дисципліна

План

1. Актуальність вивчення проблем міжкультурної комунікації.
2. Становлення міжкультурної комунікації та її місце в системі гуманітарних наук. Предмет, об'єкт міжкультурної комунікації.

3. Мета і завдання курсу «Основи міжкультурної комунікації» як навчальної дисципліни.
4. Міжкультурна комунікація: культурно-антропологічний аспект.
5. Базові категорії культури.

Міжкультурна прагматика: стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація.

Термінологічний мінімум: культура, комунікація, спілкування, міжкультурна комунікація, міжкультурні стосунки, контекст міжкультурної комунікації, культурна грамотність, етноцентризм, етнорелятивізм, високо- і низькоконтекстуальні культури, монохронні й поліхронні культури, ментальні програми, культурна грамотність, міжкультурна компетенція, міжкультурна чутливість, інтеграція.

Література

Базова

1. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации : монография / П. Н. Донец. Харьков : Штрих, 2001. – 386 с.
2. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с. – (Серія «Альма-матер»).
3. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : КИОРУС, 2014. – 254 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями і проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.

5. Слющинський Б. В. Міжкультурна комунікація в українському Приазов'ї : монографія /Б. В. Слющинський. – К. : «Аквілон-Плюс», 2008. – 496 с.

Допоміжна

1. Бацевич Ф. С. Українсько-російський словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич, Г. Ю. Богданович. – Саки : Фенікс, 2011. – 284 с.

2. Арутюнов С. А. Культуры, традиции и их развитие и взаимодействие : монография /С. А. Арутюнов. М. : Директ-Медиа, 2014. – 386 с.

3. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 290 с.

4. Глаголев В. С. Межкультурная коммуникация в условиях глобализации / В. С. Глаголев, Н. И. Бирюков, Н. Н. Зарубина, Т. В. Зонова, А. Н. Самарин, М. В. Силантьева : учебное пособие. –2-е изд. – М. : Проспект, 2015. – 367 с.

5. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с

6. Зинченко В. Г. Словарь по межкультурной коммуникации : Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 136 с. (e-book)

7. Іванишин П. В. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко : монографія /П. В. Іванишин. – К. : Академвидав, 2008. – 392 с. (Серія «Монограф»).

8. Словарь терминов межкультурной коммуникации / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М. Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – 632 с.

1. Актуальність вивчення проблем міжкультурної комунікації (далі – МКК)

Міжкультурні контакти відбувалися ще в давні часи:

- Середньовіччя (хрестові походи, вигнання окремих народів з їхніх земель, наприклад, євреїв);
- Новий час (вигнання гугенотів, первинна колонізація Америки);
- масова міграція в XIX – XX ст. (вторинна колонізація Америки, еміграційна хвиля у зв'язку з революцією і громадянською війною, повернення людей у метрополію після розпаду колоніальних систем);
- сьогодення («рух народів» у зв'язку з війнами: переміщення військ, евакуація мирного населення з окупованих територій, полон, насильницьке переміщення населення з окупованих територій, переселення етнічних меншин у результаті зміни державних кордонів);
-

О. Македонський. Походи в Грецію, Персидську імперію, Індію.

Чингісхан, хан Монгольської імперії.
Походи в Китай, Середню Азію...

Марко Поло, італійський купець і мандрівник. Китай, Близній Схід...

Христофор Колумб, іспанський мандрівник. Америка, Антильські й Багамські острови

Широкий інтерес до проблематики МКК виникає на початку 70-х років у США, у 80-х роках поширюється в Західній Європі, а в 90-х роках починає формуватися в країнах, які були республіками СРСР.

Причини такої зацікавленості – це якісні зміни в загальнолюдській цивілізації, які нині прийнято називати інтернаціоналізацією і глобалізацією. «Об'єктивними» вони є, оскільки характеризують умови людей, які живуть у наш час і мало залежать від особистої волі.

П. Н. Донець¹ називає причини, серед яких виокремлює, зокрема: об'єктивно-цивілізаторні причини (інтернаціоналізація та глобалізація в політиці, економіці, розвиток засобів зв'язку та масової інформації тощо) суб'єктивно-цивілізаторні причини (перегляд ставлення до етнічних й інших культурних меншин, зростання самосвідомості останніх тощо), а також об'єктивно-наукові причини (виникнення теорії комунікації, «комунікативний поворот» у мовознавстві).

Об'єктивно-цивілізаторні причини:

- необхідність економічної кооперації (утворення міжнародних економічних зон, мультинаціональних концернів, спільних підприємств тощо);
- наростання проблем, для вирішення яких потрібне інтернаціональне співробітництво (ядерна загроза,

¹Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации : научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики / П. Н. Донец. – Харків : Штрих, 2001. – 384с.

парниковий ефект, забруднення навколишнього середовища, СНІД тощо);

- інтеграція політична (освіта військово-політичних і просто політичних блоків, міжнародних організацій, партійних блоків тощо);
- інтеграція культурна та спортивна (міжнародні змагання, фестивалі, гастролі, турне тощо);
- виникнення світових транспортних мереж (повітроплавання, автомобільне і залізничне сполучення);
- розвиток світових інформаційних мереж (короткохвильове радіомовлення, Інтернет, супутникове телебачення тощо); демографічна мобільність населення (переїзди у зв'язку з пошуками роботи, економічна й політична еміграція, масовий туризм, навчання тощо).

Суб'єктивно-цивілізаторні причини (описані фактори стали результатом не зовнішніх відносно до суспільства впливів, а виникли в результаті впливу внутрішніх, іманентних закономірностей):

- процеси гуманізації соціального життя;
- лібералізації суспільної думки, яка починає особливо бурхливо розвиватися з кінця 50-х років у всьому світі;
- «відлига» в Радянському Союзі;
- рух за громадянські права і боротьба проти расової дискримінації в США;
- студентський рух 1968 року в Західній Європі, «Празька весна»;
- крах багатьох диктаторських режимів;
- розпад «реально-соціалістичного» ладу в СРСР та інших східноєвропейських країнах.

Об'єктивно-наукові причини:

- інформаційно-технічний підхід до комунікації;
- соціологічний підхід до комунікації;
- лінгвістичний підхід до комунікації (в 70-і роки у мовознавстві стався поступовий перехід від актуального в той час структуралізму, предметом якого була «мова як система», до функціонального, прагматичного і

комунікативного опису мови, тобто до вивчення «мови як засобу комунікації». Цей перехід, що позначається зазвичай як «комунікативний поворот», допоміг досягти значного прогресу в дослідженні реальних механізмів функціонування мови, а його потенціал виявився обмеженим. На певному етапі стало очевидним, що завдання комунікативної лінгвістики мають бути змінені, доповнені особливостями вивчення «іноземної мови як засобу комунікації», а згодом – й аспектами вивчення «іноземної мови як засобу міжкультурної комунікації».

Суб'єктивно-наукові причини:

– поверхневе, викликане модою або іншими, далекими від істинно наукових, мотивами звернення до інтеркультуралістики. Показовим прикладом впливу суб'єктивно-наукового фактора може бути «Міжкультурна германістика», що виникла в м. Байреїті. Цей напрям, надзвичайно активно заявив про себе в середині 80-х років численними публікаціями, конференціями та семінарами, обґрунтуванням відповідних академічних інституцій, і досить скоро викликало негативну реакцію з боку багатьох практиків-германістів. Справа дійшла навіть до публікації полемічної колективної монографії під ред. П. Ціммермана «Interkulturelle Germanistik»: Dialog der Kulturen auf Deutsch? (1991). Критика «міжкультурної германістики», розпочата авторами цієї монографії, зводиться, в загальних рисах, до наступного: головна мета засновників міжкультурної германістики було не просування науки вперед, а підвищення власної «ринкової вартості» (Zimmermann 1991), отримання нових ставок і засобів для проведення дослідницьких проектів і відряджень, для придбання обладнання тощо (Glück 1991); «Міжкультурна германістика» є спробою освіжити морально застарілу проблематику, прибравши з бібліотечних полиць томи наукових праць з німецького літературознавства і звільнивши тим самим місце для нового початку (Zimmermann 1991).

Сьогодні етнічні спільноти відчують на собі вплив з боку культур інших народів. Це виявилось у бурхливому зростанні культурних обмінів і прямих контактів між державними інститутами, соціальними групами, громадськими рухами й окремими індивідами різних країн і культур. Розширення взаємодії культур і народів робить особливо актуальним питання про культурну самобутність і культурні відмінності. Культурне розмаїття сучасного людства збільшується, народи використовують більше коштів, щоб зберегти й розвинути свою цілісність і культурний вигляд. Ця тенденція до збереження культурної самобутності підтверджує загальну закономірність, яка полягає в тому, що людство, стаючи все більш взаємозалежним і єдиним, не втрачає свого культурного розмаїття. У контексті цих тенденцій суспільного розвитку стає надзвичайно важливим вміння визначати культурні особливості народів, щоб зрозуміти один одного і домогтися взаємного визнання. Стаючи учасниками будь-якого виду міжкультурних контактів, люди взаємодіють з представниками інших культур, часто істотно відрізняються один від одного. Відмінності в мовах, національній кухні, одязі, нормах громадської поведінки, ставленні до виконуваної роботи часто роблять ці контакти важкими і навіть неможливими. Проте, це лише приватні проблеми міжкультурних контактів. Основні причини їхніх невдач лежать за межами очевидних відмінностей. Вони – у відмінностях світовідчуття, тобто іншому відношенні до світу й до інших людей. Головна перешкода, що заважає успішному вирішенню цієї проблеми, полягає в тому, що ми сприймаємо інші культури через призму своєї культури, тому наші спостереження і висновки обмежені. З труднощами ми розуміємо значення слів, вчинків, дій, які не характерні для нас самих. Наш етноцентризм не тільки заважає міжкультурній комунікації, але його ще й важко розпізнавати, оскільки це несвідомий процес. Ефективна

міжкультурна комунікація не може виникати сама по собі, їй необхідно цілеспрямовано вчитися.²

2. Становлення міжкультурної комунікації та її місце в системі гуманітарних наук. Предмет, об'єкт міжкультурної комунікації

На проблеми міжкультурної комунікації свого часу звернули увагу саме в США після Другої світової війни, коли активно розширювалася сфера впливу американської політики, економіки та культури. Урядовці, бізнесмени, діячі культури, які працювали за кордоном, часто виявляли свою безпорадність під час практичних контактів з представниками інших культур. Досконале знання мов не усувало проблем і конфліктів, що виникали. У зв'язку з цим поступово з'являлося усвідомлення необхідності вивчення не тільки мов, але й культур інших народів. У цей час США розробили програму допомоги країнам, що розвиваються. Експерти й активісти Корпусу миру відвідували різні країни, де вони стикалися з нерозумінням, конфліктами, які часто приводили до провалу їхньої місії. У результаті уряд США в 1946 р. прийняв «Акт про службу за кордоном» і створив Інститут служби за кордоном (Foreign Service Institute), який очолив лінгвіст Едвард Холл. До роботи в Інституті він залучив вчених різних спеціальностей – антропологів, соціологів, психологів, лінгвістів та ін. Проте всі їхні спроби зрозуміти і пояснити поведінку представників інших культур були засновані більше на інтуїції, ніж на знаннях і досвіді. Головний висновок, який був зроблений фахівцями Інституту, полягав у тому, що кожна культура формує свою унікальну систему цінностей, пріоритетів, моделей поведінки і тому її опис, інтерпретація та оцінка повинні здійснюватися з позицій культурного релятивізму.

² Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 6 – 7.

Датою народження міжкультурної комунікації як науки прийнято вважати 1954 р., коли вийшла у світ книга Е. Холла і В. Трагера «Culture as Communication» («Культура як комунікація»), в якій автори вперше запропонували для широкого вживання термін «міжкультурна комунікація». У 1959 р. основні положення та ідеї МКК були більш розвинені в роботі Е. Холла «The Silent Language» («Німа мова»), де автор показав тісний зв'язок між культурою і комунікацією. Запропоноване Е. Холлом розуміння культури і комунікації («комунікація – це культура, культура – це комунікація») стало темою жвавої дискусії в наукових колах США. Актуальність обговорюваних проблем привела до появи спеціальних журналів «The International and Intercultural Communication Annual» і «International Journal of Intercultural Relations», на сторінках яких обговорювалися проблеми, пов'язані з комунікацією, культурою, мовою. Тоді поряд з поняттям «міжкультурний» з'явилися поняття «крос-культурний» і «мультикультурний»: ці поняття в той час майже не розрізнялися, але термін «міжкультурний» виявився найбільш вдалим серед них. Е. Холл прийшов до висновку про необхідність навчання культурі спілкування з іншими народами («якщо культура може бути предметом вивчення, то це означає, що вона може бути предметом навчання»). Учений був одним з перших, хто запропонував зробити проблему МКК не тільки предметом наукових досліджень, але й стати самостійною навчальною дисципліною. На думку Е. Холла, головна мета вивчення проблеми МКК – вивчення практичних потреб представників різних культур для їхнього успішного спілкування один з одним. Він вперше почав розглядати спілкування як вид діяльності, що піддається аналізу, і це дозволило йому в подальшому

розвивати свою комунікативну теорію «культурних моделей взаємодії» (cultural patterns of interaction).³

*Едвард Твітчелл Холл,
американський антрополог*

Напрями МКК:⁴

– напрям, очолений К. Клакхоном і Ф. Стродбеком, передбачає що основні відмінності культур можна визначити завдяки відношенню індивідуальних культур до таких концептів, як оцінка людської природи (the human nature orientation), ставлення людини до природи (the man-nature otientation), відношення до концепту часу (the time orientation), оцінка активності / пасивності (the activity orientation);

– засновниками іншого напрямку стали Л. Самовар і Р. Портер, наукові інтереси яких були пов'язані з дослідженням питань вербального і невербального спілкування. У своїй книзі «Intercultural communication: a reader» (1994 р.) автори особливу увагу приділяють проблемі інтерпретації невербальної поведінки, враховуючи, що невербальні символи, позитивно оцінювані однією культурою, можуть отримати негативну інтерпретацію у носіїв іншої культури;

³ Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учебное пособие / А. П. Садохин. М. : Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. – С 9 – 11.

⁴ Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : КИОРУС, 2014. – 254 с.

– вивчення питань адаптації до інокультурного середовища і проблеми культурного шоку. Цей напрям дозволив з'ясувати, що процес адаптації поділяється на кілька етапів: 1) ейфорія, яка проявляється в захопленні новим культурним оточенням; 2) етап фрустрації, що супроводжується почуттям сумніву і неприйняттям відмінностей у цінностях рідної і чужої культур; 3) нове інокультурне оточення починає сприйматися як природне і людина діє відповідно до соціальних і культурних норм нового середовища.

Давид К. Берло, американський психолог

Як навчальна дисципліна МКК почала своє становлення в 60-х рр., коли цей предмет почали вивчати в університетах США. Теоретичні положення, описані в праці Д. Берло "Process of Communication" (1960), лягли в основу навчальних програм міжкультурної освіти в американських навчальних закладах.

У 70-х рр. практичний характер курсу був доповнений теоретичними узагальненнями та придбав форму класичного університетського курсу, що поєднує як теоретичні положення, так і практичні аспекти міжкультурного спілкування. На європейському континенті становлення міжкультурної комунікації відбувалося дещо пізніше і було викликане тим, що формування європейської спільноти відкрило кордони багатьох держав для вільного переміщення людей, капіталів і товарів, європейські столиці й великі міста

стали інтенсивно змінювати свій вигляд завдяки появі представників різних культур і їхнього активного включення в життєдіяльність цих міст. Сама практика актуалізувала проблему взаємного спілкування носіїв різних культур. На цьому тлі поступово формувалася інтерес вчених до проблеми міжкультурного спілкування.

У кінці 1980 р., у Німеччині проводилися дослідження, пов'язані з проблемами акультурації, міграції іноземних робітників, взаємовідносин між іноземними та німецькими робітниками. У різних працях, залежно від мети дослідження, на перший план висувалися аспекти сприйняття, поведінки і мовних відмінностей.

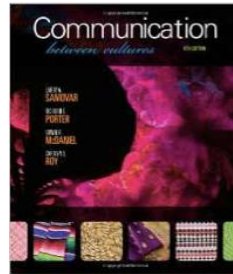
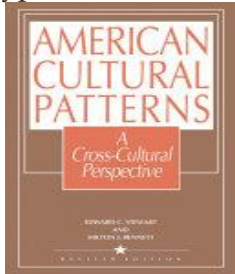
*Сінгер Девід Дж.,
професор політології
Університету штату
Мічиган*

Політолог М. Р. Сінгер опублікував працю «Culture: A Perceptual Approach» (1980 р.), яка була написана на основі гіпотези Сепіра-Уорфа. Проте вчений замінив терміни «лінгвістика» і «лінгвістичні системи» термінами «перцепція» і «перцептуальні системи», розглядаючи їх як посередників між культурою і мисленням.

Мова, як стверджував М. Р. Сінгер, є лише одним із способів становлення і підтримки схожого сприйняття членів певної культурної групи. Праця М. Р. Сінгера увійшла у перший із серії збірників «Readings on Intercultural Communication» під редакцією Д. Хупса, присвячених проблемам МКК.

Е. Стюарт продовжив розробку ціннісно-орієнтованої моделі Клакхон-Стродбека. Його праця «American Cultural Patterns: A Cross-Cultural Perspective» була опублікована в 1971 р. Теоретичні положення Стюарта стосувалися взаємодії культур і слугували тільки прагматичним цілям – вони стали основою складної

рольової техніки навчання військово-технічного персоналу США, який відправляється на роботу за кордон. Одночасно група психологів Іллонійського університету під керівництвом Г. Тріандіса займалися розробкою техніки самопідготовки «culture assimilator». Пізніше Г. Тріандіс і його колеги написали книгу «The Analysis of Subjective Culture», присвячену зіставному аналізу природи культур.

Перше видання антології Л. А. Самовара і Р. Е. Портера «Intercultural Communication: A Reader» з'явилося в 1972 р. У 70-х роках в американських вищих навчальних закладах почали викладатися курси міжкультурного навчання. В армії і на флоті, в уряді й Інформаційному агентстві США почали визнавати необхідність розробки теорії МКК для розвитку міжнародних зв'язків. За активної участі держдепартаменту США були організовані Спільнота міжнародної освіти і досліджень (1975 р.) та Агентство міжнародної комунікації (1979 р.).

Основні напрями досліджень у галузі МКК, які отримали розвиток у США:

- інтернаціональна міжкультурна комунікація (напрямок активно розроблявся в навчальних закладах, які готували кадри для роботи за кордоном);
- внутрішня міжетнічна комунікація (у школах, де навчалися діти-представники національних меншин, у сферах соціальної роботи і збереження здоров'я).

Пізніше американський вчений У. Б. Харт (1998 р.) писав про три рівні досліджень:

- монокультурний рівень (характерний для досліджень у галузі антропології і соціології);
- крос-культурний рівень (передбачає зіставлення двох і більше культур, виявлення взаємовпливу і взаємозалежності культур);
- інтеркультурний рівень (аналіз взаємодії двох і більше культур, виявлення характеру цієї взаємодії і наслідків);
- інтеркультурний рівень (аналіз взаємодії двох і більше культур, виявлення характеру цієї взаємодії і наслідків);
- міжкультурний рівень (взаємодія вивчається з позицій різних дисциплін, жодна з них не має монопольного права на ці дослідження).

*У. Б. Харт,
американський вчений*

Західноєвропейські університети на межі 1970 – 1980-х рр. почали дослідження в цьому напрямку і започаткували навчальні курси в освітні програми. На основі американського досвіду викладання МКК були розроблені навчальні програми, які ґрунтуються на матеріалах фольклористики, етнології та лінгвістики.

Місце МКК в системі гуманітарних наук.

Міжкультурна комунікація знаходиться в тісному зв'язку з багатьма галузями знань: етнологією, культурологією, мовознавством, історією, психологією, соціологією та ін. Особливе місце вона посідає в системі мовознавчих і суміжних наук, до яких належать лінгвокраїнознавство, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, психолінгвістика, прагмалінгвістика, когнітивна лінгвістика, соціолінгвістика.

Важливе значення для міжкультурної комунікації мають напрацювання етнології – науки про формування і розвиток різних етнічних груп, народів і народностей

етнолінгвістики – галузі мовознавства, яка досліджує відображення в мові етнічної свідомості, менталітету, національного характеру, матеріальної і духовної культури народу. Знання мовних і мовленнєвих особливостей представників іншої культури сприяє легкому взаєморозумінню і налагодженню комунікації.

Неабияке значення для ефективної міжкультурної комунікації має етнопсихолінгвістика, яка розглядає мовленнєву діяльність з урахуванням національно-культурної специфіки, а також досліджує етнопсихолінгвістичну детермінованість мовної свідомості й комунікації.

На думку Л. І. Гришаєвої,⁵ теорія міжкультурної комунікації значно ширша, ніж етнопсихолінгвістика, оскільки завдання цих наук різні: теорія МКК вивчає, як за однакових дискурсивних умов здійснюється діяльність, інтеракція між носіями різних культурно обумовлених комплексів, яку мету вони переслідують, до яких кодів апелюють, як досягається у більшості випадків взаєморозуміння між ними тощо. Тобто, для етнопсихолінгвістики важливіше індивідуальне, а для теорії міжкультурної комунікації – загальне й одиничне, приватне й універсальне. Теорія міжкультурної комунікації використовує послідовно контрастивний підхід до досліджуваних явищ, що сприяє підвищенню пояснювальної функції висновків щодо тієї ж «національно-культурно детермінованої сукупності знань». Нарешті, теорія міжкультурної комунікації вибудовує своє теоретично-діяльнісне підґрунтя. А з цієї позиції, вербальний код не є єдиним можливим засобом реалізації мети в певних умовах інтеракції. Окрім зазначеного, мовно-мисленнєва діяльність, як правило, підпорядкована невербальній діяльності. Між

⁵ Гришаєва Л. И. Предмет дисциплины «Введение в теорию межкультурной коммуникации». Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. 2003. № 1. – С. 101 – 102.

лінгвокультурологією і теорією міжкультурної комунікації також існують декілька значних відмінностей, головна з яких – це те, що лінгвокультурологія вивчає те, як культура відбивається, фіксується, передається з покоління в покоління за допомогою мовних засобів (пор. думку з цього приводу В. В. Красних, що спирається на погляди В. Н. Телія: «Предмет лінгвокультурології – одиниці мови і дискурсу, які мають культурне наповнення, і є тим «каналом», яким ми можемо увійти в культурно-історичний пласт ментально-лінгвального комплексу».⁶

Когнітивна лінгвістика вивчає проблеми, в центрі яких знаходиться «мова як загальний когнітивний механізм, когнітивний інструмент – система знаків, які беруть участь у репрезентації (кодуванні) та у трансформуванні інформації».

Важливими для міжкультурної комунікації є напрацювання соціології – гуманітарної науки про суспільство та соціолінгвістики – галузі мовознавства, яка вивчає суспільне існування й умови розвитку мови. Методи і прийоми цих наук, завдання, які вони ставлять для вивчення процесів функціонування мови (мов) у різних соціумах – від невеликих спільнот з державними і міжнародними масштабами – співзвучні завданням міжкультурної комунікації, соціальній за своїм призначенням області знань. Спільними для них є і центральні поняття «нація» і «народ».⁷

Міжкультурна комунікація розглядає систему культурних кодів, символів і знаків, вона пов'язана з семіотикою, яка вивчає загальні властивості знакових систем, і лінгвосеміотикою – наукою про мову як специфічну систему знаків, де слово є основним знаком

⁶ Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурологія : Курс лекцій / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – С. 11.

⁷ Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація / В. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – С. 20 – 21.

думки й образу, створеного свідомістю предмета. У колективній національній свідомості словесний знак стає символом, а їхня система становить ментальну концептосферу нації.

Міжкультурна комунікація пов'язана також з багатьма іншими науками, видами мистецтва (літературою, музикою, живописом, фольклором), електронною поштою, церемоніями прийому їжі й напоїв, дипломатією тощо, де в різних формах виявляється культурна і національна специфіка. Усі ці сфери є джерелом дослідження міжкультурної комунікації. Одночасно її досягненнями користуються в інших областях науки і практики.⁸

Предмет, об'єкт і суб'єкт міжкультурної комунікації. Будь-яку науку характеризує насамперед її предмет. Предмет – це сукупна проблематика, що відноситься до компетенції певної науки взагалі.

*«Предметом міжкультурної комунікації є вивчення типів взаємодії між представниками різних лінгвокультур; вивчення факторів, що здійснюють позитивний / негативний вплив на результат взаємодії; опис підходів до інтерпретації результату; гармонізація ракурсів вивчення результату інтеракції між представниками різних лінгвокультур. Об'єктом вивчення міжкультурної комунікації слід визнати результат природної комунікації в природних умовах між представниками різних лінгвокультур».*⁹

«Об'єктом міжкультурної комунікації є спілкування представників різних національних і лінгвокультурних спільнот, а предметом – прийняті в національних спільнотах мовні стереотипи і норми поведінки, спілкування, певні «культурні сценарії» різних дій,

⁸ Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація / В. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – С. 20 – 21.

⁹ Гришаева Л. И. Предмет дисциплины «Введение в теорию межкультурной коммуникации». Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. 2003. № 1. – С. 106.

усталені моделі сприйняття та оцінювання предметів і явищ, соціально унормовані звички, традиції, ритуали, дозволи, заборони тощо».¹⁰

3. Мета і завдання курсу «Основи міжкультурної комунікації» як навчальної дисципліни

Мета вивчення курсу – формування і розвиток у студентів міжкультурної компетентності, як необхідного компонента процесу вивчення іноземних мов. Курс орієнтує студентів в основних питаннях міжкультурної комунікації, знайомить з новітніми дослідженнями, виробляє навички самостійного аналізу критичних випадків міжособистісних конфліктів у процесі спілкування з представниками інших культур.

Завдання курсу:

- оволодіння концептуальними положеннями теорії міжкультурної комунікації;
- екстраполяція теоретичних положень теорії міжкультурної комунікації в системну концепцію мови з метою формування міжкультурної компетентності;
- розвиток навичок міждисциплінарного аналізу як методологічної основи теорії міжкультурної комунікації, (зіставлення даних лінгвістики, психології, психолінгвістики, семіотики, соціопсихології, соціо- та етнолінгвістики, філософії мови);
- удосконалення вміння аналізувати різні ситуації міжкультурної комунікації;
- розвиток умінь знаходити джерела проблем і культурно-специфічну інформацію;
- формування вміння модифікувати свою поведінку для досягнення оптимальних результатів комунікації;

¹⁰ Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація / В. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – С. 9.

- удосконалення мовної та соціокультурної компетентності через засвоєння специфіки національно-культурного компонента лексичних одиниць.

4. Міжкультурна комунікація: культурно-антропологічний аспект

- Які асоціації викликає слово «культура»?

Культура є невіддільним компонентом дійсності, з якою зіштовхується людина. *Дійсність* – (*reality*) – матеріальний світ, який сприймається органами чуття (анатомічні утворення, які сприймають енергію зовнішнього впливу і трансформують її в імпульс, що передається у головний мозок). Сприймається свідомістю і лежить поза свідомістю.¹¹

¹¹ Словарь терминов межкультурной коммуникации / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М. Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 94.

Основи міжкультурної комунікації

Одна частина дійсності – це та, яку людина вже змінила і пристосувала до свого життя, для задоволення своїх потреб. Ця частина стала «олюдненою природою». Ця велика частина реальності, перетворена людиною, називається *культурою*.

Друга частина дійсності – це частина, неосвоєна людиною. Вона не має офіційної назви, її називають «неолюдненою», неосвоєною людиною частиною природи.

Культура – це частина природи, яка пройшла через людську працю, на якій лежать відбитки людської діяльності, речі, які створені людиною і мають сенс тільки для людини, людства. *Культура* – це творча субстанція, яка повинна постійно розвиватися. Якщо зупиниться процес розвитку, то суспільство почне розпадатися, дисоціювати. Тому поняття культури тісно пов'язане з поняттям творчості. Людина перетворює світ, створює нові творчі форми і цим удосконалює сама себе.

Поняття «культура» вчені тлумачать неоднозначно.

Види визначень поняття «культура»:

- описові - визначення, які інтерпретують культуру як суму всіх видів людської діяльності, звичаїв, вірувань;
- історичні - підкреслюють, що культура є продукт історії суспільства і розвивається шляхом передачі набутого людиною досвіду від покоління до покоління;
- нормативні - стверджують, що зміст культури становлять норми і правила, що регламентують життя людей;
- психологічні - вказують на зв'язок культури з психологією поведінки людей і бачать у ній соціально зумовлені особливості людської психіки;
- структурні - визначення, які представляють культуру у вигляді різних моделей або єдиної системи взаємопов'язаних феноменів;
- генетичні - визначення, що ґрунтуються на розумінні культури як результаті адаптації людських груп до середовища свого проживання;
- антропологічні - для яких культура є сукупність продуктів людської діяльності, світ речей, що протистоїть природі, штучно створеної людиною;
- ціннісні - трактують культуру як сукупність духовних і матеріальних цінностей;
- адаптивні - культура трактується як властивий людям спосіб задоволення потреб, особливий вид діяльності, за допомогою якого вони пристосовуються до природних умов;
- функціональні - характеризують культуру через функції, які вона виконує в суспільстві, і розглядають єдність і взаємозв'язок цих функцій;
- семіотичні - розглядають культуру як систему знаків, використовуваних суспільством;
- символічні - акцентують увагу на вживанні символів у культурі.

- герменевтичні – відносяться до культури як до безлічі текстів, що інтерпретуються і осмислюються людьми;
- дидактичні – розглядають культуру як те, чого людина навчилася (а не успадкувала генетично);
- соціологічні – культуру розуміють як фактор організації суспільного життя, як сукупність ідей, принципів, соціальних інститутів, що забезпечують колективну діяльність людей.

Культура – це система ціннісних орієнтацій, переконань, смислів, які знаходять своє вираження в різних формах практичної життєдіяльності людей, а також у результатах їхньої життєдіяльності – матеріальних і духовних продуктах.

Антропологія – фундаментальна наука, предметом якої є сукупність результатів і способів діяльності людського суспільства у всіх сферах його життєдіяльності, і всіх чинників, що становлять і обумовлюють своєрідність способу життя і поведінки народів, етнічних спільнот, груп та індивідів у певний період часу.

Антропологія досліджує такі *аспекти розвитку культури*:

- спосіб життя;
- бачення світу;
- менталітет;
- етнічну психологію;
- результати і форми духовної діяльності;
- здатність людини розвивати культуру через спілкування, комунікацію;
- взаємодія і конфлікти людських культур.

Культури різних епох і регіонів у культурології вчені називають *локальними культурами*. Наявність локальних культур – закономірна форма існування всієї людської культури в цілому.

Етнічні (народні) культури виникли в давнину разом з етносами. Їхня історична перша форма – племінна

культура. Етнічна культура зберігає традиції предків щодо праці й побуту. Риси етнічної культури проявляються в особливостях їжі та одягу, фольклору, народних промислів, народної медицини тощо. Зазвичай вона започатковується як культура усна, але з поширенням грамотності поступово «вбирається» в письмові форми.

Під час взаємодії локальних і етнічних культур виникає система спілкування, підтримуються різні стилі й типи поведінки, ціннісні орієнтації, зберігається їхня етнічна самотність.

У культурі розвиненої нації завжди присутня культура етносів (одного або декількох), з яких ця нація утворилася. *Етнічна (народна) культура* – найдавніший прошарок національної культури. Проте національна культура не зводиться до етнічної. Її багатство примножується на основі писемності й освіти та втілюється в літературі й мистецтві, науці й філософії, соціально-політичному і технологічному розвитку суспільства. Кращі досягнення національної культури – це продукт творчості найбільш талановитих представників нації, освічених, ерудованих людей.

Навколишній світ репрезентований у трьох формах:

- реальна картина світу,
- культурна (або понятійна) картина світу,
- мовна картина світу.

Реальна картина світу – це об'єктивна реальність, це світ, що оточує людину. Реальна картина світу не завжди знаходить однозначне сприйняття навіть індивідом чи колективом індивідів, що послуговуються однією і тією ж мовою.

Культурна (понятійна) картина світу – це відображення реальної картини через призму понять, сформованих на основі уявлень людини, отриманих за допомогою органів чуттів, які пройшли через його свідомість, як колективну, так й індивідуальну. Це образ світу, переломлений у свідомості людини, тобто світогляд

людини, що створився в результаті її фізичного досвіду й духовної діяльності. Культурна картина світу специфічна і відрізняється у різних народів. Це обумовлено цілою низкою чинників: географією, кліматом, природними умовами, історією, соціальним устроєм, віруваннями, традиціями, способом життя тощо.

Мовна картина світу відображає реальність засобами мови, але не прямо, а через культурну картину світу («мова як дзеркало культури»). Оскільки реальна картина світу представлена в свідомості людини мовними засобами, вона об'єктивована мовою і має вже тільки ту форму, яку «відбила» і створила – на базі культури – національна мова.

Діалог культур – поняття, яке використовується у філософській публіцистиці й есеїстиці ХХ ст. Найчастіше воно тлумачиться як взаємодія, вплив, проникнення або відштовхування різних історичних або сучасних культур, як форми їхнього конфесійного або політичного співіснування. У філософських працях В. С. Біблера поняття діалогу культур трактується як регулятивна ідея сучасного буття та мислення. Діалог – це смисловий обмін, у якому індивід чи спільнота стає собою.

Діалог культур, на думку М. М. Бахтіна, може мати такі наслідки:

- синтез, злиття різних думок або позицій в одну загальну;
- під час діалогічної зустрічі двох культур вони не зливаються і не змішуються, кожна зберігає свою єдність і відкриту цілісність, але вони взаємно збагачуються;
- діалог призводить до розуміння принципів відмінностей між учасниками цього процесу, коли «чим більше розмежування, тим краще, але розмежування доброзичливі. Без бійок на межі».

К. Леви-Стросс у книзі «Раса і культура» (1983 р.) стверджує, що «... інтегральне спілкування з іншою культурою вбиває ... творчу оригінальність обох сторін».¹²

На думку С. Гантінгтона (1996 р.), різноманіття культур спочатку передбачає їхню замкнутість і вимагає діалогу. Локальна культурна замкнутість може бути розімкнutoю через діалог з іншою культурою, через філософію. Через філософію загальнолюдське проникає в діалог культур, даючи шанс кожній культурі делегувати свої кращі досягнення в загальнолюдський фонд. Поділ культури на матеріальну і духовну є відносним.

Матеріальна культура – це та частина культури, яка пов'язана із задоволенням природно-біологічних потреб людини (їжа, одяг, житло, ліки, транспорт, інфраструктура ...).

¹² Леви-Стросс К. Структурная антропология / Пер. с фр. Вяч. Вс. Иванова. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 512 с. (Серия «Психология без границ»)

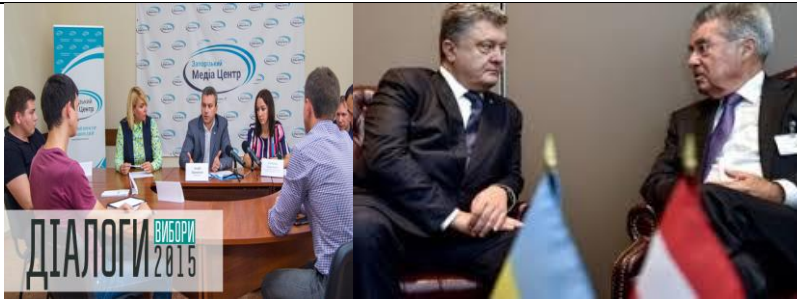
Духовна культура пов'язана з діяльністю, спрямованою на задоволення надприродних потреб (пізнавальних, соціонормативних, естетичних). Духовна культура, спрямована на перетворення самої людини: на самоусвідомлення, на формування вміння комунікувати, управляти, володіти собою, керувати іншими ...

У духовній культурі виокремлюють такі основні компоненти: політичні діалоги; правова свідомість; мораль; мистецтво; релігія; наука.

Політичні діалоги – це найнижчий рівень духовної культури, який відноситься до матеріальної культури.

Відбувається усвідомлення, осмислення корінних, матеріальних, економічних інтересів людей і вироблення програм діяльності щодо реалізації цих інтересів (наприклад, програми політичних партій).

Політика – це особлива форма діяльності – реалізація інтересів соціальних груп, висвітлених у програмах політичних партій. Повного отождолення політики з наукою не існує. Наука спирається на раціональні принципи, має раціональні мотиви, а політикою часто керують ірраціональні інтереси. Політика є об'єктом соціології. Проте є поняття «політичні науки».

Правова свідомість – це сфера, пов'язана з виробленням юридичних норм, якими регламентується життєдіяльність суспільного організму. Правові норми і є предметом правової свідомості. Правова свідомість – це особлива форма духовної культури, яка полягає в тому, щоб оцінити тенденції розвитку суспільства і протиріччя в

Крим (Україна), 2014 р.

Київ (Україна), 2015 р.

суспільстві, з'ясувати, які повинні бути прийняті норми в суспільстві, щоб воно не розпадалося.

Мораль – це сукупність норм, цінностей, ідеалів поведінки людини в спілкуванні з оточуючими людьми і спільнотами. Цими нормами регулюється поведінка людей. Вони засвоюються людьми з дитинства в родині, а потім у процесі соціалізації, інкультурації.

Норма культурна – це правила, приписи, зразки, інструкції, це межі, вихід за які не дозволений, оскільки це

буде порушенням правил певної культури і викличе негативну реакцію певного культурного співтовариства.

Культурні цінності – моральні й естетичні ідеали, норми і зразки поведінки, мови, діалекти і говори, національні традиції та звичаї, твори мистецтва, результати і методи наукових досліджень культурної діяльності, що мають історико-культурне значення, будівлі, споруди, предмети і технології, унікальні історико-культурні території та об'єкти.

Система взаємовідносин має регулятори:

- *внутрішній регулятор* – це совість, сукупність моральних принципів поведінки, які закладалися з дитинства;
- *зовнішній регулятор* – це сила громадської думки, сила колективної думки.

Соціалізація – це процес засвоєння індивідом соціальних ролей і норм. Людина формується як особистість, соціально і культурно адекватна суспільству. У процесі соціалізації відбуваються входження індивіда в соціальне і культурне середовище, засвоєння цінностей суспільства, що дозволяє йому успішно функціонувати як члену суспільства.

Інкультурація – це вироблення людиною навичок (типи і манери спілкування з іншими людьми, норми поведінки, форми контролю суспільної поведінки й емоцій, способи задоволення потреб, оцінне ставлення до різних явищ навколишнього світу), які характерні для рідної культури.

Способи передачі культурної інформації:

- *вертикальна трансмісія*, в ході якої соціокультурна інформація передається від батьків до дітей;
- *горизонтальна трансмісія*: освоєння культурного досвіду і традиції відбувається у спілкуванні з однолітками;
- *непряма трансмісія*, під час якої індивід навчається у дорослих родичів, сусідів, вчителів, як на практиці, так

і в спеціалізованих інститутах інкультурації (школах і вищих навчальних закладах).

Ідентичність – властивість психіки людини в концентрованому вигляді виражати те, як вона уявляє собі свою належність до різних соціальних, економічних, національних, професійних, мовних, політичних, релігійних, расових й інших груп або інших спільнот, ототожнення себе з певною людиною.

Етнічна ідентичність – це похідна від етноцентризму як принципу самоорганізації сприйняття у процесі виявлення в оточуючих певних ідентифікаційних властивостей. Це складова частина соціальної ідентичності особистості, психологічна категорія, яка стосується усвідомлення своєї належності до певної етнічної спільноти.

У структурі етнічної ідентичності Т. Г. Стефаненко¹³ виокремлює два основні компоненти:

- *когнітивний* (знання, уявлення про особливості певної групи й усвідомлення себе її членом на основі етнодиферентних ознак);
- *афективний* (почуття належності до групи, оцінка її якостей, ставлення до членства в ній).

Л. М. Дробіжева¹⁴ у своїй праці «Етносоціологія» виокремлює ще й *поведінковий* компонент як механізм прояву себе в певній етнічній групі, «побудова системи відносин і дій у різних етноконтактних ситуаціях».

Типи етнічної ідентичності:

- *моноетнічна ідентичність, яка виникає, коли в родині батьки належать до однієї етнічної групи або коли особистість ототожнює себе з культурою одного з батьків*

¹³ Стефаненко Т. Г. Этнопсихология : Учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. – 4 - е изд., испр. и доп. – М. : Аспект Пресс, 2009. – 368 с.

¹⁴ Арутюнян Ю. В., Дробіжева Л. М., Сусоколов А. А. Этносоциология / Арутюнян Ю. В., Дробіжева Л. М., Сусоколов А. А. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 272 с.

(якщо батьки різної національності, але однієї раси). У більшості людей переважає моноетнічна ідентичність;

- *моноетнічна ідентичність з чужою етнічною групою* (змінена етнічна ідентичність) можлива у випадках, коли в поліетнічному суспільстві чужа група оцінюється як така, що має більш високий статус, ніж своя. Кінцевим результатом ідентифікації з чужою групою є повна асиміляція;
- *біетнічна ідентичність* властива людям, котрі усвідомлюють свою схожість з двома групами і володіють компетентністю двох культур;
- *маргінальна ідентичність* проявляється у тих людей, хто балансує між двома культурами, які не опановує належним чином, не знає мови, норм і цінностей тощо жодної з цих культур.

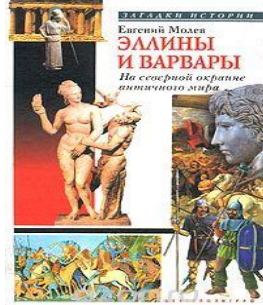
Поняття «свій», «чужий» у культурі

- *чужий* як нетутешній, іноземний, що знаходиться за межами рідної культури;
- *чужий* як дивний, незвичайний, що контрастує зі звичайним і звичним оточенням;
- *чужий* як незнайомий, невідомий і недоступний для пізнання;
- *чужий* як надприродний, всемогутній, перед яким людина безсила;
- *чужий* як зловісний, що несе загрозу для життя.

Поняття «свій» передбачає ті явища навколишнього світу, які сприймаються людиною як відомі, звичні, зрозумілі.

Етноцентризм – психологічна настанова сприймати й оцінювати іншу культуру і поведінку їхніх представників через призму своєї культури. Власна культура ставиться у центр світу і розглядається як мірило всіх речей.

Наприклад, в античності греки жорстко ділили всі народи на еллінів і варварів. У творах Геродота варвар описувався як чужорідний, неосвічений, незграбний, відлюдний. Він боягузливий, сповнений неприборканих пристрастей, норовливий, страшний, жорстокий, невірний, жадібний.

5. Базові категорії культури

Категоризація культури (Е. Холл): концепція «Культурної граматики» (час: життєвий ритм культури, монохронні й поліхронні культури, контекст, простір, інформаційні потоки).

У кожної культури є своя логіка й уявлення про світ. Те, що має значення в одній культурі, може бути несуттєвим в іншій культурі.

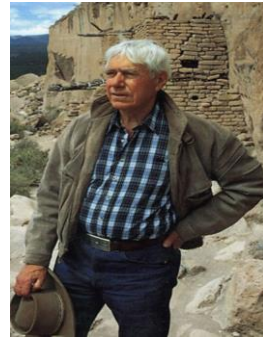
На думку Е. Холла,

- важливо завжди з повагою дивитися на свого партнера-представника іншої культури, він інший, це його право;

- повага до нього виражається не тільки в зацікавленості, але і в знанні деяких особливостей життя його країни;

- знання цих особливостей переконує, що кожна культура містить у собі цілий ряд ключових елементів – культурних категорій, які є визначальними у способах спілкування і поведінки індивідів.

Знання та облік цих категорій під час міжкультурних контактів становлять основу концепції «культурної граматики» Е. Холла.

Едвард Холл (1914 – 2009) – американський антрополог, засновник міжкультурної комунікації як окремої галузі знань, творець науки проксемики

Категоризація культури (Г. Хофштеде): концепція «ментальність програм» (дистанція влади, індивідуалізм / колективізм, маскуліність / фемініність, уникнення невизначеності):

- більшість соціальних моделей поведінки людей формується в дитячому віці, оскільки цей вік найбільш сприйнятливий до процесів навчання;

- як тільки певні відчуття, форми мислення і способи дій виникають і закріплюються у свідомості індивіда, вони консервуються і майже не піддаються новаціям.

Герт Хофштеде (1928) – голандський експерт культурологічних наук. Професор організаційної антропології та міжнародного менеджменту в Університеті Маастрихта.

- спочатку потрібно відмовитися від попередніх зразків, щоб потім засвоїти щось нове. А відмова від звичних відчуттів, думок і моделей поведінки дається завжди важче, ніж навчання з «чистого аркуша»;

- механізми формування відчуттів, думок і поведінки називаються в культурній антропології ментальними програмами. Джерелами ментальних програм є культура і соціальне оточення, тобто ті умови, в яких відбувається соціалізація й інкультурація людини. Це означає, що ментальні програми визначаються вимірами культури, що включають у себе: дистанцію влади; колективізм – індивідуалізм; маскуліність – фемініність; уникнення невизначеності.

Існує кілька концепцій, що дозволяють порівнювати організаційні культури та вибудовувати грамотну стратегію міжкультурної взаємодії, проте має сенс зосередитися на двох з них, авторами яких є Г. Ховштеде і Ф. Тромпенаарс, ці імена часто згадують разом, і для цього є кілька причин:

Фонс Тромпенаарс (1953), вчений, бізнес-консультант, один з керівників дослідницько-консультаційного центру «Trompenaars Hampden-Turner Intercultural Management Group».

- по-перше, вони обидва аналізують схожість і відмінність культур на основі властивих їм цінностей;
- по-друге, схожими є і деякі запропоновані ними параметри аналізу;
- по-третє, незважаючи на те, що концепції засновані на емпіричних дослідженнях організаційної культури й особливостей міжкультурного менеджменту, вони стали досить популярні в соціогуманітарних науках, і з їхньою допомогою проводяться дослідження, висновки яких екстраполюються не тільки на організаційному рівні, а й на всю культуру спільноти в цілому.

Контекст

(інформація, супроводжувальна культурна подія)

Висококонтекстуальні культури. Сильний контекст (параметр Е. Холла)	Низькоконтекстуальні культури. Слабкий контекст (параметр Е. Холла)
- невиражена, прихована манера мовлення, багатозначні й численні паузи; - постійні контакти з друзями, колегами, клієнтами;	- пряма і виразна манера мовлення; - міжособистісні контакти чітко розмежовані, представники культур не змішують особисті відносини з роботою й іншими аспектами

Основи міжкультурної комунікації

<p>- багато інформації передається немовним контекстом – ієрархією, статусом, зовнішнім виглядом людини, манерами його поведінки, умінням «говорити очима», умовами проживання;</p> <p>- використовується дуже багато натяків, підтексту, фігуральних висловів;</p> <p>- відсутність відкритого висловлення невдоволення за будь-яких умов і результатів спілкування;</p> <p>- здебільшого колективістські культури: Франція, Іспанія, Італія, країни Близького Сходу, Японія...</p>	<p>повсякденного життя;</p> <p>- значна частина інформації міститься у словах, а не в контексті спілкування;</p> <p>- найбільше значення надається мові й обговоренню деталей, прямий і відкритий стиль спілкування, коли все «називають своїми іменами»;</p> <p>- чітка і ясна оцінка всіх обговорюваних тем і питань, відкрите вираження невдоволення;</p> <p>- оцінка недомовленості як недостатньої компетентності або слабкої інформованості співрозмовника;</p> <p>- індивідуалістські культури: Німеччина, Швейцарія, США, скандинавські країни...</p>
--	---

Час як категорія культури:

- моноактивні / поліактивні (параметр Е. Холла)
- довгострокова / короткочасна орієнтація (параметр Г. Хофштеде);
- спрямованість у минуле / сьогодення / майбутнє: повага до минулого і предків / перевага сьогоденню та майбутньому (параметр Ф. Тромпенаарса і співавт.)

Залежно від способу використання часу (А. П. Садохін):

- монохронні культури (в один відрізок часу можливий один вид діяльності);
- поліхронні культури (в один відрізок часу можливі кілька видів діяльності).

Монохронне використання часу	Поліхронне використання часу
- дії здійснюються послідовно,	- виконується багато справ

<p>протягом певного часу;</p> <ul style="list-style-type: none">- час – це шлях з минулого в майбутнє;- час ділиться на відрізки для концентрації на конкретній роботі;- час має речову вартість (витрачати, економити, втрачати, надолужити, прискорити);- час – це система для порядку в організації людського життя;- людина здатна займатися тільки одним видом діяльності в певний відрізок часу, тому змушена «закриватися» у власному світі, до якого іншим немає доступу;- люди не люблять, коли їх переривають у процесі діяльності;- люди віддані роботі й твердо віддані планам;- турбуються про те, щоб не заважати іншим, слідувати правилам ввічливості й невтручання в чуже життя;- люди виявляють повагу до приватної власності, рідко беруть позику;- звикли до короткострокових відносин: Німеччина, США + окремі європейські країни.	<p>одночасно;</p> <ul style="list-style-type: none">- самі відволікаються і їх часто відволікають від справ;- час розуміється не як прямолінійний шлях, а як вузол переплетення багатьох проблем, тому він менш відчутний, помітний;- велику роль відіграють міжособистісні відносини, а спілкування з людиною розглядається як більш важлива подія, ніж прийнятий план дій, тому поліхронні люди динамічніші у поводженні з часом;- пунктуальності й режиму дня в цих культурах не надають великого значення;- віддані людям і стосункам;- змінюють плани часто і легко;- більше піклуються про тих, з ким пов'язані близькими стосунками (сім'я, друзі, близькі колеги по бізнесу), ніж невтручанням у чуже життя;- беруть у борг часто і легко;- мають схильністю створювати тривалі стосунки;- поліхронні країни: країни Латинської Америки, Близького Сходу, Середземномор'я...
--	---

Ритм життя може пов'язувати людей між собою або ізолювати їх один від одного.

В одних культурах цей ритм дуже повільний, в інших – дуже швидкий. Люди з різними життєвими

ритмами не завжди розуміють один одного, оскільки вони живуть асинхронно.

Здатність змінювати власний тимчасовий ритм, погоджуючи його з ритмом партнера, є найважливішою передумовою для успішної комунікації та спільної роботи.

Люди з більш повільним життєвим ритмом відчують тиск, якщо вони контактують з тими, хто звик до більш високого темпу.

Люди з більш швидким ритмом не стають спокійнішими, якщо їм доводиться спілкуватися з представниками культур з більш повільним ритмом життя. Вони відчують тиск і внутрішньо протистоять йому. Це не веде до бажаних оптимістичних результатів жодну зі сторін.

Простір

велика дистанція / невелика індивідуальна дистанція (параметр Е. Холла)

Сприйняття простору має специфічні особливості, які залежать від культури. Е. Холл був одним з перших дослідників в області вивчення просторових потреб людини та описав істотні їхні відмінності у різних культурах. Е. Холл ввів у науковий обіг поняття «проксемика», яке тлумачив як вчення про використання людьми простору як культурного артефакту, організаційної та комунікативної систем. Учений вважав, що для західного сприйняття простору характерний акцент на об'єктах, а не на просторі між ними. У Японії сприймаються проміжні простору, тобто інтервали, що знаходяться між об'єктами. Європейці та північні американці меблюються свої приміщення у більшості випадків уздовж стін, підкреслюючи їхній поділ кантами і плінтусами. Японці й китайці вважають за необхідне використовувати розсувні стіни, тим самим, дозволяючи собі використовувати один простір з різною метою. А меблі й предмети використовуються не для створення

природних кордонів приміщення, а для підкреслення того, що знаходиться між об'єктами просторів.

Важливу роль для здійснення міжкультурної комунікації відіграє зональний простір між персонами, які перебувають в контакті, його називають «просторовий міхур». У південних і східних лінгвокультурах особистий «просторовий міхур» менший, а в західних і північних – більший. Культури, де люди задовольняються невеликим особистим простором не бояться прямих фізичних контактів (Італія, Іспанія, Франція, Росія, країни Близького Сходу). Культури, що уникають близьких дистанцій і дотиків – це Швеція, Фінляндія, Німеччина, США.

Е. Холл розрізняє такі види дистанцій:

- *інтимна зона* (15 – 46 см), тобто відстань, характерна для сексуальної поведінки й тісних емоційних контактів;
- *особиста зона* (46 см – 1,2 м), тобто відстань, що відводиться для неформального і дружнього спілкування, що передбачає також і тілесний контакт, але без інтимних дотиків (поплескування по спині, рукостискання);
- *соціальна зона* (1,2 м – 3,6 м) – це відстань, необхідна для комунікації з колегами, незнайомими і малознайомими людьми;
- *громадська зона* (більше 3,6 м) – це відстань для контактів з людьми, розташованими вище за соціальним або офіційним статусом, а також з великими аудиторіями.

Дистанція влади

(велика / середня / невелика (параметр Г. Хофштеде))

Дистанція влади пояснюється Г. Хофштеде через основні цінності членів суспільства. Кожна культура характеризується тим, яку вона має соціальну нерівність.

В ієрархічному суспільстві з великою дистанцією влади всім вищим особам: начальникам або батькам та іншим носіям владних повноважень – традиційно виражається повага і демонструється послух. Протиріччя,

Основи міжкультурної комунікації

жорстка критика або відкрита протидія в таких культурах не допускаються.

У культурах з невеликою дистанцією влади найбільше значення надається таким цінностям, як рівність у відносинах й індивідуальна свобода. Тому комунікація менш формальна, рівність співрозмовників підкреслюється помітніше, а стиль спілкування носить більш консультативний характер, ніж у культурах з великою дистанцією влади.

У культурах з невеликою дистанцією влади емоційна дистанція між «високими» персонами і підлеглими незначна. Ознаками великої дистанції влади є культ влади або особистості, віра в доброго царя, в справедливого лідера країни.

*Ангела Меркель,
Федеральний канцлер Німеччини*

*Емманюель Макрон,
президент Франції*

Культ Мао Цзедун (КНР)

*Культ Ким Чен Ин (Північна
Корея)*

Індивідуалізм / колективізм

**(висока / низька ступінь індивідуалізму /
колективізму (параметр Г. Хофштеде))**

Г. Хофштеде: «... залежно від пріоритету потреб

особистості або суспільства всі культури можна поділити на дві групи: колективістські й індивідуалістичні».

Індивідуалістичні культури «Я-група»:

- культура, в якій індивідуальні цілі її членів більш важливіші, ніж цілі групові;
- індивідуалізм притаманний суспільству з вільною (нежорсткою) соціальною структурою, в якому кожен повинен дбати про себе і свою сім'ю;
- *сім'я – це тільки батьки і діти. Називають мамими (або нуклеарними) сім'ями;*
- відносини між людьми залежать від індивідуальних інтересів і захоплень учасників, тому змінюються в міру зміни цих інтересів і захоплень;
- у подібних суспільствах вибір індивідом стилю одягу, друзів, занять або дружини, чоловіка відносно вільний від диктату з боку сім'ї або ще кого-небудь;
- Німеччина, США, Австралія, Великобританія, Канада, Нідерланди, Нова Зеландія.

Колективістські культури «Ми-група»:

- культура характеризується домінуванням групових цілей над індивідуальними;
- колективізм притаманний суспільству з жорсткою (суворою) соціальною структурою, чітким поділом на соціальні групи, всередині яких кожному індивіду гарантовані турбота й увага інших;
- *найперша група, в якій знаходиться людина з народження, – його сім'я (ПД + ПБ + Д + Б + Д + Т + Б + М), сімейні клани;*
- колективістський характер суспільства означає не владу держави над індивідом, а владу групи над державою;
- країни азійських й африканських культур, католицьких країн Південної Європи і Латинської

Америку, яку характеризує підвищена увага до сімейних і громадських відносин, цінностей.

**Маскулінність / фемінінність
(високий / низький рівень маскулінності / фемінінності
(параметр Г. Хофштеде))**

Як критерій поділу маскулінних і фемінінних культур Г. Хофштеде пропонує традиційний поділ суспільства, але він лише фіксує переважаючі певних рис у національному характері:

- чоловічі (маскулінні) – це культури, в яких цінуються марносластво, прагнення до успіху, визнання досягнень і турбота про високий статок, людям приписується твердість, орієнтація на конкуренцію, суперництво і прагнення бути першими. Схильність до агресивного комунікативного стилю;
- жіночі (фемінінні) – це культури, в яких превалює значущість міжособистісних відносин, співпраці, прагнення до розуміння і проявляється турбота про оточуючих, людям приписується орієнтація на будинок, сім'ю, соціальні цінності, а також м'якість, емоційність і чуттєвість. Акцент робиться на взаємну залежність і служіння один одному.

У культурах з чоловічим параметром, характерний для Австрії, Великобританії, Венесуели, Німеччини, Греції, Ірландії, Італії, Мексики, Швейцарії, Філіппін, Японії, статеві відмінності чоловічих і жіночих ролей у суспільстві чітко позначені: хлопчиків вчать бути рішучими і наполегливими, а дівчаток – поступливими і турботливими.

У фемінінних культурах, характерних для Данії, Нідерландів, Норвегії, Португалії, Фінляндії, Чилі, Швеції, найбільше цінують емоційні зв'язки між людьми, турботу про інших членів суспільства. Чоловіки в цих культур не активні, їм належить брати участь у вихованні дітей. Дітям навіюється необхідність почуття солідарності й

скромності. Проповідаються соціальна рівність статей, співчуття невдахам, конфлікти зазвичай вирішуються шляхом переговорів і досягнення компромісу.

**Уникнення невизначеності
(високий / низький рівень запобігання невизначеності
(параметр Г. Хофштеде))**

Параметр уникнення невизначеності показує, наскільки представники культур підготовлені до нових, несподіваних, непередбачених обставин: неоднозначних ситуацій, нововведень, конкуренції, ризику, плюралізму.

У культурах з високим рівнем уникнення невизначеності:

- у ситуації непередбачених обставин індивід відчуває стрес і страх;
- виникає потреба затрат значної кількості енергії;
- спостерігається високий рівень агресивності, для виходу якої в таких суспільствах створюються особливі канали;
- існування численних формалізованих правил, що регламентують дії, які дають можливість для людей максимально уникати невизначеності в поведінці;
- поспіх є нормальним явищем, а люди не схильні до прийняття швидких змін і перешкоджають можливим нововведенням.

У культурах з низьким рівнем уникнення невизначеності:

- люди більшою мірою схильні до ризику в незнайомих умовах і для них характерним є більш низький рівень стресів у невідомій ситуації;
- люди з відмінною поведінкою і способом думок сприймаються в таких суспільствах позитивніше, ніж у суспільствах з високим рівнем уникнення невизначеності;

- спостерігається чітке протиборство щодо введення формалізованих правил, яке найчастіше емоційно забарвлене;
- правила встановлюються тільки у випадку необхідності;
- люди вважають, що вони здатні вирішувати проблеми і без формальних правил. Вони можуть багато працювати, якщо необхідно, але при цьому не відчувати потреби бути постійно активними.

Основним законом лінгвокультури вважається закон контексту, який поширюється на всі інші. Спостерігається загальна закономірність:

- **лінгвокультури слабкого контексту** (Західна Європа, Скандинавія, Північна Америка, Австралія, Нова Зеландія й ін.) тяжіють до законів моноактивності, довготривалості, великої індивідуальної дистанції, невеликої дистанції влади, індивідуалізму, фемінінності, толерантності до невизначеності, універсалізму, нейтральності, специфічності й спрямованості в майбутнє;
- **лінгвокультури ж сильного контексту** (Азії, Африки, Середземноморського узбережжя, Середньої і Південної Америки, Балканського півострова, Східної Європи та ін.) тяжіють до законів поліактивності, короткочасності, невеликого індивідуального «міхура» простору («міхура»), великої дистанції влади, колективізму, маскулінності, нетолерантності до невизначеності, внутрішнього ставлення до природи і спрямованості в минуле.

На тлі культурного розмаїття в глобальному світі намічається зближення лінгвокультур сильного і слабкого контекстів. Цей процес можна назвати тенденцією до уніфікації, оскільки лінгвокультури сильного контексту певною мірою уподібнюються лінгвокультурам слабкого контексту.

Теорія культурної грамотності Е. Хірша. Модель освоєння чужої культури М. Беннета:

- етноцентричні етапи (заперечення, захист, зменшення впливу культурних відмінностей);
- етнорелятивістські етапи (визнання, адаптація, інтеграція).

Культурна грамотність – умова ефективної МКК, компонент міжкультурної компетенції, який передбачає розуміння фонових знань, ціннісних настанов, психологічної та соціальної ідентичності, характерних для певної культури, компонент, що вимагає постійного поповнення поточної культурної інформації.

Ерік Хірш (1928), американський культуролог і педагог

У міжкультурній комунікації гармонійно поєднуються різні види компетенції (мовна, культурна, комунікативна). Міжкультурна комунікація може бути описана за допомогою когнітивних, соціальних і комунікаційних стилів, використовуваних людьми. Хтось демонструє домінуючий комунікативний стиль, а хтось – підлеглий. Деякі люди дбайливі й лагідні, інші – холодні й бездушні. Деякі прагнуть бути авторитарними, інші вважають за краще підкорятися. Окрім того, люди виконують різні комунікативні ролі, які диктують відповідні комунікативні стилі.

Компетенція – базова якість індивідуума, що передбачає наявність сукупності взаємопов'язаних якостей особистості, необхідних для якісно-продуктивної діяльності.

Поняття компетенція частіше застосовується для позначення:

- освітнього результату, що виражається у підготовленості, реальному володінні методами, засобами діяльності, можливості впоратися з поставленими завданнями;
- форма поєднання знань, умінь і навичок, яка дозволяє ставити і досягати мети щодо вивчення навколишнього середовища;
- сукупність характеристик (мотиви, переконання, цінності), що забезпечує виконання професійної діяльності.

Компетентність - це процес спрямованої взаємодії знань, здібностей і суб'єктних властивостей особистості для досягнення цілей у межах заданої компетенції, що оцінюється за критеріями досягнення цілей, які задаються компетенцією.

Складові поняття «компетентність»:

- предметна область, про яку індивід добре обізнаний;
- характеристика діяльності індивіда, розуміння ним сутності виконуваних завдань і розв'язаних проблем;
- вміння вибирати засоби і способи дії, адекватні конкретним обставинам місця і часу;
- почуття відповідальності за досягнуті результати;
- здатність вчитися на помилках і вносити корективи у процес досягнення цілей.

Робота над скороченням рівня невизначеності складається з трьох етапів:

Рівень преконтакту передбачає, що у співрозмовників складається попереднє враження один про одного. У процесі спілкування ми підсвідомо переходимо від незорієнтованого вивчення обставин до цілеспрямованого, усвідомлюємо, що наш партнер є частиною комунікативної ситуації. Ми отримуємо великий обсяг невербальної інформації, контролюючи поведінку, спотерігаючи за жестами і навіть зовнішністю цієї людини - відбувається «взаємне сканування».

Більшість стратегій редукції невпевненості припускають вилучення інформації через невербальні канали.

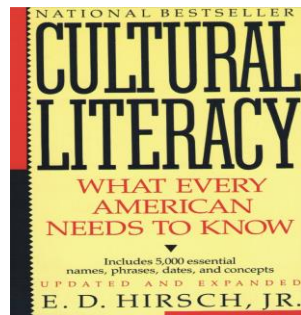
Рівень початкового контакту. У перші хвилини вербальної взаємодії, формується початкове враження про співрозмовника. Рішення про продовження або припинення контакту ми приймаємо в перші чотири хвилини розмови. Уже в перші дві хвилини ми робимо висновки про те, чи подобається ця людина, чи розуміє вона нас і не витрачаємо даремно час.

Рівень завершення контакту пов'язаний з нашою потребою в припиненні спілкування. Ми намагаємося схарактеризувати нашого співрозмовника за певними моделями поведінки.

По-перше, намагаємося зрозуміти його поведінку і робимо висновок про мотивацію його вчинків. Якщо його дії нам подобаються, ми вважаємо, що в їхній основі лежить позитивна мотивація. Негативні дії викликають у нас негативні судження про людину. По-друге, якщо перше враження про людину позитивне, ми продовжуємо приписувати їй позитивні якості. Якщо перше враження негативне, ми й надалі будемо вважати її поганою людиною.

Рівні сформованості МК (Е. Хірш)

- необхідний для виживання;
- достатній для входження в чужу культуру;
- забезпечує повноцінне існування в новій культурі - її «привласнення»;
- дозволяє в повній мірі реалізувати ідентичність мовної особистості.

Е. Д. Хірш: «Культурна грамотність: Що повинен знати кожен американець»

Головною метою теорії культурної грамотності є формування необхідних навичок і знань носіїв англійської мови для адекватної комунікації з носіями інших мов і культур (Е. Хірш).

Культурна грамотність – явище, покликане створити «дух комунальної кооперації», що дозволяє носію культури «взяти газету і читати її з адекватним рівнем розуміння» (Е. Хірш).

Модель освоєння чужої культури М. Беннетта

Загальнокультурна компетентність є багатокомпонентним утворенням. Проте існує думка, що однією з основних складових частин загальнокультурної компетентності є міжкультурна сензитивність, тобто чутливість до відмінностей між культурами, усвідомлення можливості виникнення труднощів у міжкультурному спілкуванні.

Уперше почав використовувати поняття «*міжкультурна сензитивність*» італійський вчений Мілтон Дж. Беннетт.

*Мілтон Дж. Беннетт,
Директор Інституту
досліджень МР
(Інститут IDRI)
Мілан-Біокканський
університет (Італія)*

Чутливість до відмінностей є надзвичайно важливою, в деяких концепціях міжкультурна сензитивність розглядається як окремий компонент, який замінює собою міжкультурну компетентність.¹⁵

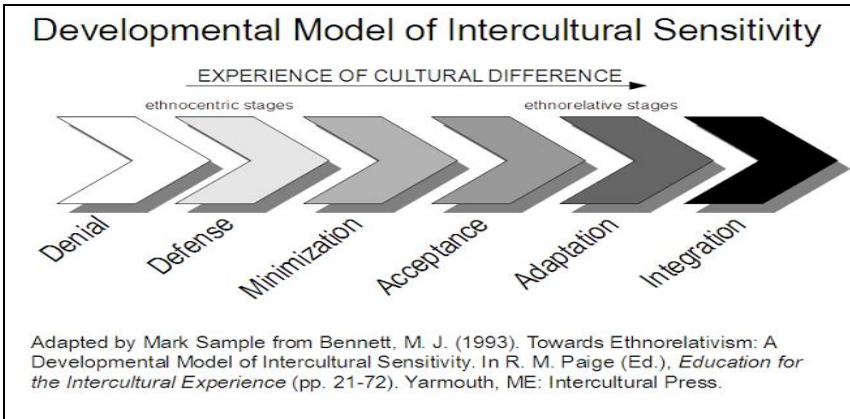
Важливим є усвідомлення не схожості, а відмінностей між культурами.

Етап усвідомлення відмінностей проходить кілька етапів: спочатку людина не усвідомлює відмінностей, а потім міжкультурна сензитивність зростає й інша культура

¹⁵ Мацумото Д. Психологія і культура / Д. Мацумото. – СПб. 2003. – С. 123.

сприймається як один із можливих поглядів на світ; людина визнає існування кількох поглядів і відчуває себе членом більше, а ніж однієї групи.

Формується новий тип особистості, який свідомо відбирає й інтегрує елементи різних культур. Людина, яка з дитинства виховувалася на ідеях і цінностях своєї спільноти, зазвичай схильна оцінювати ці ідеї та цінності як природні, правильні. Цінності, ідеї та норми іншої культури можуть здаватися їй незрозумілими, дивними і навіть дикими. Люди зазвичай дивляться на світ через призму своєї власної культури.

Модель М. Беннетта

Етноцентричні етапи	Етнорелятивістські етапи
1. Заперечення: - ізоляція, - сепарація.	1. Визнання: - повага до відмінностей у поведінці, - повага до відмінностей у системі цінностей.
2. Захист: - диффамация, - перевага,	2. Адаптація: - емпатія, - плюралізм.

Основи міжкультурної комунікації

- зворотній розвиток.	
3. Применшення: - фізичний універсалізм, - трансцендентний універсалізм.	3. Інтеграція: - контекстуальна оцінка, - конструктивна маргінальність.

Тенденція оцінювати звичаї, цінності й норми інших культур з позиції стандартів власної культури отримала назву етноцентризму.

Етноцентризм у культурній антропології – це сукупність поглядів про власну етнічну спільність і її культуру як про центральну, головну відносно до інших. Зазвичай на цю роль претендує власна, рідна культура.

Етап заперечення будь-яких культурних відмінностей між народами:

- ізоляція – фізична ізоляція народів і культур;
- людина не стикається з «чужими», немає необхідності замислюватися про культурні відмінності;
- сепарація – зведення фізичних або соціальних бар'єрів для створення дистанції від усього, що відрізняється від власної культури. Подібні бар'єри створюються за расовими, етнічними, релігійними, політичними та іншими ознаками.

Важливо! Заперечення – це привілей домінантних груп населення.

Етап захисту – людина сприймає культурні відмінності як загрозу для свого існування і намагається їм протистояти. Це крок у розвитку міжкультурної сензитивності в порівнянні з запереченням

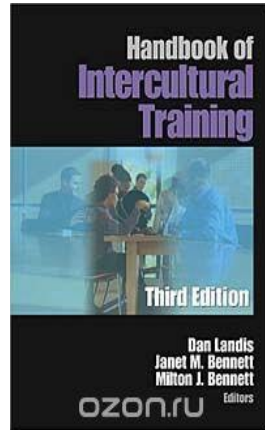
Етап применшення (мінімізації) – остання спроба зберегти етноцентристську позицію. Культурні відмінності відкрито визнаються і не оцінюються негативно, як на етапі захисту. Вони розглядаються як щось природне, незначне порівняно з культурною подібністю. Приймається позиція, яка ілюструється «золотим правилом» моралі. Етноцентристський підхід –

універсальні характеристики людей беруться зі своєї культури й означають: «БУДЬ ЯК Я!»

«Золоте правило» моралі: *поводься з людьми так, як би ти хотів, щоб поводилися з тобою.*

«Платинове правило» моралі М. Беннетта: *поводься з іншими так, як вони б поводилися самі з собою.*

У П'ятикнижжі: «Люби свого ближнього, як самого себе» (Лев. 19:18). Цю заповідь іудейські мудреці вважають основною заповіддю іудаїзму.

Етнорелятивізм передбачає наявність декількох стандартів і здатність коригувати власну поведінку залежно від певних умов. Фундамент етнорелятивізму – припущення, що поведінку людини можна зрозуміти тільки завдяки конкретній культурній ситуації.

Важливі моменти етнорелятивістських етапів:

- вербальна поведінка варіюється в різних культурах;
- людина бачить поведінку інших людей через призму культурних відмінностей;
- людина починає усвідомлювати, що мови – це не різні коди спілкування, що виражають однакові ідеї, а засіб формування картини світу. Наше бачення світу багато в чому залежить від того, як ми говоримо;
- люди розуміють: вони не мають культуру, а залучені до культури;
- розуміння відмінностей у конкретних ситуаціях, що можливе як результат особистого досвіду життя в чужій культурі;
- повага відмінностей означає повагу до себе;

- інтеграція – повне пристосування до чужої культури;
- формування мультикультурної особистості, ідентичність якої передбачає і власні та інші життєві принципи. Приймається позиція, яка ілюстрована «платиновим правилом».

Етнорелятивізм починається з визнання культурних відмінностей як неминучого і позитивного факту, проходить через етап адаптації й може завершитися формуванням міжкультурної компетентності особистості.

Маргінальність (від французького *marge* – край, *marginal* – крайній) – це пограничність стану індивіда (групи) відносно до соціальної спільноти. Термін маргінальність вказує на можливість виникнення особливого становища індивіда або групи в соціальному просторі, коли вони опиняються на стику субкультур, не належать жодній з них, або просто витісняються на периферію соціального життя. Індивід або група, що опинилися в такому стані, називаються маргіналами.

На етапі інтеграції з'являється міжкультурна (мультикультурна, маргінальна) особистість.

Характеристика маргінальної особистості:

- людина знаходиться поза культурних рамок;
- для такої людини не існує природної культурної ідентичності, як і не існує абсолютно правильної поведінки;
- особистість, у якої не сформована міцна, однозначна, узгоджена система соціальних ідентичностей і ціннісних орієнтацій;
- відчуває когнітивні й емоційні проблеми, труднощі, внутрішній разлад.

Поняття «маргінальна особистість» запропонованого Р. Парком (Park, 1932). Пізніше розроблялося Е. Стонквістом (Stonequist, 1960), який розглядав «культурну» і «расову» маргінальність. А. В. Сухарев запропонував поняття «**етнічна маргінальність**» (неузгодженість у

системі ставлення людини до елементів культури, природного середовища, «природи» людини, яке має етнічне значення), що надається не тільки окремим особистостям, але й соціальним групам.

Практичний блок

Методичні поради до виконання практичних завдань

На практичному занятті всебічно обговорюються теоретичні питання, вирішуються спірні питання, перевіряється виконання домашніх завдань тощо. При підготовці до нього, студенти повинні ознайомитися з рекомендованою літературою та конспектом лекцій.

Ефективність проведення практичних занять залежить від теоретичної підготовленості студентів до практичного процесу.

Готуючись до практичного заняття, треба уважно прочитати план заняття, ознайомитися зі списком базової та допоміжної літератури.

У процесі підготовки до практичного заняття студенти мають детально ознайомитися з теоретичним блоком; засвоїти основні поняття (*культура, міжкультурна комунікація, інтернаціональна комунікація, міжкультурні стосунки, контекст міжкультурної комунікації, культурна грамотність, етноцентризм, етнорелятивізм, високо- і низькоконтекстуальні культури, монохронні й поліхронні культури, ментальні програми, культурна грамотність, міжкультурна компетенція, міжкультурна чутливість, інтеграція*), а також стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: *трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація*.

Виконуючи завдання, радимо скористатися рекомендованою літературою та звернути увагу на основні функції пропонованих завдань:

1. **«Питання для попереднього обговорення»** вводять у проблематику відповідного розділу і передбачають завдання і запитання, для виконання яких не вимагаються спеціальні теоретичні знання й особлива підготовка. Проте завдання налаштовують студентів на обговорення й аналіз теоретичних і практичних питань у межах пропонованої теми.
2. **«Проблемні завдання»** мають на меті:
 - аргументовано інтепретувати певні факти / явища, які належать іншій культурі;
 - виокремлювати атрибути іншої культури незалежно від способу кодування інформації і каналу її передачі;
 - відрізнити універсальні ознаки для всіх культур від ознак, властивих одній культурі;
 - розрізнити культурні елементи в результатах діяльності (матеріальної і духовної) конкретної людини;
 - інтепретувати соціальні стереотипи, активізовані комунікантами під час міжкультурної комунікації;
 - розпізнавати і тлумачити негативний комунікативний результат під час внутрішнього і міжкультурного спілкування;
 - розуміти, якими фактами, знаннями, вміннями керується адресант, вибудовуючи комунікацію;
 - комплексно аналізувати взаємодію вербальних і невербальних способів кодування позамовної (екстралінгвальної) реальності.
3. **«Завдання для поглибленого вивчення»** спонукають студентів детально зупинитися на окремих аспектах теми, яка вивчається. Студенти у ході дискусії висловлюють і обмірковують власні думки. Завдання такого типу допомагають студентам:

- виявляти взаємозв'язок між окремими компонентами конкретної культури;
- атрибутувати певні прояви діяльності людини та її результат як компонент певного типу культури;
- активно й успішно взаємодіяти з представниками іншої культури;
- пояснювати представникам іншої культури особливості рідної культури;
- порівнювати різні культури за певними фактами, для того щоб свідомо будувати конструктивну взаємодію між носіями різних культур;
- адаптувати свою комунікативну діяльність до культурних особливостей того соціуму, в якому людині необхідно діяти в певний момент.

Усі завдання згруповані тематично. Під час практичної роботи доцільно дотримуватися певної логіки виконання: насамперед ознайомитися з розділом «Теоретичний блок», потім обміркувати основні положення відповідного розділу, після цього виконувати означені практичні завдання.

Тема: Опозиція «свій – чужий» та культурна ідентичність

План

1. Маркери «свого» і «чужого» у міжкультурному діалозі. Природа і сутність етноцентризму.
2. Вербалізація опозиції «свій – чужий». Проблеми інтерпретації явищ чужої культури.
3. Культурна, етнічна й особистісна ідентичність, їхня роль у міжкультурній комунікації. «Своє – чуже» як вияв національного характеру у фольклорних творах.
4. Культурний релятивізм як теоретична і методологічна основа міжкультурної комунікації.
5. Стратегії поведінки у міжкультурних ситуаціях, спілкуванні з «чужими»: сингуляризація, трансфер, генералізація, експлорація.

Міжкультурна прагматика: стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація.

Термінологічний словник

Генералізація – generalization / generalisation <лат. generalis 'загальний, родовий'. – 1. Узагальнення на основі поширення окремих рис окремо взятих людей на весь соціум у цілому (наприклад, поширення стриманості як риси характеру окремого англійця на всіх англійців). Генералізація веде до утворення стереотипів. 2. У перекладі – узагальнення, лексико-семантична заміна одиниці першої мови з більш вузьким значенням одиницею мови перекладу з більш широким значенням; заміна видового поняття родовим. Наприклад: *Have you had lunch?* – *Ти вже поїв?*

(Жукова І. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / І. Н. Жукова, М. Г. Леbedько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Леbedько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 76.)

Експлорація – exploration / exploratio <лат. принципово виключає передбачення: якщо виявлені проблеми почати вирішувати, то тенденція, яка спостерігається, може змінитися, й очікуваний стан – теж. (<https://slovar.wikireading.ru/4172672>)

Експлорація полягає в інтерпретації «відступу від очікуваної норми поведінки» як стереотипу (знака). Проте йому не приписується відразу певне значення, а проявляється бажання дізнатися (допитливість) властиве означеній культурі значення спостережуваного знака.

(Rathmayr, Renate. 2008a. *Kommunikative Strategien zur Optimierung der interkulturellen Wirtschaftskommunikation: Fragen und Erklären statt Bescheidwissen*. In Peter Kosta & Daniel Weiss (eds.), *Slavistische Linguistik 2006/07. Referate des XXXII*

und XXXIII. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens, 397–420. München: Otto Sagner.)

Етноцентризм (у спілкуванні) – сприйняття й інтерпретація комунікативної поведінки інших крізь призму своєї культури; етнічні стереотипи й упередження, що виявляються в оцінці відмінностей між етносами за принципом «ми – кращі, вони – гірші».

(Бацевич Ф. С. *Словник термінів міжкультурної комунікації* / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – С. 52.)

Ідентифікація – identification <лат. identificare 'ототожнювати'. – 1. Упізнання, розпізнавання чогось, когось. 2. Уподібнення, ототожнення з ким-небудь, чим-небудь. **Ідентифікація етнічна** – ethnic (al) identification. – Уподібнення індивідом себе з етнічною спільнотою, в результаті чого засвоюються важливі стереотипи поведінки, вимоги до основних культурних ролей.

(Жукова И. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С.121.)

Ідентичність – identity <лат. identicus 'тотожний'. – 1. Уподібнення індивідом себе з певною соціальною групою або спільнотою, наприклад, расовою, етнічною групою, жителями села чи області, громадянами країни, професійною, віковою, статевою групами або групами спільних інтересів. 2. У комунікативістиці – культурна, етнонаціональна, мовна атрибутика певної тенденції в суспільному житті, яка відображається в діяльності засобів масової інформації, наприклад, створення програм для різних демографічних груп для задоволення їхніх смаків, інтересів, запитів.

(Жукова И. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 122.)

Релятивізм культурний – cultural relativism <лат. *relativus* 'відносний'. – Розгляд культур поза оціночним порівнянням; переконання в тому, що немає жодної культурної риси, яка була б «правильною» або «неправильною», це просто інші риси. Прихильники культурного релятивізму стверджують, що традиційна культура не схильна до змін. Розвиткові культурного релятивізму сприяє міжкультурна компетенція комунікаторів.

(Жукова И. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 341.)

Сингуляризація – стратегія поведінки, яка полягає в інтерпретації «відступу від очікуваної норми поведінки» не як стереотипу (знака), а як прояву індивідуальності партнера комунікації або ситуативних обставин. «Чуже» в конкретній ситуації сприймається як одиничний випадок.

(Rathmayr, Renate. 2008a. *Kommunikative Strategien zur Optimierung der interkulturellen Wirtschaftskommunikation: Fragen und Erklären statt Bescheidwissen*. In Peter Kosta & Daniel Weiss (eds.), *Slavistische Linguistik 2006/07. Referate des XXXII und XXXIII. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens*, 397–420. München: Otto Sagner.)

Трансфер – інтерпретація «відступу від очікуваної норми поведінки» як стереотипу (знака). Йому приписується значення, яке має у власній культурі.

(Rathmayr, Renate. 2008a. *Kommunikative Strategien zur Optimierung der interkulturellen Wirtschaftskommunikation: Fragen und Erklären statt Bescheidwissen*. In Peter Kosta & Daniel Weiss (eds.), *Slavistische Linguistik 2006/07. Referate des XXXII und XXXIII. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens*, 397–420. München: Otto Sagner.)

Студент повинен знати:

– основні поняття: культура, міжкультурна комунікація, інтернаціональна комунікація, міжкультурні стосунки, контекст міжкультурної комунікації, культурна грамотність, етноцентризм, етнорелятивізм, високо- і низькоконтекстуальні культури, монохронні й поліхронні культури, ментальні програми, культурна грамотність, міжкультурна компетенція, міжкультурна чутливість, інтеграція;

– стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: *трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація.*

Студент повинен уміти:

– аргументовано інтепретувати певні факти / явища, які належать іншій культурі;

– виокремлювати атрибути іншої культури незалежно від способу кодування інформації і каналу її передачі;

– відрізнити ознаки, універсальні для всіх культур, від ознак, властивих одній культурі;

– розпізнавати і тлумачити негативний комунікативний результат під час внутрішнього і міжкультурного спілкування;

– розуміти, якими фактами, знаннями, вміннями керується адресант, вибудовуючи комунікацію;

– активно й успішно взаємодіяти з представниками іншої культури;

– порівнювати різні культури за певними фактами, для того щоб свідомо будувати конструктивну взаємодію між носіями різних культур;

– адаптувати свою комунікативну діяльність до культурних особливостей того соціуму, в якому людині необхідно діяти в певний момент.

Література

Базова

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С.Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 257 – 260. – Серія «Альма-матер».
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія, 2-е вид., випр. і доп. / І. О. Голубовська – К. : Логос, 2004. – 284 с.
3. Дороз В. Ф. Українська мова в діалозі культур : навч. посіб. / В. Ф. Дороз. – К. : Ленвіт, 2010. – 320 с.
4. Жайворонок В. Н. Українська етнолінгвістика : [нариси] / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262с. – Бібліогр. : с. 249 – 261.
5. Кононенко Віталій Концепти українського дискурсу : [монографія] / Віталій Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.
6. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с. – (Серія «Альма-матер»).

Допоміжна

1. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2003. – С. 36 – 50.
2. Кононенко В. І. Рідне слово : [підручник для шкіл з поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів] / Віталій Кононенко. – К. : Богдана, 2001. – 203 с.
3. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» / Мацько Любов. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.

4. Набок М. Диспозиція «своє – чуже» як вияв національного характеру в українських народних думках // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 18 – 22.
5. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учеб. пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М., ИНФРА-М, 2010. – С. 122 – 138.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник /О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – С. 287 – 293.

Питання для попереднього обговорення

1. Інформація про культуру існує в пам'яті кожної людини, а також у колективній пам'яті людей. Якими способами культура транслюється з одного покоління в інше? Як індивідуальне стає колективним?
2. Яку інформацію про культуру й особливості менталітету народу можна отримати, вивчаючи картини, скульптури, нотні записи, художню літературу тощо?
3. Проаналізуйте подібність і відмінність сприйняття «свого» і «чужого». Наведіть приклади.
4. Ознаками чого є тату, види зачісок, розпис тіла, нанесення рубців на тіло тощо? Аргументуйте свою відповідь.
5. Як ви розумієте поняття «культурні цінності»? У чому і як проявляються ці цінності у конкретних культурах? Наведіть приклади.

Проблемні завдання

1. Питання національної ідеї, ментальності, психології, духовності, саморозвитку особистості завжди перебуває у центрі уваги науковців і письменників. Розгляньте проблему самототожності українців у

художніх творах XIX-XX ст., опрацьовуючи статтю В. М. Пугача «Українці: проблема самототожності» (див. додаток).

2. Ознайомтеся зі стереотипними характеристиками представників різних етносів в уривках статей В. Пугача, В. Кашкіна, С. Пейхьонен, О. Йокоями. Які стереотипні характеристики українців, росіян, болгар, поляків та представників інших етносів ви можете запропонувати для обговорення.
3. Ми живемо у суспільстві динамічних змін. Великі потоки інформації, широкі можливості, а водночас і спокуси та загрози, невміння розв'язувати конфлікти, допомагати іншим, з розумінням ставитися до законних потреб іншої особи часто стають на заваді нормального життя людини. Ми насичені інформацією про свої права, свободи, висловами на кшталт Емерсона: *«Моя свобода розмахувати руками завершується там, де починається ніс мого ближнього»*. Але чи завжди кожен з нас ставиться з розумінням до проблем своїх батьків, буркотіння сусіда, молитовної потреби людей іншого віросповідання, поганого настрою друга, пофарбованого у всі кольори веселки волосся подруги, думки людини іншої національності, яка суттєво відрізняється від нашої?
4. Уявіть, що ви – іноземець і вперше приїхали у ваше рідне місто або село. Як ви гадаєте, що може кинутися насамперед в очі людині, яка до цього жодного разу не була в Україні? (символіка, атрибути, назви вулиць, пам'ятники, торгові марки, назви продукції, реклама, поведінка людей, національні страви і напої, національний одяг, медицина тощо).

Завдання для поглибленого вивчення

Завдання 1. Прокоментуйте приклади інтерпретації національного свята чужої культури за стандартами своєї.

Які думки викликає у вас відомий Кельнський карнавал у першому й другому сюжетах? Висловіть своє ставлення до проблеми «свої» / «чужі». ¹⁶

«Тисячі людей, собравшихся на площади, скандируют лозунги в состоянии экстаза; они идут по улице в одном направлении, выпадая из пивных и распевая песни. Вы в Кельне конца второго тысячелетия – городе, в котором остановилось время. Полтора миллиона человек, выпавших из реальности, забывших о своем бюргерстве, экономности и добропорядочности, впали в языческую оргию, бродят пьяными по улицам, целуются с незнакомыми, пристают к девушкам и засыпают в чужих постелях. Это Кельн, который сменил свое деловое лицо на хохочущую физиономию средневекового шута. Немец в ауте, переходящий дорогу на красный свет, одетый в рясу монаха-доминиканца, заставляет любого иностранца, махнув на все рукой, завалиться вслед за гражданином цивилизованной Германии в грязный кабаk, раскочиваться там за столом, залитым пивом, и орать песни. ...Всего шесть марок, и будь ты президентом компании или простым мусорщиком – пьянство и разгул сравняют вас. Благородные фрау, студентки-отличницы, матери семейств превращаются в уличных девок. ...Человек живет душой, которая уходит куда-то в глубину, теперь его душа – это желудок, огромный живот, который надо набить сосисками, пирожками, залить пивом. Новая душа – желудок – жрет, она пожирает эти мгновения праздника, который живет всего несколько дней, – и не может насытиться».

(Муравлёва Н. В. Понимание и интерпретация фактов чужой культуры // Россия и Запад : диалог культур. Вып. 7. М., 1999.)

¹⁶ Воробец Л. В. Практикум по теории межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Л. В. Воробец, О. В. Чибисова. – Комсомольск-на-Амуре : ФГБОУ ВПО «КнАГТУ», 2014. – С. 68 – 69.

Кёльнский карнавал немецкой справочной литературой интерпретируется как «...одно из старейших в Рейнских областях карнавальных празднеств, неотъемлемая часть картины культуры Германии. 11 числа 11 месяца в 11 часов дня начинается подготовка к карнавалу, который проходит в последнюю неделю перед великим постом. Празднества начинаются в так называемый «бабий четверг», когда женщины стремятся отрезать у мужчин как можно больше галстуков. В последующие дни в городе проходят костюмированные балы и уличные карнавальные шествия в различных районах города. Апогей праздника – «сумасшедший понедельник». В этот день проходит общегородское карнавальное шествие в центральной части города, его участники в красочных костюмах едут на открытых машинах или верхом на лошадях, бросают в толпу сладости и букетики цветов, выкрикивают традиционные карнавальные приветствия...»

(Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации : учеб. для вузов / под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 40)

Завдання 2. Прокоментуйте уривок з твору Наталки Сняданко «Фрау Мюлер не налаштована платити більше», зокрема думки героїні твору Христини про Берлін і берлінців.

Берлін справив на Христину враження неквапливого міста, у якому панують вічні канікули. Тут було мало традиційних туристичних приваб, зате панував особливий настрій – затишний, трохи домашній, спокійний. У цей настрій хотілося зануритися й побути в ньому якомога довше. Багато людей у будній день сиділи на кріслах численних вуличних кав'ярень і зовсім не скидалися на заклопотаних офісних клерків, які швидко вибігли перекусити. Навряд чи це були туристи: останні вирізнялися спортивним одягом і фотоапаратами. Берлінці сиділи в кав'ярнях, утуплені в монітори, газети або книги,

або ж розмовляли одне з одним, гріючи долоні об високі горнята з латте. Щойно надворі визирало з-за хмар сонце, вони миттю хапали стільчики або й просто подушки, виходили зі своїми горнятами, філіжанками, кухликами надвір, там сідали й підставляли обличчя непевному тутешньому сонцю та дорожньому пилові. Вона розглядала з вікна автобуса одну вітрину за іншою: лампи з бардовими абажурами опускалися з-під стелі на довгих шнурах, нависали над головами, створюючи важкуватий затишок, горіли свічки на скляних підставках, поволі в'янули квіти на столах, повзали по підлозі діти, офіціантка нахилялася до них і роздавала цукерки, попередньо спитавши дозволу у батьків, надворі повертали листки за сонцем кущі і дерева, яких було повно біля кожної брами. У кав'ярнях здебільшого не вмикали музику або вмикали її дуже тихо, й це теж приємно вразило Христину. Вона не любила, коли музику сприймали як тло, але значно гірше було, коли це тло ще й не пасувало ні до інтер'єру, ні до настрою, який хотілося собі створити. А саме так виглядала ситуація в переважній більшості українських кнайп, через те Христина й не любила туди ходити. Тут же їй відразу захотілося сісти за столик і з тим же самозаглибленим виглядом, як і решта відвідувачів, спостерігаючи за псом, який лежить на підвіконні третього поверху будинку напроти, неквапно розмірковуючи над тим, звалить він на землю вазонки біля свого хвоста чи не звалить.

В інших дільницях місто було незвично порожнім. На Потсдамській площі вона згадала кадри зі знаменитого фільму Віма Вендрса «Небо над Берліном». Там ця площа зовсім зруйнована. Але пустку, яка утворилася після падіння муру, давно забудували модерними хмарочосами із безліччю магазинів, книгарень, кінотеатрів, кнайп. Тут уже більшість складали не місцеві, а туристи.

Христина вийшла з автобуса, щоб поблукати вуличками знаменитого тусовочно-богемного району Кройцберг, прогулялася через Александерплатц і на

Музейний острів. Вона так і не змогла визначити для себе — шкода їй, що східно-західний поділ у місті більше не помітний для непосвячених, чи, навпаки, їй подобається така відсутність у місті радянського осаду. Ясна річ, завжди шкода історії, яка зникає просто на очах. Але, з іншого боку, чесно шкодувати про це будуть хіба теперішні діти, для яких все радянське має лише підручничково-ностальгійний, позбавлений особистої травми характер. Сама ж Христина, здавалося, навіки застигла на етапі замикання отриманих у радянському дитинстві травм до темної комірчини своєї підсвідомості, звідки вони постійно самовільно виривалися в нічні жахіття та сезонні депресії.

(Сняданко Н. Фрау Мюллер не налаштована платити більше : роман / Наталка Сняданко ; передм. А. Любки. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – С. 88 – 89.)

Завдання 3. Поміркуйте, чому біженцеві з Африки відмовили в притулку.

Біженцеві з Африки, який приплив до Європи в товарному контейнері, не дали дозволу залишитися, бо визнали його розповідь про подорож «занадто монотонною та позбавленою описів довколишніх краєвидів». З польської преси.

(Сняданко Н. Фрау Мюллер не налаштована платити більше : роман / Наталка Сняданко ; передм. А. Любки. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – С. 88 – 89.)

Завдання 4. Прокоментуйте наступну ситуацію міжкультурного спілкування. Зважаючи на стратегії поведінки в міжкультурних ситуаціях, у спілкуванні з чужими, продовжіть розповідь про подібності й відмінності поведінки за столом, етикету в гостях.

Студент факультета іностраних мов СГУ Сергей Цингаленок пригласил к себе на день рождения к 7 часам

вечера своїх друзей по студентському общежиттю. Вот как он описывал «съезд гостей»: «Немцы пришли в 6.55 и удивились, что никого нет. Китайцы пришли в 7.05 и долго извинялись за опоздание и объясняли причины. В 7.30 пришли русские и венгры и сказали: «Давайте начинать». Корейцы пришли в 8.30 и очень кратко извинились. Американцы пришли в 9.15, были очень рады, что вечеринка в разгаре и не сказали ни слова об опоздании. Остальные русские друзья потом шли всю ночь».

(Тер-Минасова С. Г. *Война и мир языков и культур : вопросы теории и практики: учеб. пособие.* – М.: АСТ; Хранитель, 2007. – С. 197)

Стратегія 1: «Сингуляризація», яка полягає в інтерпретації «відступу від очікуваної норми поведінки» не як стереотипу (знака), а як прояву індивідуальності партнера з комунікації або ситуативних обставин. «Чуже» в конкретній ситуації сприймається як одиничний випадок.

Стратегія 2: «Трансфер», інтерпретація «відступу від очікуваної норми поведінки» як стереотипу. Йому приписується значення, яке він має у власній культурі.

Стратегія 3: «Генералізація» полягає в інтерпретації «відступу від очікуваної норми поведінки» як стереотипу (знака). Йому приписується значення, яке він має у власній культурі. Стереотип переноситься на все суспільство. Порівняно з власною культурою він отримує позитивну або негативну оцінку.

Стратегія 4: «Експлорація» полягає в інтерпретації «відступу від очікуваної норми поведінки» як стереотипу (знака). Проте йому не приписується відразу певне значення, а проявляється бажання отримати інформацію про властиве культурі значення стереотипу.

Додатки

Українці: проблема самототожності В. М. Пугач

Обертаючись у глобальній орбіті та своїй власній, етнічній, формуються компоненти колективної опозиції «свій / чужий», що є основою стереотипу. Останній визначають як «спрощене, схематичне зображення осіб, груп, суспільних відносин, сформованих на підставі неповних або фальшивих знань, однак закріплене в традиції; стереотип, важко піддається змінам». Аналіз поняття *стереотипу* з різних поглядів – як явища історичного, соціологічного, етнічного, політичного, філософського, психологічного, літературознавчого тощо – дає змогу передати й отримати певну інформацію про світовідчуття на різних рівнях, зокрема етнічному,

Етнічні стереотипи складаються протягом тривалого часу, зазнають змін, варіюються, зберігаючи свої основи незмінними. Попри різноманітні підходи до національних проблем у період сучасних глобальних змін, коли національне розглядається окремими дослідниками і як атавізм, етнічна ідентифікація існує і, як свідчить історія, загострюється, з чим слід рахуватися. Через засвоєння національних стереотипів здійснюється сприйняття національної ідеї, самоусвідомлення особистості.

А стереотип, отже, спрощуючи, навіть спотворюючи картину світу, містить його емоційну оцінку, виконуючи при цьому ряд функцій: *когнітивну – шляхом засвоєння певних орієнтаційних схем, емоційну – ставлення до когось чи чогось, суспільну – підтримування внутрішньої єдності групи щодо інших груп.*

Україна в силу її географічних та історичних особливостей протягом тривалого часу була місцем схрещення релігій і культур, зокрема римської й візантійської:

Словами золотими все залягло скарбницею ума.

Врочистий грім високої латини

І мудра в'язь слов'янського письма.

(Ліна Костенко)

На рубежі двох світів – грецько-слов'янського і латинсько-слов'янського – сформувався особливий український *дихотомічний світ*. Він не вписаний національними діалогами, у яких зберігається цілісність і самобутність кожної культури. Це *химерний сплав маргіналії та закомплексованості як на рівні окремого представника етносу, так і в цілому нації*. Цьому сприяла перманентна відсутність України на політичній карті Європи протягом віків та лише формальні контури як однієї з пострадянських республік до кінця ХХ ст. Такою ж «своєрідно амбівалентною й одночасно певним чином серединною, проміжною, як українська культура» визначають окремі мовознавці й українську мову на слов'янському фоні. Поняття етнічної стереотипізації пов'язане з поняттям «нація», «національний характер», «національна свідомість», «мова», хоча дослідники по-різному оцінюють роль цих зв'язків – від міфу й характеристику як конструктів і до ключової ролі як кодів етнічної культури .

Однією з форм стереотипізації є *автостереотип*, яким *homo ethnicus* характеризує себе. Є. Бартмінський підкреслює незмінний *етноцентризм автостереотипів*, їхню залежність від визнаних систем вартості, історичних і культурних традицій. Саме поняттю автостереотипу властива нейтралізація негативних наслідків, а погляд носіїв етносу на себе повинен бути ідеальним. Поняття норми (нейтрального) завжди вузьке, а більш різноманітним є відхилення від норми, тому слід було б припустити, що *автостереотип українця саме таким – глибоко позитивним, ідеалізованим*. Проте існує й інший полюс відхилення від норми як опозиція гарного – погане, негативне; воно більш різноманітне, бо відповідає необмеженим можливостям відхилення від норми, оскільки існує «сфокусованість повідомлень на відхиленнях від норми й стереотипу життя. Існування опозиції «позитивне / негативне» з безперечним

переважанням останнього спостерігаємо на лінгвокультурологічному рівні в самохарактеристиці українців, що є цілком закономірним і науково обґрунтованим для існування самої опозиції, але аж ніяк не в ставленні народу до самого себе.

Існують різні *методики описування* національних стереотипів, зокрема лінгвокультурологічні, що є комплексними й ураховують набір різноманітних характеристик, а саме: *походження, мовлення, місце проживання, біологічні характеристики, менталітет (рисни характеру, звички, інтелект, релігійність тощо), соціальні характеристики (ставлення до свого оточення, вплив на інші культури тощо); емоційно-оцінні характеристики.*

Наведемо декілька показових, на нашу думку, епізодів із художньої літератури другої половини ХІХ-ХХ ст., пов'язаних із об'єктними й суб'єктними самохарактеристиками українців, зі ставленням до мови, поняття патріотизму тощо. Уже друга половина ХІХ ст., хоча й не позбавлена кон'юнктурних міркувань у формуванні стереотипу українця, набуває нових форм: «За постромантичного періоду поглиблюється розуміння культурної й національної самобутності, окремих історій і традицій та різних доль» (Грабович). Двадцяте століття ці процеси посилює.

Українець чітко усвідомлює свою вторинність, не соромиться визнати свою рабську натуру, що цілковито може заступити почуття патріотизму: «Нам, українцям, воно якраз і не до лиця / *надміру любити Україну.* – В.П. /. Нам більше, треба політикою брать: там промовчати, там ухилитися, там потанцювати під дудку дужчих. Од того голова чи ноги не одпадуть, гляди, й пощастить у чомусь» (Винниченко). Цей *стереотип поведінки «звичклого українця на чужині»* (як слід поводитися, що й кому говорити, якою новою, як диференціювати своє ставлення за критерієм «великорос – малорос») виписав Т. Шевченко:

...аж землячок, Говорить умію.

Спасибі, признався, З цинковими гудзиками: «Де ти здесь узляся?» «З України». – Так як же ты Й говорить не вмієш. По-здешньому?» – «Ба ні, – кажу, –	Та не хочу». – «Экой чудак! Я все входы знаю, Я тут служу, коли хочешь, В дворец попытаюсь ввести тебе Только, знаєш, Не поскупись полтинкою...»
--	---

Автостереотип надзвичайно живучий, а коріння його сягає глибоко в історію.

Наведемо один лише факт. У XVIII ст. у своєму «Діаріуші» – щоденнику, що його вів півстоліття, генеральний хорунжий Микола Ханенко кілька разів згадує про сліпого українського бандуриста Любистка, якого дуже любила слухати у Москві цариця Єлизавета. 1742 р. він одружився в Москві, 1743 р. став дворянином, а згодом і полковником, а 1749 р. купує села в Лубенському та Хорольському полках уже на прізвище Любистков (Ханенко).

Таким же вторинним є ставлення до мови – негативним у цілому, з широкою гамою почуттів – від байдужості до приреченості: «Вже ж і я сам люблю неньку Україну, кохаюся в рідній мові нашій, шаную батька Тараса, ну, а щоб отако вже тільки й думати про те, то це вже я не можу» (Винниченко); «Найшов дурного, щоб усяке бачило, що я українець» (Винниченко); «Чи буде колись одна мова чи ні – про те не нам знати» (Старицький).

Ці автокомплекси меншовартості у ставленні до життя зумовлюють вироблення стереотипу сприйняття українця іншими етносами: «..стереотип є узагальненням

складників уявлення й експериментально підтвердженого, що формується з внутрішнього етосу, з автостереотипу» (Михайлова). «Укрен» – саме так, за етнічною ознакою, називає швед українця з оповідання В. Винниченка. Як неминучість, приреченість сприймається відсутність будь-яких перспектив на батьківщині й ототожнення себе з довічними вигнанцями й залишається актуальним із перервою в століття: «Не віднині йдуть наші дівчата на торги до Константинополя, Смирни та Александрії, а тепер повно їх і в Індії, і в Єгипті, і в Терції, і в Бразилії... Десятки були таких, котрі прямо говорили мені: «А хоч би ... продали нас навіть у турецьку неволю, то будемо вас благословляти, щоби тільки видобутися геть звідси» (Франко). Зацитуємо Миколу Куліша: «Злиденніших нема братів у світі, як ми, братове українці» (Куліш).

Автостереотип такого собі пересічного українця довершив у своєму «Щоденнику» О. Довженко в середині ХХ ст. Це *автопортрет українця, надзвичайно схильний до асимілювання, байдужого до своєї історії перекинчика, непошанівного до мови, гнучкого й заціпенілого одночасно, зрадженого й зрадливого, що є тінню забутих предків*: «Наш народ нагадує мені тютюн. Його весь час пасинкують, у нього велике, дебеле листя, і цвіту де-не-де» (Довженко).

Ці деталі складають у цілому негативний автостереотип, сформований унаслідок химерних сплетінь та фатальних збігів історії. Працьовитий народ, що ніколи не зазіхав на чуже, спромігся закласти лише етнографічні перспективи, що виявляється в самотньому фольклорі: «Чудний народ. Він створив чудесну музику і надзвичайне малярство... Він скомпонував епічні пісні, незгірші від кодексів Гомера... І от цей самий мистецький народ,... цей народ зовсім не розуміє краси» (Йогансен).

(Пугач В. М. *Українці : проблема самототожності* / В. М. Пугач // *Вивчаємо українську мову та літературу*. – 2005. – №17 – 18. – С. 6 – 8.)

«Свои» и «чужие»: межкультурная коммуникация и этнические стереотипы в чеховской России (О. Иокояма)

Редкое упоминание нерусского у Чехова не содержит в себе оценки или по крайней мере не отсылает читателя к стереотипу, внешнему или поведенческому. Англичанка – *высокая, тонкая и презрительно глядящая* («Дочь Альбиона»); француз – *маленький, патриот и душится* («На чужбине»); поляки – *интересные брюнеты* («Степь»); евреи – *кудрявые, черномазые и картавят* («Знакомый мужчина»); немцы – *честные и сентиментальные* («Учитель»). Стереотипичны и их занятия: поляки – управляющие, аристократы, учителя, врачи; евреи – торговцы, кабатчики, музыканты, аптекари, врачи, портные; немцы – управляющие, ученые, колонисты; татары – кучера, полковые.

В сексуальном отношении украинцы и украинки у Чехова привлекательны – *с черными «хохлацкими» глазами, певучей речью, эмоциональным темпераментом* («Огни»). Высокомерные поляки умеют привлекать к себе русских женщин («Барыня»). О польках же полковник Петр Иваныч («То была она!»), по его собственному признанию, *вырывавший жидам пейсы, бьющий шляхтичей по мордам и продававший жидам и панам бракованных лошадей*, говорит, что *нет горячей женщины, как панночки*. Стереотип очаровательной польки свойствен картине мира не одного полковника: графиней Цраницкой («Степь») очарованы и Егорушка, и сопровождающие его старики, и хозяин гостиного двора Моисей Моисеич. Татар-проводников с *черными-пречерными, как уголь, глазами* русские барыни в Крыму находят неотразимыми («Длинный язык»). Евреи, с точки зрения сексуальной привлекательности, не описываются. Исключение представляет Сусанна Моисеевна Ротштейн («Тина») – *стройная и неотразимая «царица Тамара»*, как называет ее обманутый ею поручик Сокольский.

(Йокояма О. «Свои» и «чужие» : межкультурная коммуникация и этнические стереотипы в чеховской России. Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности : Коллектив. монограф. : Сб. ст. / [Отв. ред. Н. А. Купина, М. Б. Хомяков]. – М. ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – С. 455 - 466.)

**Диспозиція «своє – чуже» як вияв національного характеру в українських народних думках
(М. Набок)**

Народні думи – це неоціненний духовний скарб української нації. Недарма ними захоплювалися найвизначніші наші письменники й учені-гуманітарії.

Само собою зрозуміло, що в думках український народ яскраво виявив свій національний характер, такі його риси, як відданість рідній землі, товарицькість, родинна солідарність, хоробрість, неприйняття силоміць накинутих чужих норм поведінки, що коротко й містко виражається в диспозиції «своє – чуже». Однак не можна спрощувати цю формулу. «Чуже» не прийнятне не тому, що воно «не своє», а тому, що суперечить усталеним моральним нормам українського народу, водночас і загальнолюдським уявленням про добро і зло. У цьому ключі й треба розуміти так званий комплекс національної відрази, про який мовиться у пропонованій читачеві статті.

Однією з форм національного буття в Україні упродовж століть були багаті традиції думового епосу та мистецтва кобзарів і лірників. Завдяки цим традиціям у соціально-побутовому житті нашого народу сформувався й знайшов свій яскравий вияв у народних думках український національний характер як сукупність усталених психологічних особливостей особистості, яка формується у спілкуванні та діяльності й зумовлює типову для неї поведінку. З усіх якостей його вияву спинимося на диспозиції «своє – чуже», яка, за А. Швецовою, має таку

структуру: контактність, спільність уявлень, спільність реакцій, комплекс національної відрази. Саме в цій структурі як складники характеру знаходять свій вияв честь, мудрість, шляхетність, мужність, свобода, почуття родинного обов'язку, ставлення до землі тощо.

Виразною особливістю психології та етики українського народу, що визначає вірність своєму ідеалові, є честь. Загальний зміст її – безкорисливе служіння високій справі, своїй Батьківщині. Матеріальне ж у такому разі залишалося поза увагою людини честі.

Прикладом цього може слугувати дума «Козак Голота». Діалог між козаком та татариним засвідчує протилежність їхніх думок, поглядів. Тобто контактність у цьому разі розірвана. Козак Голота чітко усвідомлює наміри татарина, бо він ворог із яскраво вираженими негативними рисами, які, за твердим переконанням Голоти, мають спричинити біду на рідній землі. Саме це вирізняє Голоту як людину честі. Коли *«старий татарин»* придивляється на *«ясенькую зброю, а ще лучче на ... коня вороного, а ще лучче на .. козака молодого»*, то козак Голота залишає осторонь ці забаганки, не гаючи часу, *«татарину гостинця в груди посилає»*. Відчуття перемоги над ворогом козак виражає у звертанні до поля Килиїмського, яке, на його думку, допомогло у *«лиху годину»*. Воно для нього як жива істота, що переживала, ділила із ним смуток і радість. Це, у свою чергу, характеризує Голоту і як людину з багатим внутрішнім світом, адже у його характері поєднуються відчуття гордості, самоствердження, похвали та відчуття прекрасного. У бажанні молодого козака, щоб поле *«літо й зиму зеленіло»* зауважуємо його щиросердність.

В одному з варіантів думи «Хмельницький і Барабаш» національне розуміння честі Хмельницьким виражається у взаєминах із Барабашем. Богдан Хмельницький виступає як людина, яку народ сприймає за національного провідника. Ясно усвідомлюючи загрозу не стільки для себе, скільки для свого народу, Хмельницький

власним розумом перемагає злого й підступного Барабаша. Тобто, особисті інтереси у нього залишаються на другому плані, саме це характеризує Хмельницького як людину честі. І Хмельницький, і Барабаш є носіями однієї мови, представниками однієї нації, та їхні взаємини не будуються на спільності мети та інтересів. Ще Д. Донцов зазначив, що національному провідникові потрібно мати «своє видиво спільноти». Це «видиво» відсутнє у Барабаша, він стоїть на заваді утворення спільноти, а це найвищий злочин для Хмельницького, Тому як людина обов'язку він карає свого кума Барабаша – *«з пліч голову, як галку, зняв...»* Ставлення Хмельницького до Барабаша засвідчує стійкість його духу, характеру загалом, рішучість, упевненість, усвідомлення себе часткою українського суспільства. Тому не випадково фінал думи завершується хвалою козаків – гетьманові Хмельницькому:

*Ей, гетьмане Хмельницький, Батю наш,
Зинов-Богдане чигиринський!*

*Дай, Боже, щоб ми за твоєю головою пили та гуляли,
Віри своєї християнської у поругу вічні часи не подали.*

Таке служіння високим ідеям своєї нації дає нам підстави для оцінки Хмельницького як людини честі. Тому-то й народ, розуміючи його глибокі поривання, підтримував і допомагав йому.

Коли взаємини між людьми, що живуть на одній землі й належать до однієї віри, у названих думках виражаються як «своє – чуже», то в думі «Іван Богун» національна честь Богуна і Хмельницького визначається контактністю, спільністю уявлень, спільністю реакцій. Розуміючи національні прагнення Івана Богуна, Богдан Хмельницький *«До Вінниці за чотири доби прибуває.., Богуна з козаками з неволі визволяє»*. Богдан Хмельницький ясно кладе межу між «своїм» і «чужим». Богун для своїх «свій» насамперед тому, що мав однакові з ними погляди, уявлення. Богдан Хмельницький зустрівся не лише зі «своїм», а також з людиною рідної йому етики, психології

та культури загалом і відповів на цю зустріч (у цьому випадку на листа від Богуна) у формі відповідного вчинку. Цей вчинок зумовлений спільністю реакції. Звільнення Богуна підтримало *«все козацтво і вояцтво»*, *«а кобзарі грали, в струни дотинали та Богдана із Богуном піснями хвалили!»*. Насолоду від результатів своєї важкої праці Хмельницький висловлює словами: *Не сам Бог вас спасав – / І я не менше помагав!*

Відчуття підвищеної емоційності, свободи, благополуччя зауважуємо у таких словах Богуна: *Слава Богу і хвала гетьману, / Що не дав нас у неволю, ляхам на поталу.*

Визначаючи свою приналежність до вищої касті, козак Голота, Богдан Хмельницький, Іван Богун глибоко усвідомлювали потреби нації. Результат такого усвідомлення – намагання втримати спокій у суспільстві, нескореність зовнішньому ворогові, насолода перемогою тощо.

Прикметним виявом характеру українського народу є мудрість. У варіантах дум «Хмельницький і Барабани», «Івась Коновченко, Удовиченко», «Богдан Хмельницький і Василь Молдавський» ця якість трансформується через такі проєкції національного характеру, як спільність уявлень, спільність реакцій, комплекс національної відрази.

У чому ж виявляється мудрість? У силі і ясності думки, у твердості характеру, єдності тощо. Хмельницький у думі «Хмельницький і Барабаш» виступає як людина, що чітко усвідомлює межу між «своїм» і «чужим». А це спрямовує його думку в правильне русло. Усвідомлюючи наміри Барабаша, Хмельницький: *Да вже ... добрі мислі собі мав: У свого кума з лівої кишені ключі виймав, А з-під пояса шовковий платок висмикав, А з мезинного пальця щирозлотий перстень знімав...*

«Добрі мислі» тому й добрі, що служать добром для «своїх», у цьому разі для українців. Коли ж Барабаш їх не

має, а лише промовляє: *Нащо нам козакам козацькі порядки давати? Нащо нам за віру християнську достойно-праведно стояти?* – то він для українця «чужий», з чужими звичаями, порядками.

«Добрі мислі» Богдана Хмельницького й згуртовували козаків, зміцнювали їх віру та саможертвовну відданість Україні. «Мати систему, план, задум цілого суспільного механізму, щоб всі його члени трималися в согласії – перша вимога мудрості володаря», – зазначає з цього приводу Д. Донцов, бо саме через таких, як Барабаш, у яких *«замість служби високим абстрактним ідеалам приходить гра самолюбних матеріальних інстинктів»*, спустошила духовно наша спільнота. Тому ми всі «чужі» на «своїй території», в цьому наша біда...

Хмельницький же з думи «Богдан Хмельницький і Василь Молдавський» залишається мудрим, до кінця послідовним. Отже, й основу його дій у такому разі визначає комплекс національної відрази.

Як писав Д. Донцов, мудрий – це той, хто із зерна «як воно щойно кільчиться, своїм духовним зором уздрить вже вирості з нього дерево і цвіт». Так і Хмельницький, аналізуючи дії Василя Молдавського як «чужого», насамперед продумує план своїх дій. Як зазначається в думі *«Бог святий знає і відає, / Що Хмельницький думає-гадає!»*.

Помисли Богдана Хмельницького мудрі, повні глибокого змісту. Комплекс національної відрази настільки глибокий, що в думі не лише Василь Молдавський нарікає на нього, а й Іван Потоцький вельми стурбований та занепокоєний тим, що Хмельницький своїм ворогам, *«як галкам, з пліч головки поздіймав»*.

Тож бачимо, що мудрість, як прикметна особливість українського національного характеру, ґрунтується на ясності думки, благородних помислах, високих ідеях, розсудливості, стриманості серця, помислах про майбутнє...

(Набок М. Диспозиція «своє – чуже» як вияв національного характеру в українських народних думах // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 18 – 22)

Питання для самоконтролю

1. Якими способами культура транслюється з одного покоління в інше?
2. Як індивідуальне стає колективним?
3. Яку інформацію про культуру та особливості менталітету народу можна отримати, вивчаючи картини, скульптури, нотні записи, художню літературу тощо?
4. Проаналізуйте подібність і відмінність сприйняття «свого» і «чужого». Наведіть приклади.
5. Ознаками чого є тату, види зачісок, розпис тіла, нанесення рубців на тіло тощо? Аргументуйте свою відповідь.
6. Як ви розумієте поняття «культурні цінності»?
7. У чому і як проявляються ці цінності у конкретних культурах? Наведіть приклади.
8. Які культурні цінності мала на увазі автор висловлювання: «Культурні цінності – це зумовлені культурою оцінки предметів і явищ дійсності за критеріями позитивного і негативного, прекрасного й потворного, потрібного й забороненого, придатного та непридатного, корисного й некорисного» (Т. Грушевицька)?
9. Як ви розумієте значення першооснов етнічного самовизначення (роль батьків, мови, етнічної самосвідомості)?
10. З якою етнічною групою ви ідентифікуєте себе? Обґрунтуйте свою відповідь.
11. Простежте вплив засобів масової інформації на формування мовної особистості в сучасних соціокультурних умовах.

Змістовий модуль № 2
Когнітивний аспект міжкультурної комунікації

Теоретичний блок

Тема: Мова як інформаційна модель реальності

Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування.
(І. Огієнко)

План

1. Мовна картина світу та ціннісні пріоритети етнічної спільноти. Поняття когнітивної моделі як способу представлення інформації в мові.
2. Концептуалізація світу в значеннях мовних одиниць. Проблема співвідношення концепту і поняття, концепту і значення.
3. Концептуальна картина світу, концептосфера.
4. Національна специфіка репрезентації концептів. Міжкультурна комунікація та інтерпретація тексту.

Термінологічний мінімум: картина світу, мовна картина світу, концепт, концептуальна картина світу, концептосфера, універсальні концепти, спільні універсалії, константа культури.

Література

Базова

1. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации : монография / П. Н. Донец. Харьков : ШТрих, 2001. – 386 с.
2. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с. – (Серія «Альма-матер»).

3. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : КИОРУС, 2014. – 254 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями і проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.
5. Слющинський Б. В. Міжкультурна комунікація в українському Приазов'ї : монографія /Б. В. Слющинський. – К. : «Аквілон-Плюс», 2008. – 496 с.

Допоміжна

1. Бацевич Ф. С. Українсько-російський словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич, Г. Ю. Богданович. – Саки : Фенікс, 2011. – 284 с.
2. Арутюнов С. А. Культуры, традиции и их развитие и взаимодействие : монография /С. А. Арутюнов. М. : Директ-Медиа, 2014. – 386 с.
3. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 290 с.
4. Глаголев В. С. Межкультурная коммуникация в условиях глобализации / В. С. Глаголев, Н. И. Бирюков, Н. Н. Зарубина, Т. В. Зонова, А. Н. Самарин, М. В. Силантьева : учебное пособие. – 2-е изд. – М. : Проспект, 2015. – 367 с.
5. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
6. Зинченко В. Г. Словарь по межкультурной коммуникации : Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 136 с. (e-book)
7. Іванишин П. В. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко : монографія /П. В. Іванишин. – К. : Академвидав, 2008. – 392 с. (Серія «Монограф»).

8. Словарь терминов межкультурной коммуникации / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедевко, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М. Г. Лебедевко и З. Г. Прошиной. — М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. — 632 с.

1. Мовна картина світу та ціннісні пріоритети етнічної спільноти. Поняття когнітивної моделі як способу представлення інформації в мові

Кожна мова відображає певний спосіб концептуалізації (сприйняття та організації) світу. Основні знання, які відображають зміст людської діяльності (концепти) створюють єдину систему поглядів, тобто картину світу. Це образ світу, який історично склався у кожного народу. Термін «картина світу» в сучасній науці є досить актуальним й усталеним. Лінгвісти вживають його для встановлення зв'язку між мовою та навколишньою дійсністю. Будь-яка мовна картина світу виникає внаслідок діяльності людини та спрямована на пізнання об'єктивної дійсності.

Термін «картина світу» з'явився у мовленні фізиків на межі ХІХ – ХХ ст. Пізніше картина світу почала розглядатися в межах семіотики (наука, яка досліджує способи передачі інформації, властивості знаків та знакових систем у людському суспільстві), досліджувалися первинні моделюючі системи (мови), і вторинні системи (міфи, релігії, фольклор, поезія, кіно, живопис, архітектура).

Картина світу – це наше уявлення про реальність, вона є реальністю людської свідомості, одним із завдань життя: «Людина намагається адекватним способом створити в собі просту і ясну картину світу для того, щоб у певній мірі спробувати замінити цей світ створеною картиною. Цим займається художник, поет, філософ і дослідник, кожен по-своєму. На цю картину та її оформлення людина переносить центр тяжіння свого духовного життя...» (А. Ейнштейн). Отже, світобачення

кожного народу складається в картину світу: «кожна цивілізація, соціальна система характеризуються своїм особливим способом сприйняття світу» (А. Гуревич). Отже, менталітет будь-якої лінгвокультурної спільноти переважно обумовлений певною картиною світу, в якій репрезентоване світобачення, світорозуміння її членів.

Картина світу – це цілісний, глобальний образ світу, який є результатом всієї духовної активності людини, вона виникає під час всіх контактів зі світом.

У сучасній лінгвістиці **мовна картина світу** визначається як представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій і сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мови, що є семіотичним результатом концептуальної репрезентації дійсності, в етносвідомості. Мовна картина світу співвідноситься з поняттями наукової і наївної картин світу: перша – опосередкована науковим знанням про світ, друга – національно-культурним і емпіричним досвідом етносу. Як бачимо, поняття мовної картини світу пов'язане з поняттями «народ», «етнос», «нація» і розумінням національного характеру особистості.

Що поєднує людей у народ? Що визначає належність людей до того або іншого народу?

Об'єднуючою й цементуючою силою є його історія, що зберігається в соціальній пам'яті, культурі. Історичний підхід обумовлює необхідність розгляду поняття «народ» у двох контекстах:

- народ як етнічна (етногенетична) спільнота;
- народ як етносоціальна спільнота.

Етнос – це соціальна група, членів якої поєднує етнічна самосвідомість, що формується на основі його уявлень про своє походження, про генетичний зв'язок з іншими представниками цієї групи. Людина є носієм певної національної ментальності та мови, що беруть участь у спільній діяльності, мовній діяльності з іншими

представниками національної спільноти. Сучасним дослідникам цікавою є не людина взагалі, а людина у мові. Мова є єдиним засобом, здатним допомогти проникнути у приховану від споглядання сферу ментальності, оскільки вона визначає приховану сферу членування світу в тій чи іншій культурі. Вона розповідає про людину такі речі, про які сама людина й не здогадується.

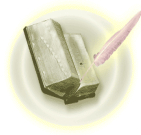
Національно-мовна картина світу (національно-мовна модель світу) є виражене засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння певного етносу, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу та себе самого в цьому світі. Національно-мовну картину світу можна репрезентувати за допомогою просторових (*вгору – вниз; праворуч – ліворуч; захід – схід; далекий – близький*), часових (*день – ніч; зима – літо*), кількісних, етнічних та інших параметрів. На її формування впливають мова, традиції, природа й ландшафт, виховання, освіта й інші соціальні фактори. Картина світу може бути цілісною (міфологічна, релігійна, філософська), але й може відображати певний фрагмент світу, тобто бути локальною. Отже, мовна картина світу частково універсальна і частково національно специфічна.

Центральною частиною національно мовної картини світу є той єдиний поняттєвий базис людської свідомості, на якому і ґрунтується **«психологічна єдність людства»**. Спільний базис виступає центральною частиною національно-мовної картини світу у вигляді набору мовних універсалій, які відбивають єдність різних мов і культур. От як міркує з цього приводу відома австралійський лінгвіст А. Вежицька: «Поряд з величезною кількістю понять, специфічних для певної культури, існують також деякі фундаментальні поняття, які підлягають лексикалізації в усіх мовах світу... Мовні та культурні системи значною мірою відрізняються одна від одної, але існують семантичні й лексичні універсалії, що вказують на спільний поняттєвий базис, на якому

грунтуються людська мова, мислення і культура...».¹⁷ Поєднання універсального з національним через мову і створює «обличчя» національного менталітету, промальовуючи його у мовних формах.

Отже, погляд на світ не лише універсальний, а й національно-специфічний, тому носії різних мов можуть бачити світ дещо по-різному, крізь свої мови.

«**Мовна картина світу** – це мозаїкоподібна польова структура взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину (модель) світу як таку. ...Мовну картину світу можна сприймати як загальнолюдський універсум і як національне мовне явище».¹⁸

Довідка

Колеснікова І. А. *Ментальна лексика та термінологія : один фрагмент мовної картини світу* / І. А. Колеснікова // *Українська мова та література*. – № 36 (340), 2003. – С. 3 – 13.

«Національна ментальність відбивається в мові на різних рівнях – побутовому, науковому тощо. Невідповідність інформації, що стоїть за словом у різних мовах, яскраво виявляється в перекладах, коли домінує ментальність перекладача. Навіть така, здавалось би, загальнолюдська категорія понять, як колір, не є універсальною.

С. Іваненко наводить цікаві приклади перекладу з англійської мови: «...*the fields were brown*» – «земля в полях бура (Е. Хемінгуей). Багатозначний англійський

¹⁷ Вежицкая А. Язык. Культура. Познание : Пер. с англ., отв. ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой. — М. : Русские словари, 1996. — 416 с.

¹⁸ Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нарис : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Жайворонок. - К. : Довіра, 2007. - С. 30.

прикметник *brown* акумулює назви трьох українських кольорів: бурий, коричневий, серед яких національно значущим є останній. Карі очі – це не просто відтінок, а живий коричневий колір, вишнево-коричневий (порівн. у російській мові: карий – колір очей; масть коней; темно-коричневий). В іншому прикладі «*his russet hair*» – «каштановые волосы» (С. Моем) прикметник *russet* не ідентифікується лексемою «каштановий», оскільки має значення «червоно коричневий». В англійській мові є відповідний прикметник *chestnut*, який, до речі, має ще й значення «гнідий». Іноді такі розбіжності виникають через відсутність подібної реалії в мові перекладу, наприклад: «кдюквенное сукно» – «*mulberry cloth*» (О. Толстой). Слово *mulberry* перекладається як шовковиця, яка аж ніяк не нагадує журавлину, хіба що у вигляді прикметника із значенням «темно червоний». В американському варіанті йому відповідає *crutch*. Індивідуальні авторські епітети перекладаються, як правило, буквально: «*grape colour*» – «виноградный цвет» (Дж. Голсуорсі). С. Ожегов такий колір не фіксує взагалі.

Існує багато теорій походження назв кольорів. На думку І. Вихованця, у давні часи світ був біло-чорним, тобто сприймалися лише ахроматичні кольори. Першим кольором, що його виділили із цього безбарв'я, був червоний, який «народили сонце, вогонь і кров». Потім виникали й інші основні барви спектра, навколо яких групується усе розмаїття відтінків.

У російській мові слово «*красный*» пов'язують з іменником «*краса*». Первинне значення його збереглося у словосполученнях «*красно баять*» і «*красно рещи*» (красноречие, красноречивый). Значення кольору виникло пізніше. «*Красный*» ототожнювався з кольором крові. Звідси й пішли окремі фразеологізми, наприклад, «*начать с красной строки*». У давнину новий розділ книги писали рідиною червоного кольору, тому весь перший рядок абзаца почали називати «*красной строкой*».

«Словник символів культури України» підкреслює, що практично у всіх етносів червоний колір асоціювався з кров'ю, війною, ранами, смертю, любов'ю, чоловічою силою, вогнем.

В іспанській і німецькій мовах червоному (*ісп. rojo; нім. rot*) відповідають два кольори – червоний і рудий. Англійський *red* також поєднує в собі ці кольори, проте у словосполученні *Turkey red* він набуває й іншого значення: червоно-оранжевий.

Як бачимо, назви кольорів неоднаково сприймаються представниками різних народів, що фіксують тлумачні словники».

2. Концептуалізація світу в значеннях мовних одиниць. Проблема співвідношення концепту і поняття, концепту і значення

Кожна мовна одиниця, зорієнтована на простір, довкілля, є мовленнєвим виявом певного його фрагмента. Оскільки цей простір – явище динамічне, а не статичне, мовні одиниці, що його відображають, зазнають усіляких перетворень і набувають концептуальних значень, розширюють семантичне поле конкретного мовного знака. Інакше кажучи, слово не просто містить і передає актуальну інформацію, воно також передає загальногуманістичну, соціально-історичну, інтелектуальну, етнокультурну, експресивно-емотивну, оцінну інформацію, яка має значення для того чи того соціуму. У результаті мовна одиниця функціонує часто не просто як слово, номінація (назва) з одним чи кількома значеннями, а як слово-концепт – вмістилище узагальненого культурного смислу (сенсу), що дає підстави вважати мовну одиницю концептом.

Термін «концепт» є запозиченням із лат. *conceptus* – поняття, від *concipere* – «збирати, вбирати у себе; представляти себе; утворювати тощо».

Термін «концепт» у лінгвістиці не новий. Так, С. А.

Аскольдов Алексеев у своїй статті «Концепт і слово», опублікованій у 1928 році, акцентуючи увагу на функції заміщення, яку виконує концепт, тлумачить це поняття так: «...концепт – мисленнєве утворення, яке заміщує нам у процесі думки невизначену кількість предметів одного й того ж роду».

На сьогодні у сучасній лінгвістиці існує три основних підходи до розуміння концепту, що базуються на спільному положенні: концепт – те, що називає зміст поняття, синонім смислу.

Перший підхід, представником якого є Ю. С. Степанов, під час розгляду концепту звертає більше уваги на культурологічний аспект, вся культура розуміється як сукупність концептів і відношень між ними. Концепт – це основний осередок культури в ментальному світі людини. У такому розумінні терміна «концепт» роль мови є вторинною, він є лише допоміжним засобом – мовною формою згустку культури.

Другий підхід до розуміння концепту (М. Д. Артюнова, Т. В. Булигіна, А. Д. Шмельов та ін.) представляє семантику мовного знака єдиним засобом формування змісту концепту.

Прибічниками третього підходу є Д. С. Лихачов, О. С. Кубрякова та ін., котрі вважають, що концепт не безпосередньо виникає із значення слова, а є результатом зіткнення слова з власним і національним досвідом людини. Отже, концепт є посередником між словами та дійсністю.

Цікавою є теорія, яку запропонував Ю. Д. Апресян. Вона ґрунтується на таких положеннях: 1) кожна природна мова відображає певний спосіб сприйняття й організації світу; 2) значення, які виражаються в ній, складаються у певну єдину систему поглядів, колективну філософію, яка нав'язується мовою усім її носіям; 3) притаманний мові спосіб концептуалізації світу частково універсальний і частково національно-специфічний; 4) погляд на світ

(спосіб концептуалізації) «наївний», оскільки відрізняється від наукової картини світу, але це не примітивні уявлення.

Загальним для всіх цих підходів є спільна думка вчених про зв'язок мови та культури; розходження обумовлене різним баченням ролі мови у формуванні концепту. Об'єкти світу стають «культурними об'єктами» лише у тому разі, якщо уявлення про них структуруються етномовним мисленням у вигляді специфічних знань, концептів.

Цей термін до сьогодні не має одного визначення. Наведемо найбільш відомі визначення концепту.

На думку О. С. Кубрякової, концепт – це оперативна змістовна одиниця пам'яті ментального лексикону, концептуальної системи мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини.

А. Вежицька дає інше тлумачення концепту: він із світу «Ідеальне», має ім'я і відображає культурно обумовлене уявлення людини про світ «Дійсність». В. І. Карасик і Г. Г. Слышкін розуміють концепт як «...багатовимірну ментальну одиницю з домінуючим ціннісним елементом». На думку вчених, концепт групується навколо певної точки свідомості, від якої розходяться асоціативні вектори, де найбільш актуальні для носіїв мови асоціації становлять ядро концепту, менш значущі – периферію. Мовна або мовленнєва одиниця, якою актуалізується центральна точка концепту, є іменем концепту¹⁹. На думку О. О. Селіванової, концепт – це «...інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних

¹⁹ Карасик В. И. Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : Сб. науч. тр. / Под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 75 – 80.

функцій свідомості й поза свідомим».²⁰ Упорядковане поєднання концептів у свідомості людини становить її концептуальну систему. На думку М. П. Кочергана, «...ці концепти не можна зводити до ментального лексикону, тобто системи вербалізованих («ословлених») знань, яку ще називають внутрішнім лексиконом, тезаурусом, мовною пам'яттю...».²¹ Концептосистема і ментальний лексикон знаходяться у відношенні «ціле – частина», оскільки концептосистема – це єдиний рівень репрезентації знань, що поєднує мовну, сенсорну й моторну інформацію.

Різні визначення концепту дозволяють говорити про його ознаки:

- 1) це мінімальна одиниця людського досвіду в його ідеальній уяві;
- 2) це основні одиниці обробки, зберігання і передачі знань;
- 3) це основний осередок культури в ментальному світі людини.

Отже, концепти представляють світ у голові людини, створюючи концептуальну систему, а знаки людської мови кодують у слові зміст цієї системи.

Відсутність одного визначення пояснюється складною, багатовимірною структурою концепту, яка містить окрім понятійної основи, соціо-психо-культурну частину, яка не стільки мислиться носієм мови, скільки переживається ним; вона включає асоціації, емоції, оцінки, національні образи та конотації, притаманні певній культурі, певному народу.

Концепти в свідомості людини виникають у результаті діяльності, осягнення світу, соціалізації, а

²⁰ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник/Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля – К. : 2008. – С. 410.

²¹ Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник для студентів вищих навч. закл. / М. П. Кочерган. – 2-ге вид., випр. та доп. – Київ : Академія, 2006. – 464 с.

точніше – завдяки чуттєвому досвіду – сприйняттю світу органами чуття; предметній діяльності людини; розумовим операціям з вже існуючими у людській свідомості концептами; мовним знанням (концепт може бути повідомлений, пояснений людині у мовній формі); свідомому пізнанню мовних одиниць (З. Д. Попова, І. А. Стернін).

Концепти як результати розумової діяльності мають бути вербалізовані. На думку вчених, вони не можуть бути повністю описані, оскільки «... в усіх духовних концептах ми можемо довести свій опис лише до конкретної межі, за якою лежить певна духовна реальність, яка не описується, а лише проживається» (Ю. С. Степанов).

Для встановлення смислового навантаження концепту необхідно виконати наступні кроки:

1) визначити ситуацію, до якої належить концепт, а за наявності тексту ця операція виконується на його основі;

2) встановити місце обраного концепту у мовній картині світу та мовній свідомості етносу, нації за допомогою енциклопедичних і лінгвістичних словників;

3) звернутися до етимології для урахування її особливостей;

4) оскільки словникові тлумачення подають загальне уявлення про значення слова, а енциклопедичні словники – про поняття, то необхідно використати для аналізу різні контексти, що містять лексичну одиницю, де є найтонші смислові елементи цього концепту;

5) за необхідності використати для інтерпретації живопис, музику, скульптуру тощо.

Осмилення концепту варто починати із семантичного аналізу, що має роз'яснювальний характер відносно слова. Аналіз інформації відбувається на основі вивчення значень одиниць мови: виявлення синонімів, омонімів, антонімів; з'ясування багатозначності; аналіз змін у значеннях цих одиниць мови під час різної

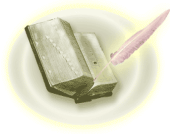
сполучуваності. Семантичний аналіз дозволяє вивчати інформацію щодо смислового змісту її окремих елементів, знаходити способи мовної відповідності з одночасним розпізнаванням повідомлень. Семантичний аналіз спрямований на роз'яснення семантичної структури слова, уточнення денотативних, сигніфікативних, конотативних значень, які її реалізують. Такий аналіз може мати характер нелінійної репрезентації, не простого переліку сем, а моделі їхніх зв'язків у структурі значення. Тому підхід має бути таким: від слова – до думки (О. О. Селіванова) і передбачати використання на уроці української мови з'ясування значень слова.

Смисл концепту, що виходить далеко за межі лексичного аналізу відповідного слова, реалізується в тексті лише в окремих своїх «іпостасях» і в повному обсязі виявляє себе в межах дискурсивної семантики, на базі багатьох текстів, кількість яких може бути необмеженою. Визначення смислів з орієнтацією на звичні «тексти культури» (міфи, легенди, казки, художні твори, паремії тощо) має доповнюватися широким мовним простором, використанням наукової продукції, богословської літератури, публіцистики, розмовної практики, асоціативно образних параметрів, апперцепцій (опора на попередній досвід) тощо. З цієї метою доцільно використовувати концептуальний аналіз.

На відміну від семантичного концептуальний аналіз слова передбачає встановлення смислу, навколо якого ґрунтуються інші номени, категорії, образи, знання, когнітивні уявлення. Головну відмінність цих видів аналізу треба вбачати в самому підході: від слова до думки – для семантичного, і від думки до слова – для концептуального.²² Отже, «...характеристика концепту, вираженого іменем, має ґрунтуватися на встановленні його відношень з іншими компонентами тексту, з

²² Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник/Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля – К. : 2008. – 712 с.

урахуванням того, що в поняттєвому вимірі концепти включають часом різноаспектні константи, які передають сутність як загальнолюдських, так і національно орієнтованих цінностей».²³

Довідка

Кононенко В. І. *Концепти українського дискурсу : монографія* / В. І. Кононенко. – Київ ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.

«До національних історико-культурологічних концептів можна було б віднести, скажімо, поняття *побратимство* / *побратим*. За словником, *побратимство*: 1) давній слов'янський звичай зміцнення дружби прирівнюванням її до братських стосунків; 2) група об'єднаних спільною діяльністю і метою людей, які додержуються певних установлених ними правил; братство; 3) братське почуття, ставлення; дружба. Як видно, автори Словника намагалися уникнути «прив'язування» побратимства до історично зумовленого козацького звичаю, до національно орієнтованого явища. У тлумаченні слова побратим визначення *'той, хто вступив у побратимство з ким небудь; названий брат'* зроблено знову таки без посилання на історичні обставини існування українського побратимства. У Словнику Б. Грінченка побратим передається російським *'названий брат, друг'*, побратимство – як *'братство, дружба'*, тобто представлені як безеквівалентні одиниці...

Як видно, у тлумаченнях не наголошується на особливо близьких відносинах, що дорівнюють побратима до названого брата.

Побратим, побратимство мають типовий префікс *по-*, що зазначає об'єднання в щось спільне, неподільне

²³ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник/Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля – К. : 2008. – С. 411.

(порівняйте побрататися, побратися, помиритися і под.). За словником, *побратим* має аналоги в інших слов'янських мовах, зокрема польське *pobratim*, що, очевидно, сприяло його утвердженню на українському ґрунті (порівняйте болгарське *побратим, братим*).

Побратимство, як історичне явище склалося в Україні в часи козаччини з його культом чоловічої дружби, за умов відсутності у Січі жінок. Як писав Д. І. Яворницький, «щоб полегшити труднощі своєї самотньої долі, щоб мати якщо не супутницю, то супутників життя, запорізькі козаки часто зверталися у себе до так званого побратимства. З одного боку, січовий козак як людина мав душу й серце, відчував потребу когось любити, до когось прихилитися; але любити жінку він не міг, отож «прихилитися» слід було до такого ж «сіроми», як він сам. З іншого боку, січовий козак, котрий або сам нападав, або чекав нападу інших, потребував вірного друга й нерозлучного товариша, котрий міг би вчасно прийти на допомогу чи відвести від нього несподівану небезпеку. Отож, потребуючи з цього огляду один одного, двоє козаків, цілком чужих для себе, вирішували «побрататися» між собою з метою піклуватися, визволяти й навіть жертвувати життям один за одного, якщо буде потрібно». Д. І. Яворницький розповідає, що побратими скріплювали свій союз у церкві, виходячи з неї «наче рідними братами на все життя». І робить висновок: Отже, в Січі жили виключно нежонаті козаки, що звали себе, на відміну від жонатих, лицарями й товаришами; тобто оцінює побратимство не лише як слідування «заповітному слову», а й ширше – як вияв лицарської честі, товариської вдачі. Порівняйте Шевченкове «У тієї Катерини» з оповіддю про дівчину, яка ввела трьох запорожців в оману, намагаючись визволити свого милого, і тому загинула, «а славнії запорожці в степу побратались».

У широкому розумінні поняття *побратимство* наближується до поняття 'товариство' в його козацькому трактуванні. Порівняйте: – Нічого святішого й нема від

товариства! Батько любить свою дитину, мати любить свою дитину, діти люблять батька й матір, та це не те: і звір любить свою дитину. А поріднитися душею, а не по крові, може тільки людина. Бували й по інших землях товариства, а такого, як на нашій землі, не було ніде (Гоголь М. Тарас Бульба / Пер. з рос. – К., 1998. – С. 118). І далі: – Ні, пани браття, так любити, як козацька душа, – любити не тільки розумом чи ще чим, а всім, що дав тобі Бог і що тільки є в тобі, – еге!.. Ні, так любити ніхто не зможе!

Отож, ідеться не лише про взаємну виручку й допомогу у військовій справі, а й про вияв почуттів любові до товарища по зброї, причому в цих «чуваннях» виразно виявляє себе «українська душа» козака; явище оцінюється як власне національне, бодай викликане історичними умовами, але не чужими національній вдачі. І хоч «Словник синонімів української мови» у 2-х томах і не вводить у ряд *товариш* слово *побратим*, їхнє зближення, принаймні контекстуальне, безумовне. Разом із тим цей словник включає слово *побратим* в один синонімічний ряд зі стрижневим словом *друг*; порівняйте: *Всі – вірні друзяки, що тайни не зрадять. Бо всі тут немов побратими* (А. Кримський) (щоправда, *друзяки тут – немов побратими*, тобто лише наближаються за своєю вдачею до побратимів).

Оспіване в історичних думках і піснях, у поезії, побратимство набуло виразних рис романтизованого, традиційно українського явища. Залишившись у свідомості народу як відгомін героїчних часів, як характеристика чоловічої вдачі, побратимство має не лише історичні витоки, а й сьогоденні рецепції...

Слова *побратимство*, *побратим*, *побрататися* пов'язуються в українській класичній літературі передовсім із козацькою добою і зустрічаються переважно в творах історичної тематики в їхньому прямому значенні, об'єднаному семою *'козацький звичай брататися з товаришем по зброї'*...

Стати *побратимом*, *побрататися* – це була і велика

честь, котрої не кожний був гідний; відмова від побратимства була ознакою відмовине лише у дружбі, а й у визнанні чоловіка порядним, гідним високого звання: – Спасибі тобі, козаче, дай руку, побратасємось. ~ чоловік простягнув руку... – Вибачай, чоловіче, – одрізав січовик, – хоч мені тебе й жаль, а... Каїнові руки не подам і побратимам не буду (О. Стороженко).

У Малишківій «Старовинній баладі» йдеться про найтяжчий злочин – козак убив свого побратима, за що й був скараний на смерть:

*Вітер. Ворон. Лихо з ним! Друже, друже, побратим...
Плаче туга несходима, – Друг застрелив побратима... Що за туга несходима?*

*Де тут голос побратима ?.. Мертво пада вбивця лютий
При шовковім знамені.*

Виникають додаткові конотації: *побратимство* непорушне; *зрада* йому карається; *побратим* дорожчий від батька з матір'ю тощо.

Очевидячки, за аналогією до побратима виникло поняття *посестра* 'назва на сестра або найближча подруга' (порівняйте *посестритися*). На зв'язку цих співвідносних назв наголосила Леся Українка в поемі «Віла посестра»:

*Не знайшов козак між хлопців побратима, не знайшов
межи дівчат посестри, а надибав вілу білу в горах, вілу білу з
поглядом урочим, обмінявся з нею пірначами, цілував її в
обличчя біле, стиснув руку і назвав: «посестро», а вона його:
«мій побратиме».*

Показово, що в ході оповіді герой звертається до Бога зі скаргою, що не дав йому побратима, а судив посестру – сєю вілу:

От тепер я помочі не маю тільки маю жалоці дівочі...

Здавалося б, звичні поняття в своїх первинних значеннях дещо зміщуються: чоловік не знаходить побратима, а знаходить за подругу – вілу (тобто русалку) й називає її *посестрою*, *сестрою*, а вона його, *чоловіка*, *побратимом*, *братом*; вони й звертаються один до одного

любая посестро, милый побратиме. Але якщо врахувати, що йдеться про часи козаччини (їх обступають турки, юнак сподівається на допомогу дужого коня, вони обмінюються пірначами і под.), то слова поняття *побратим* і *посестра* оживають у своїй первісній силі й красі, хоч дещо й у метафоричній оболонці.

У творах, тематично віддалених від зображення козаччини, поняття *побратимства* значною мірою втрачає свій первинний зміст, але не повністю: у свідомості українця залишається відчуття «внутрішньої форми» слова: *В мислі його [Бенедя Синиці] промелькнув образ такого побратимства, великого і сильного, котре би могло злучити до купи дрібні сили робітників* (І. Франко). Тут ідеться, звичайно, не про укладене між чоловіками братерство, побудоване на визначених традицією законах, а про образ, свого роду ідею непорушної взаємопідтримки, взаємодопомоги. Але чи не ховається за цим образом, ідеєю уявлення про традиційні для українства форми співжиття (якщо не для Бенедя, то принаймні для читача)?

До конотацій, що їх виявляє концепт *побратимство*, можна віднести: *вірність, відданість; честь; лицарство; протилежність зраді, нещирості, боягузтву, задрощам* тощо. Ціннісний компонент концепту вирізняється посиленою позитивністю, що межує з ідеалізацією».

3. Концептуальна картина світу, концептосфера

Один із процесів пізнавальної діяльності, що полягає в осмисленні й упорядкуванні результатів внутрішнього досвіду людини й уявлень про об'єкти, явища дійсності та їхні ознаки; понятійна класифікація, «один з найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні отримуваної нею інформації, яка надходить із різних каналів і приводить до творення концептів, концептуальних структур і всієї

концептуальної системи в мозку (психіці) людини»²⁴ – є **процесом концептуалізації**.

Результатом концептуалізації є формування **концептуальної системи** – системи концептів у свідомості людини або колективній свідомості етносу, що відтворює у вигляді структурованих й упорядкованих знань, уявлення про світ, дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду. Концептуальна система фіксує інформацію, яка поступає до неї в мовній і невербальній формі різними шляхами: від органів чуття, у результаті осмислення, на підставі інтуїції, позасвідомих процесів або у функціональному континуумі взаємодії різних пізнавальних механізмів.

У межах концептуальної системи лінгвісти виокремлюють **концептуальні сфери**, що репрезентують певну предметну галузь (наприклад, рослин, тварин, музику тощо). Концептосистема може мати індивідуальний і колективний характер. **Колективна концептосистема** представлена в етносвідомості як узагальнення колективного досвіду певного етносу, що дає можливість його представникам ідентифікувати себе та взаємодіяти. У такому розумінні поняття концептуальної системи відповідає терміну «концептосфера», який запропонував Д. Лихачовим. Учений розглядав її як сукупність концептів нації й зауважував, що чим багатшими є культура нації, її фольклор, література, наука, образотворче мистецтво, історичний досвід, релігія, тим багатшою є концептосфера народу.

У структурі концептосфери є **ядро** (основне розуміння концепту), **приядерна зона** (інші лексичні репрезентації важливого концепту, його синоніми тощо) і **периферія** (асоціативно образні репрезентації). Ядро і приядерна зона переважно репрезентують універсальні та загальнонаціональні знання, а периферія – індивідуальні.

²⁴ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник/Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля – К. : 2008. – С. 412.

Концепти вбирають у себе результати спостережень, уявлень, узагальнюючи їх в одній рубриці, дозволяють зберігати знання про світ і є будівельними елементами концептуальної системи, сприяючи обробці суб'єктивного досвіду шляхом підведення інформації під певні, відпрацьовані суспільством, категорії.

Фрагментом концептосистеми, який представляє інтеріоризований людиною або етносом світ, є концептуальна картина світу.

Учені розрізняють мовну і концептуальну картини світу. **Мовна картина світу** формує концептуальну, оскільки людині властиве розуміння світу та самої себе завдяки мові. У мові закріплюється суспільно-історичний досвід – як загальнолюдський, так і національний. Умови життя людей, навколишній матеріальний світ визначають їх свідомість і поведінку, що знаходить відображення в мові, насамперед у семантиці та граматичних формах. Людина сприймає світ переважно через форми рідної мови, яка детермінує людські структури мислення і поведінки.

Картина світу, яку можна назвати знанням про світ, лежить в основі індивідуальної та суспільної свідомості. Мова виконує вимоги пізнавального процесу. **Концептуальні картини світу** в різних людей можуть бути різними, наприклад, у представників різних епох, соціальних і вікових груп, галузей знань тощо. Люди, що говорять різними мовами, можуть мати за певних умов близькі концептуальні картини світу, а люди, що говорять однією мовою – різні. Відповідно, у концептуальній картині світу взаємодіють загальнолюдське, національне й особистісне.

Людина збагачує свою концептуальну картину світу не тільки завдяки особистому досвіду, а й завдяки мові. Національний досвід визначає специфічні особливості мови на всіх його рівнях. Це призводить до появи специфіки різних мов, що спонукає виникнення

специфічних мовних картин світу у представників різних народів. Існують також індивідуальні картини світу, які дещо відрізняються у різних людей, носіїв навіть однієї і тієї мови.

У науковій літературі висувається положення про те, що «мовна картина світу передує концептуальній і формує її, оскільки людина здатна розуміти світ і саму себе завдяки мові; саме в мові закріплюється суспільно історичний досвід – як загальнолюдський, так і національний» (В. А. Маслова).²⁵ Мовна картина як фіксація результатів концептуалізації та категоризації світу в колективній свідомості, безперечно детермінує (визначає, обмежує) пізнавальні механізми індивіда. Проте, якщо мова закріплює досвід етносу чи людства, як стверджує В. А. Маслова, то досвід як результат пізнавальної діяльності, уже сформував відповідну концептуальну мережу, фрагменти якої позначає мова...

О. С. Кубрякова²⁶ виокремлює у межах концептуальної мовної картини світу три зони мовного впливу: перша є зоною безпосереднього впливу мови на формування концептів і понять, друга впливає на формування концептів із боку інших, які вже мають мовні позначення, третя частина концептуальної картини повністю позбавлена впливу мови.

Зважаючи на це, універсальність концептуальної картини світу постає як фікція, оскільки з одного боку, мова впливає на концептуальну картину світу, яка постає як національна або етнічна; з іншого – кожна людина залучена до певної соціокультурної спільноти і сприймає світ за настановами і стереотипами цієї групи, формуючи картину світу. Проблема універсальності концептуальної картини світу за умови сучасної глобалізації, можливо,

²⁵ Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : Учебное пособие / В. А. Маслова. – Мн. : ТетраСистемс, 2004. – 256 с.

²⁶ Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Т. Лузина – М. : Изд-во Моск.госу. ун-та, 1996. – 245 с.

розглядатиметься під кутом зору єдності певних світоглядних категорій, однак сьогодні постулат універсалізму лежить не в цій площині аналізу, а висувається під впливом певних ідей, концепцій універсальних елементів свідомості на кшталт семантичних примітивів А. Вежбицької.²⁷

В. В. Жайворонок²⁸ концептуальною картиною світу вважає не лише систему понять про сукупність реалій довкілля, але й систему значень, що втілюються у ці реалії через слово знак і слово концепт. М. П. Кочерган з цього приводу зазначає: «Якщо погодитися з тим, що реальний світ відбито передусім у мові, то його образ, модель (як концептуальна, так і мовна, тобто сам світ і його відображення в мові) є чимось єдиним. З огляду на концептуальний і мовний універсуми дозволимо собі запропонувати синтезований і дещо вдосконалений нами концептуально мовний універсум, що в цілому окреслює сприйману картину світу людиною/людством, з одного боку, і людиною/етносом, – з другого».²⁹

Отже, **концепт** – це основний осередок культури в ментальному світі людини. **Концепт** – інформаційна структура свідомості, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого.

Концептуальна картина світу – фрагмент концептосистеми, який представляє інтеріоризований людиною або етносом світ.

Концептосфера – сукупність концептів нації, з яких утворюється світорозуміння носія мови.

²⁷ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник/Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля – К. : 2008. – С. 415.

²⁸ Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./ В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.

²⁹ Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу // Мовознавство. – 2004. – № 5 – 6. – С. 12 – 30.

4. Національна специфіка репрезентації концептів. Міжкультурна комунікація та інтерпретація тексту

4.1. Групи концептів

Багатство мови визначається не тільки багатством словникового запасу та граматичними можливостями, а ще й багатством концептуального світу, концептосферою в якій формується національно-мовна особистість. Модель світу в кожній культурі вибудовується з універсальних концептів і констант культури.

Універсальні концепти – спільні для всіх культур концепти, способи осмислення світу, які з одного боку звернені до зовнішнього світу, а з другого – до національних культур. За однакового набору універсальних концептів у кожного народу існують особливі, тільки йому притаманні співвідношення між цими концептами, що і створює основу національного світобачення й оцінювання світу. Спільні універсалії – це час, простір, місце, причина, обов'язок, істина, правда, щирість, щиросердність, правильність, неправда, милосердя, свобода, доля, пам'ять, мова, людина та ін.

Мова відображає те, що є у свідомості, а свідомість формується під дією культури. Відповідно, з'являються специфічні національні концепти, наприклад: українські – воля, свобода, неволя, слава, мрія, надія, доля, недоля, віра, кохання, любов, страх, сміх, сум, туга, журба, гріх, спокута, зло, добро, зрада, вірність, родинність, побратимство; російські: подвиг, воля, удаць, тоска, душа, дом, поле, даль, авось, ширь, раздольє, привольє, зимняя ніч, туманное утро, беспредел, новые русские, утечка мозгов; болгарські: куца, родно огнище, родна стряха, чуждо, чужина, праг, покрив.

Константа культури – це концепт культури, який існує постійно або тривалий час і значною мірою визначає світосприйняття етносу, його мовну картину світу. **Ціннісна константа культури** – найсуттєвіші для певної культури смисли, сукупність яких утворює певний тип культури, що підтримується мовою і зберігається в ній.

Усі концепти вчені поділяють на такі умовні групи:

- світ – простір, час, число, батьківщина;
- стихії та природа – вода, вогонь, дерева, квіти;
- уявлення про людину – інтелігент, геній, дурень, мандрівник;
- моральні концепти – совість, сором, гріх, правда, істина, щирість;
- соціальні поняття, відношення, стосунки – свобода, воля, дружба, війна;
- емоційні концепти – щастя, радість, сум; світ артефактів – храм, дім, дзвіниця; геральдика, сакральні предмети – дзвін, свічка;
- концептосфера наукового знання – філософія, філологія, математика;
- концептосфера мистецтва – архітектура, живопис, музика, танок.

4.2. Національна специфіка репрезентації концептів

Мова – факт культури, складова її частина, яку ми наслідуюмо, й одночасно мова – знаряддя. Культура кожного народу вербалізується у мові, мова накопичує ключові концепти культури, передає їх у знаковому перевтіленні – словах. Модель, яку створює мова, є суб'єктивним образом об'єктивного світу, вона має риси людського способу світопізнання, який пронизує всю мову.

Людина, набуваючи досвід і знання, трансформує концепти, які, логічно поєднуються між собою, утворюють концептуальну систему, яка конструюється й уточнюється людиною безперервно. Це пояснюється такою властивістю концепту, як здібність до безкінечної зміни в свідомості. Концепти як частина системи (концептосфери), потрапляють під вплив інших концептів і видозмінюються. Тому з часом змінюється кількість концептів і їхній зміст.

Послідовність побудови концептуальної системи в свідомості відповідає принципам логіки. Відповідно, така властивість системи, як її логічність, обумовлює

можливість логічного переходу від одного концепту до іншого, визначення певних концептів через якісь інші, побудова нових концептів на базі тих, які вже існують. Логічність системи дає можливість будувати в ній нові концепти, які не засвоювалися з актуального досвіду, а перейшли у свідомість людини за допомогою мови. Цим пояснюється можливість введення у концептуальну систему людини абстрактних понять.

Існують такі **етапи формування концептуальних систем у свідомості людини**: невербальний (домовний) і вербальний (мовний); і такі їхні властивості, як мінливість (пов'язана з накопиченням досвіду і набуттям нових знань) і логічність (пов'язана з особливостями процесу побудови концептуальної системи в свідомості людини).

Кожна мовна картина має свою національну специфіку репрезентації концептів, де взаємопов'язані універсальні поняття – простір, час, вимір, причина, доля, число тощо. За умови однакового набору універсальних концептів у кожного народу існують особливі, тільки йому притаманні співвідношення між цими концептами, що і створює основу національного світобачення й оцінки світу.

Проаналізуємо зазначене вище на прикладі концептів простору. Саме **поняття простору** та його характеристики відбиваються у мовній картині світу, де простір виражається одиницями лексичного рівня. Мова безпосередньо бере участь у двох процесах, пов'язаних із картиною світу. По-перше, в ній формується мовна картина світу, яка є одним із найбільш характерних виявів людського осмислення світу. По-друге, сама мова виражає та пояснює інші картини світу, які через спеціальну лексику входять у мову, відбиваючи в її засобах сприймання людини, її культури.

Перше абстрактне значення слова *простір* – певна безмежність, пустота, в якій розташований весь доступний людському сприйняттю матеріальний світ, властива

українській, російській, болгарській або іншій мовній свідомості. Такий простір не має меж, не передбачає присутності людини і не піддається виміру. До нього зазвичай додаються означення безмірний, необмежений, безмежний, космічний, галактичний, міжпланетний тощо (рос. *пространство: безмерное, неограниченное, безграничное, вселенское, космическое, галактическое, межпланетное, околосолнечное, околоземное*; болг.: *огромно, безгранично, безкрайно, безмерно, космическо, галактическо, междупланетно, околоземно*). Такий простір охоплює всі об'єкти та є сценою всіх подій і явищ, що відбуваються, а лексичні одиниці на позначення таких понять вчені називають **металексемами**.

До металексем, що позначають загальне сприйняття, відносяться такі слова: укр.: *космос, усесвіт, світ, повітря, земля*; рос.: *космос, вселенная, мир, свет, воздух, земля*; болг.: *космос, вселена, свят, въздух, земя*. Проте, як видно з перелічених лексем, тільки слово «мир» в українській і болгарській мовах не отримало просторового значення

Л. Г. Панова, коментуючи значення металексем «світ» і «мир» у російській мові, зазначила, що слово «світ» означає простір, обжитий людьми та добре відомий людям; для нього важлива ідея горизонтальної поверхні; з ним співвідносяться спільний географічний поділ: *части света, стороны света, старый свет*; це слово пов'язане з існуванням людини – її народженням, життям і смертю: *появиться на свет, жить на свете, отправиться на тот свет*.

Відповідно російське слово «мир» «...має настільки широку семантику, що може використовуватися під час опису будь-якої картини світу, зокрема і відмінної, і загальноприйнятої» (Л. Г. Панова³⁰). На думку вченої, це слово в російській мові може у більшості контекстів замінити і «світ», і «землю», і «вселенну» та позначати сутність великих і невеликих за розміром, обмежені та необмежені простори.

³⁰ Панова Л. Г. «Мир», «пространство», «время» в поэзии Осипа Мандельштама /Панова Лада Геннадьевна. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 808 с.

В українській і болгарській мовах картина дещо інша. Слово «мир» не має просторового значення, його взяло на себе слово: укр. «світ», болг.: «свят». Воно служить для вираження всієї просторової семантики. Новий тлумачний словник української мови³¹ подає такі пояснення до слова «світ»:

1. Сукупність усіх форм матерії як єдине ціле; всесвіт. *Я би наважився твердити,.. що світу будова В жадному разі не є і не може вважатися твором Божеських рук (М. Зеров).*

2. Окрема частина всесвіту. *Крізь сон пронизувались мрії, мов промені з далеких тих світів, що з нами тільки світлом розмовляють... (Л. Українка).*

3. Земна куля, Земля з усім, що на ній є. *Я дуже симпатизую його замірові статись моряком, бо я сама колись маю відбутти в подоріж довкола світа (Л.Українка).*

4. Усе живе; все навколишнє; все, що оточує людину. *Ніколи перше не думав, що світ такий гарний, що клопоть неба, дерево, сміх, голос людини – приносять глибоку радість і як повітря потрібні людям (М. Коцюбинський).*

5. Оточення – суспільство, люди. – *Одсахнущ тебе... зречущ тебе, мій сину... моє лихо... перед усім світом скажу... (П. Мирний). Близький (близенький, такий) світ – далеко. [Іван:] Що ж, далеко був? [Семен:] Та занесло мене аж у Бассарабію! [Бессарабію]! [Іван:] Еге, близенький світ. (Кропивницький). Витягати (витягти) на світ [божий]: а) діставати, виймати щось, далеко сховане або давно забуте; б) знаходити й виводити на люди того, хто сховався. Відірваний (відрізаний, одірваний, одрізаний) від світу – який не має зв'язку з зовнішнім світом; ізольований. Берегова стежка була затоплена, і з боку моря сет було одрізане од світу (М. Коцюбинський).*

6. *Грішний світ*, заст. – земне життя в усіх його проявах. *Кривульками в'ється біла дорога з монастиря святого у грішний світ (М. Коцюбинський). Заступати (заступити)*

³¹ Новий тлумачний словник української мови : У 4 т. 42000 слів. Т 3. Обє-роб / Укладачі : В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Видавництво «Аконіт», 2001. – 928 с.

світ кому: а) позбавляти когось зв'язків із навколишньою дійсністю, зменшуючи потребу в спілкуванні з близькими, друзями і т. ін.; б) позбавляти чіткості сприйняття, викликаючи потемніння в очах (про тяжкі переживання). *Ярина вийшла з хати На світ божий глянуть, – Ледве вийшла.. А лютеє лихо... В самім серці повернулось І світ заступило* (Т. Шевченко).

Простір для українця – символ волі, а отже й щастя, розкошу як його різновиду: «*Над горою високою голуби літали. Я ж розкоші не зазнала, а літа минають*» або «*Вилітали орли з за крутої гори, Вилітали, буркотали, розкошу шукали*». Просторові уявлення панують і в народних віруваннях «*Смерть – це вихід, локальне переміщення в просторі*» (В. Петров). У голосіннях просторові уявлення відходження і зміни місця перебування позначено формулами: «*під стріхою*», «*під каменем*», «*в садочку на листочку*», «*в полі на колосочку*».

Простір для росіянина – не просто роздолля, але й стан душі, а усамітнення у просторі дає можливість самопізнання. М. Бердяєв писав: «*Пейзаж російської душі відповідає пейзажу російської землі, таж сама безмежність, безформність, спрямованість, широта душі*». Російська людина сформована під впливом безкінечних просторів, звідси таке поняття, як «*рівнинне мислення*» російської людини. З російським словом «*простор*» синонімічними є поняття «*даль*», «*шир*», «*раздолье*», «*приволье*». У семантиці російських слів «*даль*» і «*шир*» присутня ідея зорового сприйняття; «*даль*» – одномірна, має форму множини – «*дали*»; «*шир*» – простягається в різні сторони і не має числа множини.

Для болгарського народу сприйняття поняття «*простор*» пов'язане насамперед з чуттєвим, емоційним сприйняттям навколишнього середовища: «*простор*» – «*свобода*», «*шир*» – «*волен живот*». У болгарській мові поняттю «*простор*» відповідають слова «*далечина*», «*шир*», «*ширине*». Часто поняття пов'язане зі сприйняттям моря: *Яхтата на мистър*

Смит плаваше по морската шир като бяла чайка с разперени криле (Марчевски); Накъдето и да се обърнеш – безкрайна водна шир, леко надиплена от вятъра (Марчевски); И отново след това изчезват светлините, изчезват параходи, градове и крайбрежия и ти виждаш само неизмерима водна шир, разляна наоколо като тежко масло (Св. Минков); Пред погледа му се разлива само безкрайна водна пустиня, напечена от лъчите на слънцето, което се спуща все по ниско...(Св. Минков); ... те напомнят някакви странни птици, долетели из безкрайната шир на океана и кацнали тук на почивка (Св. Минков).

У російському перекладі, якщо йдеться про водний простір, часто надається перевага слову «гладь»: «...той бързаше да си свърши работата до обед, да вземе конете и с тях да преплува оголеното водно пространство до къщата си – ... он спешит закончить работу до обеда, чтобы взять лошадей и переплыть на них обнаженную водяную гладь до своего дома (Радичков).

Концепт не збігається з поняттям та із значенням слова, а має більш ширший зміст, що охоплює різноманітні зв'язки явища в картині світу та слова у мовній системі. Тому для виявлення мовної картини світу мало слів, що номінують окремі його явища та фрагменти, необхідно схарактеризувати їх сполучуваність з різними частинами мови – прикметниками, дієсловами й дієслівними формами, іменниками в різних їхніх синтаксичних і стилістичних функціях, що дає можливість більш повно пояснити відповідний фрагмент картини.

Отже, **універсальні концепти** – це спільні для всіх культур концепти, способи осмислення світу, які з одного боку звернені до зовнішнього світу, а з другого – до національних культур.

Спільні універсалії – це час, простір, місце, подоба, причина, обов'язок, істина, правда, щирість, щиросердність, правильність, неправда, милосердя, свобода, доля, пам'ять, мова, людина та ін.

Константа культури – це концепт культури, який

існує постійно або тривалий час і значною мірою визначає світосприйняття етносу, його мовну картину світу.

Ціннісна константа культури – найсуттєвіші для культури смисли, сукупність яких утворює певний тип культури, що підтримується мовою і зберігається в ній.

Усі концепти вчені поділяють на такі умовні групи:

- світ – простір, час, число, батьківщина;
- стихії та природа – вода, вогонь, дерева, квіти;
- уявлення про людину – інтелігент, геній, мандрівник;
- моральні концепти – совість, сором, гріх, правда, істина, щирість;
- соціальні поняття, відношення, стосунки – свобода, воля, дружба, війна;
- емоційні концепти – щастя, радість, сум; світ артефактів – храм, дім,
- дзвіниця; геральдика, сакральні предмети – дзвін, свічка;
- концептосфера наукового знання – філософія, філологія, математика;
- концептосфера мистецтва – архітектура, живопис, музика, танок.

У сприйнятті простору та функціонуванні його в етнічній картині світу проявляється «українське» або «російське», або «болгарське» або інше національне світосприйняття, мислення.

Практичний блок

Методичні поради до виконання практичних завдань

Зупинимося на одній реалії, що в історії й сьогодні світової культури не має зримого образу: ні відображення, ні зображення – це «совість». Російською мовою «совесть» звучить дуже схоже зі словом українською мовою, англійською «conscience», – різновид латинського «conscientia», яким англійці замінили своє давніше слово «inwit».

Основи міжкультурної комунікації

У процесі підготовки до практичних занять студенти повинні детально ознайомитися з теоретичним блоком; пояснювати як концептуалізується світ у значеннях мовних одиниць; з'ясовувати значення універсальних і національних концептів у міжкультурній комунікації; пояснювати національну специфіку репрезентації концептів; засвоїти основні ознаки концептів.

Готуючись до практичних занять, треба прочитати план заняття, ознайомитися зі списками базової та допоміжної літератури.

У процесі підготовки до практичного заняття студенти мають детально ознайомитися з теоретичним блоком; засвоїти основні поняття (*мовна картина світу, національно-мовна картина світу, концепт, концептуальна картина світу, концептосфера, універсальні концепти, спільні універсалії, константи культури*), а також стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: *трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація*.

Виконуючи завдання, радимо скористатися рекомендованою літературою та звернути увагу на основні функції пропонованих завдань:

1. «Питання для попереднього обговорення» вводять у проблематику відповідного розділу і передбачають завдання і запитання, для виконання яких не вимагаються спеціальні теоретичні знання й особлива підготовка. Проте завдання налаштовують студентів на обговорення й аналіз теоретичних і практичних питань у межах пропонованої теми.
2. «Проблемні завдання» мають на меті:
 - аргументовано інтепретувати певні факти / явища, які належать іншій культурі;

- виокремлювати атрибути іншої культури незалежно від способу кодування інформації і каналу її передачі;
 - відрізнити ознаки, універсальні для всіх культур, від ознак, властивих одній культурі;
 - розрізнити культурні елементи в результатах діяльності (матеріальної і духовної) конкретної людини;
 - інтерпретувати соціальні стереотипи, активізовані комунікантами під час міжкультурної комунікації;
 - розпізнавати і тлумачити негативний комунікативний результат під час внутрішнього і міжкультурного спілкування;
 - розуміти, якими фактами, знаннями, вміннями керується адресант, вибудовуючи комунікацію певним чином;
 - комплексно аналізувати взаємодію вербальних і невербальних способів кодування позамовної (екстралінгвальної) реальності.
3. «Завдання для поглибленого вивчення» спонукають студентів детально зупинитися на окремих аспектах теми, яка вивчається. Студенти у ході дискусії висловлюють і обмірковують власні думки. Завдання такого типу допомагають студентам:
- виявляти взаємозв'язок між окремими компонентами конкретної культури;
 - атрибутувати певні прояви діяльності людини та її результат як компонент певного типу культури;
 - активно й успішно взаємодіяти з представниками іншої культури;
 - пояснювати представникам іншої культури особливості рідної культури;
 - порівнювати різні культури за певними фактами, для того щоб свідомо будувати конструктивну взаємодію між носіями різних культур;

– адаптувати свою комунікативну діяльність до культурних особливостей того соціуму, в якому людині необхідно діяти в певний момент.

Усі завдання згруповані тематично. Під час практичної роботи доцільно дотримуватися певної логіки виконання: насамперед ознайомитися з розділом «Теоретичний блок», потім обміркувати основні положення відповідного розділу, після цього виконувати означені практичні завдання.

Тема: «Діалог із совістю» в національно-мовній картині

План

1. Моральні концепти в національно-мовній картині.
2. Значення моральних концептів для ефективної побудови міжкультурної комунікації.
3. Концепт «совість» – базовий концепт для більшості культур і його присутність у буденному житті полімовної особистості.
4. Моделі прояву совісті в різних культурах.

Міжкультурна прагматика: стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських, україно-російських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація.

Термінологічний словник

Національна самобутність – national / ethnic identity
– особливості національних культурних традицій, звичаїв, інтересів, можливостей, проблем.

(Жукова І. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 263.)

Національна специфіка – national / ethnic specificity
– національно-особливі, характерологічні риси етносу, що

склалися в результаті самобутнього етнічного розвитку і творчості (звичаї, система цінностей, мова тощо).

(Жукова І. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 263.)

Концептосфера – conceptosphere – термін філолога і культуролога Д. С. Лихачова (1993). – 1. Ментальна структура, охоплює всю культуру в цілому, подібно біосфері, що охоплює всю земну кулю. 2. Сукупність концептів, які репрезентують конкретний фрагмент дійсності на ментальному рівні (темпоральна, аксіологічна, стереотипна, емоційна, гендерна, професійна й ін. концептосфери) (М. Г. Лебедько, 2002).

(Жукова І. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 191.)

Концепт – concept <лат. conceptus 'поняття, зачаття'. - Результат, продукт концептуалізації; ментальна одиниця нашої свідомості; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи. У теорії Ю. С. Степанова «згусток культури в свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини, і, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина – звичайна людина, не «творець культурних цінностей» – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї. Концепт – основний осередок культури в ментальному світі людини» (Ю. С. Степанов, 1977).

(Жукова І. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 191.)

Студент повинен знати:

- основні поняття: *мовна картина світу, національно-мовна картина світу, концепт, концептуальна картина світу, концептосфера, універсальні концепти, спільні універсалії, константи культури;*
- стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: *трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація.*

Студент повинен уміти:

- аргументовано інтепретувати певні факти / явища, які належать іншій культурі;
- виокремлювати концепти іншої культури незалежно від способу кодування інформації і каналу її передачі;
- відрізнити ознаки, універсальних концептів для всіх культур, від ознак концептів, властивих одній культурі;
- розпізнавати і тлумачити негативний комунікативний результат під час внутрішнього і міжкультурного спілкування;
- розуміти, якими фактами, знаннями, вміннями керується адресант, вибудовуючи комунікацію певним чином;
- активно й успішно взаємодіяти з представниками іншої культури;
- порівнювати різні культури за певними фактами, свідомо будувати конструктивну взаємодію між носіями різних культур;
- адаптувати свою комунікативну діяльність до культурних особливостей того соціуму, в якому людині необхідно діяти в певний момент.

Література

Базова

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С.Бацевич. – К. : Видавничий

- центр «Академія», 2004. – С. 257-260. – Серія «Альма-матер».
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія, 2-е вид., випр. і доп. / І. О.Голубовська – К. : Логос, 2004. – 284 с.
 3. Жайворонок В. Н. Українська етнолінгвістика : [нарис] / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262с. – Бібліогр. : с. 249 – 261.
 4. Кононенко Віталій Концепти українського дискурсу : [монографія] / Віталій Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.
 5. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с. – (Серія «Альма-матер»).
 6. Маслова В. М. Когнитивная лингвистика : Учеб. пос. / В. А. Маслова. / Минск : ТетраСистемс, 2004. – С. 224 – 227.

Допоміжна

1. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2003. – С. 36 – 50.
2. Дороз В. Ф. Українська мова в діалозі культур : навч. посіб. /В. Ф. Дороз. – К. : Ленвіт, 2010. – 320 с.
3. Набок М. Диспозиція «своє – чуже» як вияв національного характеру в українських народних думках // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 18 – 22.
4. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учеб. пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М., ИНФРА-М, 2010. – С. 122 – 138.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник /О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – С. 287 – 293.

Прокоментуй висловлювання

1. Кожна цивілізація, соціальна система характеризується своїм особливим способом сприйняття світу (А. Гуревич).
2. Картина світу, сутність якої зрозуміла, означає не картину, яка зображує світ, а світ, зрозумілий як картина (М. Хайдеггер).
3. Совість – найкращий порадник, а тому, збираючись щось зробити, необхідно чесно спитати себе: «А чи залишиться моя совість чистою? Чи буду я спокійно спати після цього?» Бо душевний спокій, мир із самим собою – це найголовніше (Р. Матвіюк)

Питання для попереднього обговорення

1. Висловіть власну думку, чому людина збагачує свою концептуальну картину світу не тільки завдяки особистому досвіду, а й завдяки мові.
2. Поміркуйте, яка роль мови у процесі пізнання і розуміння світу.
3. Користуючись наступними визначеннями поняття «концепт», дайте його узагальнене робоче визначення:
Д. С. Лихачов: концепт – це «своєрідне алгебраїчне вираження значення, яким людина оперує у своєму писемному мовленні».
Р. М. Фрункіна визначає концепт як вербалізоване (мовне) поняття, відформатоване в категоріях культури.
В. М. Телія розуміє концепт як продукт людської думки, явище ідеальне, що не відтворюється, а реконструюється через своє мовне вираження і позамовні знання.

Проблемні завдання

- Завдання 1.** Прочитайте текст і поміркуйте над запитаннями.
- Чим совісні люди відрізняються від безсовісних?
 - Як автором визначається поняття совість і чи ви згодні з цим?

- Щоб ви ще додали до такого тлумачення. Випишіть із тексту слова, які є опорними для розуміння ключового слова «совість». До якого синонімічного ряду належить слово «порядність»?
- Поясніть вислови «пуста правда», «чутливий індикатор». Розкрийте метафоричність вислову з тексту: *не всім людям дано бути альпіністами*.
- Згадайте метафори, що відображають відчуття совісті в інших культурах світу.
- Використайте у мовленні метафоричні сполуки різної будови, наприклад: 1) атрибутивні (*чиста совість, неспокійна совість, ...*); 2) предметні (*в'язні совісті, час совісті, ...*); 3) дієслівні (*поступитися совістю, гризе совість, ...*).
- Чи згодні ви із твердженням: *совість виховувати важко, а обманювати легко*. Свою думку обґрунтуйте.
- Прокоментуйте східну мудрість: *виявивши поблагливість до себе, навіть розумніший дурнішає*.
- Запишіть короткий уявний діалог з представником будь-якої іншої, окрім української, національності на тему моральних концептів.

Завдання для поглибленого вивчення

Завдання 1. Порівняйте як тлумачиться лексичне значення слова «совість» в українській, російській і англійській мовах. Що спільного і відмінного в цих тлумаченнях? У якому із словників відображено національно-культурну самобутність слова «совість» і тлумачення є більш детальним, точним у культурному відношенні?

У «Новому тлумачному словнику української мови» (укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко) читаємо: «**Совість** – усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством; моральні принципи, погляди, переконання;

сумління. *Щоб не замерзнуть, Андрій нішком ночами рубав по шляху верби або розбирав стріху в сусідніх порожніх будинках. Якби не совість – крав би (Коцюб.); // перен. Найчесніший, найсправедливіший, найвідповідальніший представник певного колективу, суспільства і т. ін. Де твоя (у тебе, ваша, у вас і т. ін.) совість?; Май (майте) совість; Немає (нема) совісті у тебе (у нас і т. ін.) – уживається, щоб присоромити когось, викликати почуття відповідальності за щось. [Олімпіада Іванівна (до п. Груїчевої):] Де у вас совість, де у вас серце? Хіба ви не бачите, що ви з нею робите? (Л. Укр.); [Лежить] на совісті кого, у кого, чий – хтось винен у чому небудь, морально відповідає за якісь дії, вчинки і т. ін. Я занадто в лірику вдаюся і забуваю, що в мене на неї нема часу що маса роботи лежить на совісті! (Л. Укр.); Муки (докори, докір) совісті – переживання, викликані усвідомленням своєї несправедливості, провини і т. ін. [Річард:] Тепер мені сидіти, дивитися на сії зайві руки, позбавлені коханої роботи єдиної, що красила життя, се гірше, ніж непростена провина, ніж муки совісті... (Л. Укр.); На совість: а) дуже добре, якісно; б) покладаючись тільки на чесність, не вимагаючи інших гарантій; Не за страх, а за совість – сумлінно, чесно; Не має ні сорому (ні честі), ні совісті хто; Немає (нема) ні сорому (ні честі), ні совісті у кого – хтось діє несправедливо, поводить безсоромно. – У цих людей ні сорому, ні совісті, ні душі, десь, немає! (Вовчок); Совісті стало (стає, хватило, хватає) у кого – хтось не соромиться робити що небудь негоже; Совість мучить (мучила, гризе, гризла і т. ін.) кого – хтось страждає, гостро відчуваючи свою провину. Він знав, що тепер справді в Піски йти небезпечно, однак совість його мучила, що так товариша кинули... (Мирн.); Угода з совістю див. угода; Як велить (підказує) совість – справедливо, без упередження».*

У «Глумачному словнику російської мови» В. Даля читаємо: «**Совість** – нравственное сознание, нравственное чутье или чувство в человеке; внутреннее сознание добра и зла; тайник души, в котором отзывается одобрение или

осу́ж денье каждого поступка; способность распознавать качество поступка; чувство, побуждающее к истине и добру, отвращающее от лжи и зла; невольная любовь к добру и к истине; прирожденная правда, в различной степени развития».

Сучасний американський *Webster's New World Dictionary* на місці «усвідомлення» подає «знання» (що може бути й практичним, неусвідомленим) та додає два сутнісні доповнення:

Conscience – 1) знання або чуття (sense) праведності/неправедності, із сильною схильністю до правди; моральний суд, що не дозволяє порушити моральний принцип, визнаний досі; 2) [заст.] а) consciousness; б) внутрішні думки чи почуття (feelings). Conscience – у значенні «внутрішнє визнання моральності мотивів і вчинків; розуміння чи принцип, який наголошує на моральності мотивів або вчинків, схвалюючи добро і засуджуючи зло» (The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles, 3 rd. ed., 1975), – виникло ще в середньовічній англійській, витіснивши питоме англійське слово *inwit* – досл. «внутрішнє знання (чуття, розуміння)», у вжитку синонімічне до «серце, душа, розум, дух, відвага» (Ibidem). Пор. лат. *intuition*, «інтуїція» – досл. «внутрішнє стеження» < *Intueri*, «дивитися, спостерігати» < *in*, «в» + *tueri*, «стежити, охороняти». Пор. традиційні християнські образи «ангела охоронця» та «всевидючого ока».

Завдання 2. Зіставте етимологічні довідки про походження слова «совість», подані в «Етимологічному словнику української мови» і словниках М. Шанського, М. Фасмера та в інших, відомих вам іноземних словниках. Чим схожі й чим відрізняються словникові статті?

Завдання 3. Доберіть синоніми до слова «совість». Чим відрізняються слова «совість» і «сумнінність»? Чи є відповідник словам «совість» і «сумнінність» в інших мовах?

Побудуйте з цими словами речення різними мовами. Які почуття іноземці вкладають у ці слова і за яких умов вживають у своєму мовленні? Продемонструйте це, моделюючи поведінку людей у різних країнах.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні функції мови та охарактеризуйте їх.
2. Які факти говорять про зв'язок мови і мислення?
3. Чому мову називають генетичним кодом народу?
4. Які культурні цінності мала на увазі автор висловлювання: «Культурні цінності – це зумовлені культурою оцінки предметів і явищ дійсності за критеріями позитивного і негативного, прекрасного й потворного, потрібного й забороненого, придатного та непридатного, корисного й некорисного» (Т. Грушевицька)?
5. Як ви розумієте значення першооснов етнічного самовизначення (роль батьків, мови, етнічної самосвідомості)?
6. З якою етнічною групою ви ідентифікуєте себе? Обґрунтуйте свою відповідь.
7. Простежте вплив засобів масової інформації на формування мовної особистості в сучасних соціокультурних умовах.
8. Як вчені пояснюють зв'язок мови та культури?
9. Чим пояснюється специфіка сприйняття навколишнього світу представниками різних культур?
10. На що необхідно зважати задля ефективного вивчення нерідної мови?
11. Яку функцію виконують культурні коди: соматичний (тілесний), просторовий, часовий, предметний, біоморфний, духовний?
12. Аргументовано доведіть, що певна мова відображає свій спосіб сприйняття та організації світу.
13. Поясніть сутність поняття «національно-мовна картина світу».

14. Іван Огієнко зазначав, що етнографію, етноісторію чи етнокультуру пранароду можна вивчати не лише за допомогою предметів матеріальної культури, знайдених унаслідок археологічних розкопок, а й через слово (Огієнко Іван. Історія української мови. Т.1. Вступ до історії української мови. – Кам'янець Подільський, 1919. – С. 17 – 19). Прокоментуйте висловлювання педагога.
15. Висловіть власну думку, чому людина збагачує свою концептуальну картину світу не тільки завдяки особистому досвіду, а й завдяки мові.
16. Поміркуйте, яка роль мови у процесі пізнання і розуміння світу.

Змістовий модуль № 3. Лінгвокультурологічний аспект міжкультурної комунікації

Теоретичний блок

Тема: Фонові знання про мову і культуру як необхідна передумова міжкультурної комунікації

Мова існує тільки в індивідуальних мізках, тільки в душах, тільки в психіці індивідів, що складають це мовне суспільство.

I. Бодуен де Куртене

План

1. Мова, мислення, культура.
2. Мовна картина світу й культурні коди.
3. Мовна особистість у міжкультурній комунікації.
4. Гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа.
5. Контрастивний аналіз лінгвокультурологічних сфер різних мов (народів) на основі теорії лінгвістичної відносності.

Термінологічний мінімум: лінгвокультурологія, лінгвокультурема, мовна особистість, вторинна мовна особистість, культурний код, первинна і вторинна картини світу, зіставна лінгвокультурологія, контрастивний аналіз лінгвокультурологічних сфер.

Література

Базова

1. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации : Учебник для вузов / Под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с. [Электронный ресурс]. – <http://www.twirpx.com/file/17522/>

2. Дороз В. Ф. Українська мова в діалозі культур : навч. посіб. / В. Ф. Дороз. – К. : Ленвіт, 2010. – 320 с.

3. Маслова В. А. Лингвокультурология : Учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/maslova/index.php

4. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии : Учебное пособие / А. Т. Хроленко. – 5-е изд. М., – 184 с.

5. Zinov'eva E.I. Lingvokul'turologija : teorija i praktika / Elena I. Zinov'eva. – Sankt-Peterburg : MIRS, 2009.

Допоміжна

1. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 290 с.

2. История языкознания : XIX – 1-я половина XX в., Ч. 1. – / Сост. д-р филол. наук З. И. Резанова. – Томск : Изд-во ун-та, 2010. – 266 с.

3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. Изд. 7-е – М. : Издательство ЛКИ, 2010. – 264.

4. Корнилов О. А. Языковые картины мира как

производные национальных менталитетов. / О. А. Корнилов. Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Издательство ЧеРо., 2003, – 349 с.

5. Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. – (Язык. Семиотика. Культура).

6. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : Учеб. пособие / В. А. Маслова. – 3-е изд., перераб. и доп. Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с.

7. Kiklevič A. K. Koncepty kul'tury v jazyke i tekste : teorija i analiz/ Aleksandr K. Kiklevič. Olsztyn : Publ. Centrum Badań Europy Wschodniej Uniw. Warmińsko Mazurskiego w Olsztynie, 2010.

Лінгвокультурологічний аспект міжкультурної комунікації

Лінгвокультурологія, в найбільш широкому розумінні, досліджує «прояви культури народу, які відбилися і закріпилися в мові» (Маслова 2004: 9).

Лінгвокультурологія «вивчає відібрану й організовану сукупність культурних цінностей, досліджує живі комунікативні процеси породження і сприйняття мовлення, досвід мовної особистості й національний менталітет, дає системний опис мовної картини світу» і забезпечує виконання освітніх, виховних та інтелектуальних завдань навчання (Воробійов 1997 : 125).

Лінгвокультурологія – це наука, яка вивчає проблеми взаємозв'язку мови і культури, становлення мовної картини світу. Проте вона не займається питаннями взаємовпливу і взаємопроникнення різних мов і культур. Одночасно, етнопсихологія використовує **лінгвокультурологічні методи дослідження**, звертаючись до важливих для нас понять міжкультурності,

крос-культурності у процесі вивчення національної специфіки дискурсів у їхній унікальності та взаємодії.

Міжкультурна комунікація, що збагачує національні культури, може сприяти формуванню вторинної мовної особистості. Вона сприяє зняттю протиріччя «свій-чужий», але вона може бути і знаряддям культурної експансії (від лат. *Expansio* – поширення, розширення), витісняючи чужу культуру, тому будь-яка комунікація між представниками різних народів і культур вимагає спеціальних знань й умінь.

1. Мова, мислення, культура

1. **Філософія: Іммануїл Кант:** «Що первинніше: мислення або мова?»

2. **Антропологи: Ф. Боас:** взаємозв'язок мови, мислення і культури на прикладі порівняння двох культур через їхній словниковий склад (у північних американців природне явище: «сніг» (*snow*) і «сльота» (*slush*), в ескімосів Аляски – сніг – найважливіша частина, на якій базується більшість елементів їхньої культури, – це 20 слів, що описують сніг у різному стані).

3. **Філологи про лінгвістичну обумовленість сприйняття світу:**

- **Вільгельм фон Гумбольдт** – теза про тісний взаємозв'язок мови і мислення, світогляду, менталітету;

- **Лео Вайсгербер** – поняття «мовна картина світу»;

- **Людвіг Вітгенштейн** – теза «мова конструює реальність», «межі моєї мови визначають межі мого світу»;

- **Олександр Потебня** – «якби ми не знали, що божества вогню і світла посідали місце в язичницьких віруваннях слов'ян, то могли б переконатися в цьому через велику кількість слів, що мають у своїй основі уявлення про вогонь і світло»;

- **Едвард Сепір** (теорія лінгвістичної відносності) і **Бенджамін Уорф** (теорія лінгвістичного детермінізму) –

ідея залежності між національною мовою і національною свідомістю.

Мова і людський фактор

Мова – це певна реальна знакова система, існуюча «як структура в колективній свідомості соціуму, в мовній компетенції кожного члена суспільства», яка використовується для цілей комунікації і пізнання. Мова – система словесного висловлення думок (Золотова, Оніпенко, Сидорова 1998, с. 8).

Проте виникає питання, чи може людина мислити без допомоги мови?

- Стародавні греки використовували слово «logos» для позначення слова, мовлення, розмовної мови й одночасно для позначення розуму, думки.
- Розділяти поняття мови і думки вони стали значно пізніше.

Не людина оволодіває мовою, а мова оволодіває людиною

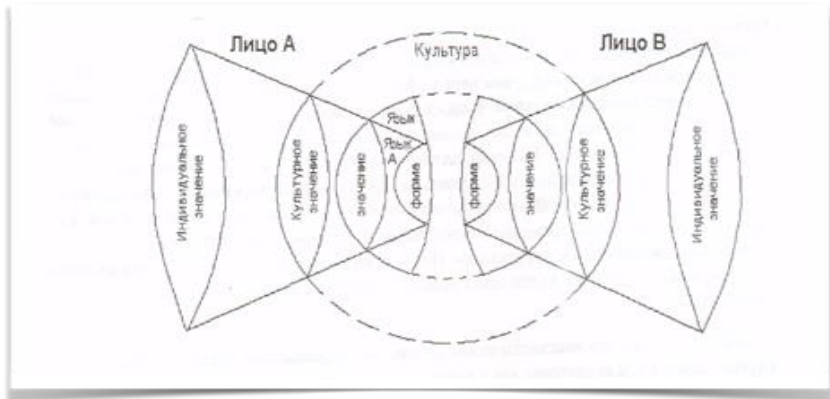
Вільгельм фон Гумбольдт стверджував, що «мова – це своєрідний «проміжний світ, що знаходиться між народом й оточуючим його об'єктивним світом». Кожна мова описує навколо народу, якому вона належить, коло, з якого можна вийти тільки в тому випадку, якщо вступаєш в інше коло.

Оскільки сприйняття і діяльність людини цілком залежать від її уявлень, то її ставлення до предметів цілком обумовлені мовою.

Проте мислення не просто залежить від мови взагалі, – воно обумовлене кожною окремою мовою. У різних мовах знаки – це не різні позначення одного і того ж предмета, а різні бачення його.

Наприклад: слова, що позначають кольори в різних мовах: «синий» і «голубой» в російській мові, «синій» і «блакитний» – в українській мові, а в англійській та німецькій вони передаються одним словом «blue», «Blau». В африканських народів є тільки два слова для назви кольорів: одне для «теплих» (червоний, оранжевий, жовтий) і одне – для «холодних» (блакитний, фіолетовий, зелений).

Проте, це ніяк не означає, що світ, описаний цими мовами, не цікавий. Унікальність нашого спільного світу полягає в різноманітності єдиного (О. Потєбня).

Уперше зв'язок мови і культури був зображений схемою американського лінгвіста початку ХХ ст. Р. Ладо. У його схемі, де відображений процес спілкування між особою А і особою В, показано, які стадії і в якій формі повинна пройти думка від одного співрозмовника до іншого.

«...Ми можемо порівнювати душі різних народів з водомірами, які по-різному розподіляють струмінь, що протікає крізь них. Візьмемо, наприклад, зорові відчуття. Без сумніву, кожен народ отримує однакові відчуття кольору, а в кількості назв ми побачимо величезну відмінність. У великоросів, наприклад, є як мінімум до шістдесяти назв для мастей коней, і всі вони істотно розрізняються між собою, в інших мовах, в німецькій,

наприклад, їх набагато менше ... Тому мова налаштовує весь механізм думки особливо, індивідуально ...» (О. Потебня).

Навіть найменші структурно-семантичні відмінності в мовах специфічно налаштовують весь механізм думки. Навіть на рівні відчуття, яке супроводжується з урахуванням місця, часу, минулого досвіду, зазначені специфічні структури по-своєму орієнтують таке сприйняття, спрямовують його, визначаючи характер вибіркості. Маємо на увазі різне членування невербальної дійсності, а й про надання певним її аспектам різного сенсу, різного прагматично-функціонального та ціннісного значення (навіть тоді, коли ці аспекти ігноруються).

- Як люди сприймають світ? Як попередній мовний і культурний досвід впливає на наше сприйняття?
- Як цей світ класифікують, в які класи і на підставі яких ознак групують реалії?
- Як і за допомогою яких усталених мовних і розумових зразків про цей світ думають люди?

Відповідь вчені знайшли, розглядаючи питання **коду культури** та проаналізувавши на прикладах, як ці коди фіксуються на рівні мовної підсвідомості, мови й проявляються в дискурсі.

2. Мовна картина світу й культурні коди

Культурний код – ключ до розуміння певного типу культури, унікальні культурні особливості, що дісталися народам від предків; це закодована в певній формі інформація, що дозволяє ідентифікувати культуру.

Культурний код визначає набір образів, які пов'язані з будь-яким комплексом у свідомості. Це культурне несвідоме – не те, що говорить або чітко усвідомлюється, а те, що приховане від розуміння, але проявляється у вчинках. Культурний код нації допомагає розуміти її поведінкові реакції, визначає народну психологію.

Культурні коди:

1. **Соматичний** (тілесний): символічні функції частин тіла.
2. **Просторовий код** (членування простору).
3. **Часовий** (фіксує членування часової осі, відображає рух людини по часовій осі, кодує буття людини в матеріальному і нематеріальному світі, проявляється у відношенні людини до часу).
4. **Предметний** (відноситься насамперед до світу і пов'язаний з предметами, що заповнюють простір і належать до навколишнього світу).
5. **Біоморфний** (пов'язаний з живими істотами, що населяють навколишній світ).
6. **Духовний** (становлять моральні цінності й ідеали, пов'язані з ними базові опозиції культури, наприклад: добро – зло, добре – погано, плюс – мінус, вгору – вниз).

Пізнання (когніція) – специфічний вид духовної діяльності людини, це процес пізнання світу. За даними психології, в процесі пізнання людина використовує не тільки розум, а й почуття.

Що відбувається в процесі пізнання? – Обробка інформації зовнішнього світу. Тобто, людина отримує різноманітні сигнали і класифікує їх за когнітивними категоріям.

Але на підставі чого? – Людина спирається на прийняті в певній **лінгвокультурі ознаки-сигніфікатори**. Сигніфікат (від лат. *significo* – подаю знак, сигналізую) – це понятійний зміст імені або знака. У сигніфікаті міститься інформація-характеристика про означений предмет.

Отже, в процесі пізнання світу людина керується прийнятими в її культурі й мові ознаками-сигніфікаторами.

Знання – це результат пізнання, ідеальний образ, це уявлення про предмет або реалії, складна система соціальної пам'яті. **Знання** формує культуру – воно передається з покоління в покоління. Культура впливає на стиль мислення.

Отже, в основі формування картини світу лежить когнітивність, пізнавальна діяльність людини. Не тільки процес пізнання, але і його результат. Людина сприймає світ як картину.

Навколишній світ представлений трьома формами:

- реальна картина світу,
- культурна (або понятійна) картина світу,
- мовна картина світу.

Реальна картина світу – це об'єктивна позалюдська даність, це світ, що оточує людину.

Культурна (поятійна) картина світу – це відображення реальної картини через призму понять, сформованих на основі уявлень людини, отриманих за допомогою органів чуття, які пройшли через людську свідомість, колективну й індивідуальну. Культурна картина світу специфічна і відрізняється у різних народів. Це обумовлено цілою низкою чинників: географією, кліматом, природними умовами, історією, соціальним устроєм, віруваннями, традиціями, способом життя.

Мовна картина світу відображає реальність через культурну картину світу. Ідея існування національно-специфічних мовних картин світу зародилася в німецькій філології кінця XVIII – початку XIX ст. (Міхаеліс, Гердер,

Гумбольдт): мова як ідеальна, об'єктивно існуюча структура підпорядковує собі, організовує сприйняття світу його носіями; мова – система чистих значень – утворює власний світ, ніби наклеєний на світ дійсний.

Поняття «**мовна картина світу**» вперше в науковій термінологічній системі вжив Л. Вайсгербер.

Лео Вайсгербер: «Мова - ключ до миру. Це сітка, накинута на зовнішній світ, і людина пізнає лише те, що створює мову».

Основні характеристики мовної картини світу

- мовна картина світу – це система всіх можливих змістів: духовних, що визначають своєрідність культури й менталітету певної мовної спільноти, що обумовлюють існування і функціонування самої мови;
- це наслідок історичного розвитку етносу й мови, причина своєрідного шляху їх подальшого розвитку;
- чітко структурована і в мовному вираженні є багаторівневою, мінлива в часі;
- створює однорідність мовної сутності, сприяючи закріпленню мовної і культурної своєрідності в баченні світу та його позначенні засобами мови;
- існує в однорідній своєрідній самосвідомості мовної спільноти і передається наступним поколінням через

світогляд, правила поведінки, спосіб життя, зафіксовані засобами мови;

– картина світу будь-якої мови є її перетворювальною силою, яка формує уявлення про навколишній світ через мову як «проміжний світ» у носіїв цієї мови. Мовна картина світу конкретної мовної спільноти – це її загальнокультурне надбання.

Як не схожі окремі люди один на одного, незважаючи на те, що багато спільного, так не схожі й окремі народи, маючи багато спільного. Те, що у нас спільне, називається універсалами. Проте, якщо є універсалія, то, згідно із законом опозицій, має бути й унікальне, неповторне.

Мовна картина світу ³²

³² Жайворонок В. Н. Українська етнолінгвістика : [нарис] / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.

Мова відображає загальне уявлення всіх людей про те, як влаштований світ.

Дійсність «проекується» в природну мову, і насамперед у його семантику. Тому мовна картина світу відрізняється від світу дійсності:

– по-перше, специфічними особливостями людського організму (наприклад, людина бачить світло й колір, і тому вони є в мовній картині світу, але не бачить рентгенівські промені, і вони в ній не відображені);

– по-друге, через специфіку конкретних культур, що стоять за кожною мовою. Наприклад: російське «берег» річки, моря, озера й англійське «bank» – берег річки, але «shore» – берег моря або великого озера.

Мовна картина – це уявлення про дійсність, відбите в мовних знаках і їхніх значеннях – мовне членування світу, мовне впорядкування предметів і явищ, закладена в системних значеннях слів інформація про світ; результат відображення об'єктивного світу повсякденною (мовною) свідомістю того чи іншого мовного співтовариства.³³

3. Мовна особистість у міжкультурній комунікації

Мовна особистість – «...сукупність здібностей і характеристик людини, що обумовлюють створення і сприйняття нею мовних творів (текстів), які розрізняються:

- ступенем структурно-мовної складності;
- глибиною і точністю відображення дійсності;
- певною цільовою спрямованістю». (Ю. М. Караулов)

Вторинна картина світу, що виникає під час вивчення іноземної мови й культури, – це не стільки картина, відображена мовою, скільки картина, створювана мовою.

Взаємодія первинної і вторинної картин світу – складний психологічний процес, що вимагає певної відмови від власного «я» і пристосування до іншого (з «інших країн») баченню світу.

Формування «вторинної» мовної особистості – це процес становлення сукупності здібностей (компетенцій) і особистісних якостей, які забезпечують готовність до

³³ Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. 2-е изд., испр. и доп. /О. А. Корнилов. – М.: ЧеРо, 2003. – С. 112.

іншомовного спілкування в міжкультурній сфері, який передбачає:

- ефективне використання іноземних мов у різних сферах діяльності;
- саморозвиток у мовному, освітньому і соціокультурному середовищах. (І. І. Халеева)

Розширення і поглиблення розуміння «мовною особистістю» смислових і прагматичних рис «іншомовної» особистості веде до її «трансформації» у вторинну мовну особистість.

Проблема: співвідношення і взаємозв'язок «стихійного» і «керованого» формування «вторинної» мовної особистості.

Поняття «мовна особистість» виникло в науці й набуло поширення в 1980-і рр. завдяки працям вчених (Ю. Н. Караулов, В. В. Червоних, С. Г. Тер-Мінасова, О. А. Леонтович та ін.)

Ю. Н. Караулов запропонував **структуру мовної особистості**, що складається з трьох рівнів:

- **вербально-семантичний**, для якого є характерним нормальне володіння мовою його носіями;
- **когнітивний**, що охоплює інтелектуальну сферу особистості й включає поняття, ідеї, концепти, що складаються у кожній особистості в її індивідуальну картину світу;
- **прагматичний**, що охоплює цілі, мотиви, інтереси, настанови і спрямоване на осмислення реальної дійсності в світі.

У дослідженнях інших вчених спостерігаємо в структурі мовної особистості п'ять основних компонентів:

- **мовну здатність** як потенційну здатність індивіда до мовної форми спілкування;
- **комунікативну потребу** як суб'єктивну необхідність учасників спілкуванням досягти взаєморозуміння;

- **комунікативну компетентність** як сукупність навичок й умінь, щоб здійснювати спілкування за допомогою мовних засобів;
- **мовну свідомість** як відображення об'єктивного світу в поняттях, образах і знаках;
- **мовну поведінку** як свідому чи несвідому систему вчинків, спрямованих на ефективну взаємодію з партнерами.

Виокремлення компонентів детерміноване тим, що в МКК учасник одночасно виконує такі ролі:

- окремих індивід, що володіє тільки йому притаманними рисами і якостями, сформованими у процесі його індивідуальної життєдіяльності;
- представник тих чи інших соціокультурних груп, з якими він об'єктивно пов'язаний як громадянин і професіонал;
- представник будь-якої етнокультурної спільноти, який є носієм традицій, звичаїв та інших культурних цінностей цієї спільноти;
- представник всього людства.

4. Гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа.

Основні її положення

Едвард Сепір: світи, в яких живуть різні суспільства, це – окремі світи, а не один світ, який використовує різні ярлики. Мова по-своєму членує дійсність, а людина перебуває під владою конкретної мови. Реальний світ будується на мовних нормах суспільства.

Едвард Сепір –
американський лінгвіст, етнолог

Бенджамін Лі Уорф
– американський лінгвіст

Бенджамін Лі Уорф: поняття часу і матерії не даються з досвіду всім людям в однаковій формі. Вони залежать від природи мови. Граматика і логіка не відображають дійсність, а видозмінюються від мови до мови.

1. Мова обумовлює спосіб мислення мовця.

2. Спосіб пізнання реального світу залежить від того, якими мовами мислять, пізнають його суб'єкти. Ми розчленовуємо природу в напрямку, який підказала наша мова. Ми виокремлюємо у світі явищ ті чи інші категорії і типи зовсім не тому, що вони очевидні, навпаки, світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який може бути організований нашою свідомістю.

Гіпотеза лінгвістичної відносності зіграла велику роль у культурі ХХ ст., вона дала поштовх до численних досліджень проблеми взаємозв'язку мови, мислення і культури, що призвело до народження третього підходу в поясненні цього взаємозв'язку.

Висновки: відповідно до гіпотези Сепіра - Уорфа реальний світ створюється завдяки мовним особливостям певної культури. Кожна мова має власний спосіб представляти однакову реальність. У цьому процесі все ґрунтується на рівні переживань, які визначають сприйняття і мислення. Якщо якийсь об'єкт пояснюється системою з декількох понять, то це означає, що він має важливе значення для людей певної культури. Чим складніша і різноманітніша сукупність понять для одного явища, тим воно більш значуще і вагоме в цій культурі. І навпаки, чим явище менш значуще, тим грубіша мовна диференціація.

Наприклад, раніше в класичній арабській мові було більше 6 тис. слів, які так чи інакше характеризували верблюда (забарвлення, форма тіла, стать, вік, спосіб пересування тощо), але на сьогодні багато слів зникли з мови, оскільки роль верблюда в повсякденній арабській культурі стала набагато менше значити.

Критика гіпотези Сепіра – Уорфа

1. Джерелом понять служать предмети і явища навколишнього світу. Будь-яка мова в своїй генезі – це результат відображення людиною навколишнього світу, а не самодостатня сила, що творить і створює світ.

2. Мова значною мірою пристосована до особливостей фізіологічної організації людини, але ці особливості виникли в результаті тривалого пристосування живого організму до навколишнього світу.

3. Неоднакове членування позамовного континууму виникає в період первинної номінації. Воно пояснюється неоднаковістю асоціацій і відмінностями мовного матеріалу, що зберігся від колишніх епох.

5. Контрастивний аналіз лінгвокультурологічних сфер різних мов (народів) на основі теорії лінгвістичної відносності

Порівняльна лінгвокультурологія покликана виявити спільне й відмінне у взаємодії двох і більше мов і культур. Взаємодія мови і культури аналізується крізь призму мови дискурсу та культурного фону комунікативного простору.

Базою досліджень лінгвокультурології є дві й більше різносистемних мов, аналізованих в аспекті відображення, накопичення, зберігання та передачі культурної інформації, культурних кодів народу – носія мови, що забезпечує спадкоємність і розвиток національної культури.

Предметом порівняльної лінгвокультурології є сукупність базових опозицій двох і більше культур,

архетипових, еталонних, символічних уявлень, що представляють результати власне людської свідомості – архетипових, зафіксованих у міфах, легендах, ритуалах, обрядах, фольклорних і релігійних дискурсах, що знайшли відображення в мовних одиницях, елементах мовної діяльності людини, так і специфіка цих одиниць й елементів (внутрішня форма, структура, рівнева відповідність, сполучуваність, частотність використання, асоціативний ореол тощо, які виявляються на матеріалі двох і більше мов).

Базові поняття: національна мовна картина світу, національна мовна особистість, лінгвокультурема, матеріально-побутова лінгвокультурема, поведінкова лінгвокультурема, аксіологічна лінгвокультурема, базові опозиції культури.

Лінгвокультурема – базове поняття лінгвокультурології, основна одиниця лінгвокультурології. Загальне визначення лінгвокультуреми – це мовний знак, що включає в свій зміст культурний компонент.

Лінгвокультурема – термін, введений В. В. Воробйовим. «Це комплексна міжрівнева одиниця, яка є діалектичною єдністю лінгвістичного й екстралінгвістичного (понятійного або предметного) змісту, лінгвокультурема є сукупністю форми мовного знака, його змісту й культурного сенсу, супроводжуючого цей знак».

Лінгвокультурема, на відміну від слова, містить сегменти не тільки мови (мовного значення), але і культури (позамовного культурного сенсу), що репрезентується відповідним знаком, тобто вона зосереджує в собі лінгвістичний й екстралінгвістичний зміст.

Ознаки лінгвокультурем:

1) висловлюють ім'я поля (наприклад, рос.: «жизнь», «фаталізм», каз.: «намис», «агайин», укр.: «воля»,

«побратим»); 2) мають певну структуру (від одного слова до цілого тексту);

3) мають коннотативні смисли, стаючи знаками – функціями;

4) можуть мати кілька коннотативних значень;

5) можуть актуалізуватися / неактуалізовуватися в свідомості тих, хто сприймає;

6) активно живуть доти, поки активно «живе ідеологічний контекст», що їх породив».

Репрезентуються через

1) фразеологізми і пареміологічні одиниці;

2) фольклор;

3) висловлювання видатних діячів науки, мистецтва і літератури;

4) літературні твори як вторинні системи;

5) видатних особистостей як моделей національної особистості (наприклад, Т. Шевченко, Л. Українка – для української національної особистості; А. Кунанбаєв, А. Байтурсинов – для казахської національної особистості);

6) думки і судження іноземців про певну націю та її культуру.

На відміну від загального поняття концепту як змістової одиниці пам'яті, «ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку» (О. С. Кубрякова), в лінгвокультурології використовують термін лінгвокультурологічний концепт.

Лінгвокультурологічний концепт є «ментальною проекцією елементів культури» (В. І. Карасик), опредмеченою у мові й мовленні у вигляді лінгвокультурем, про що й шлося вище.

Лінгвокультуреми є органічною і значною за обсягом частиною українського словника, що несе в собі цивілізаційні здобутки за всю мовну історію українців разом з їхніми мовними попередниками – предками, їхніми культурами і набутками та запозиченнями в процесі вільних і невільних контактів нашого народу з

Практичний блок

Методичні поради до виконання практичних завдань

У процесі підготовки до практичних занять студенти мають детально ознайомитися з теоретичним блоком; засвоїти такі поняття: лінгвокультурологія, лінгвокультурема, мовна особистість, вторинна мовна особистість, культурний код, первинна і вторинна картини світу, зіставна лінгвокультурологія, контрастивний аналіз лінгвокультурологічних сфер.

У процесі підготовки до практичного заняття студенти мають детально ознайомитися з теоретичним блоком; засвоїти основні поняття (*мовна картина світу, національно-мовна картина світу, лакуна (мотивована, немотивована, ситуаційна, мовна), лакунарність, вторинна мовна особистість*), а також стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: *трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація*.

Виконуючи завдання, радимо скористатися рекомендованою літературою та звернути увагу на основні функції пропонованих завдань:

1. «Питання для попереднього обговорення» вводять у проблематику відповідного розділу і передбачають завдання і запитання, для виконання яких не вимагаються спеціальні теоретичні знання й особлива підготовка. Проте завдання налаштовують студентів на обговорення й аналіз теоретичних і практичних питань в межах пропонованої теми.

³⁴ Мацько Л. Лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту / Л. Мацько // Культура слова. – 2011. – Вип. 75. – С. 56 – 66.

2. «Проблемні завдання» мають на меті:
 - аргументовано інтепретувати певні факти / явища, які належать іншій культурі;
 - виокремлювати атрибути іншої культури незалежно від способу кодування інформації і каналу її передачі;
 - відрізняти ознаки, універсальні для всіх культур, від ознак, властивих одній культурі;
 - розрізняти культурні елементи в результатах діяльності (матеріальної і духовної) конкретної людини;
 - інтерпретувати соціальні стереотипи, активізовані комунікантами під час міжкультурної комунікації;
 - розпізнавати і тлумачити негативний комунікативний результат під час внутрішнього і міжкультурного спілкування;
 - розуміти, якими фактами, знаннями, вміннями керується адресант, вибудовуючи комунікацію певним чином;
 - комплексно аналізувати взаємодію вербальних і невербальних способів кодування позамовної (екстралінгвальної) реальності.
3. «Завдання для поглибленого вивчення» спонукають студентів детально зупинитися на окремих аспектах теми, яка вивчається. Студенти у ході дискусії висловлюють і обмірковують власні думки. Завдання такого типу допомагають студентам:
 - виявляти взаємозв'язок між окремими компонентами конкретної культури;
 - атрибутувати певні прояви діяльності людини та її результат як компонент певного типу культури;
 - активно й успішно взаємодіяти з представниками іншої культури;
 - пояснювати представникам іншої культури особливості рідної культури;

- порівнювати різні культури за певними фактами, для того щоб свідомо будувати конструктивну взаємодію між носіями різних культур;
- адаптувати свою комунікативну діяльність до культурних особливостей того соціуму, в якому людині необхідно діяти в певний момент.

Усі завдання згруповані тематично. Під час практичної роботи доцільно дотримуватися певної логіки виконання: насамперед ознайомитися з розділом «Теоретичний блок», потім обміркувати основні положення відповідного розділу, після цього виконувати практичні завдання.

Тема: Явище лінгвістичної лакунарності

План

1. Поняття «лакуна» і «лакунарність» у сучасній гуманітарній науці.
2. Типологізація лінгвістичних лакун.
3. Класифікація лінгвокультурологічних лакун.
4. Проблема елімінування лакун. Основні способи заповнення лакун у процесі міжкультурної комунікації.

Міжкультурна прагматика: стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських, україно-російських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація.

Термінологічний словник

Лакуна – лакуна – lacune <лат. lacuna 'яма'. – Відмінність (на будь-якому рівні) між лінгвокультурними спільнотами, що свідчить про надлишковість або недостатність досвіду однієї лінгвокультурної спільноти щодо іншої. Тотожне – ендемічна одиниця.

(Жукова І. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / І. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н.

Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 221.)

Лакуна мотивована – відсутність відповідного предмета або явища в національній культурі (наприклад, в англословних культурах немає *балалайки, щей*).

(Жукова И. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 221.)

Лакуна невмотивована – відсутність однослівного найменування в мові за наявності відповідного предмета або явища в конкретній культурі (наприклад, в англійській мові немає однослівного найменування для *доби, чорнозему*).

(Жукова И. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 221.)

Лакуна ситуаційна – situational lacune. – Така ситуація, яка існує в одній культурі й описується відповідно мовою цієї культури, а в іншій культурі не існує і немає мовного втілення. Наприклад, російське культурне явище «*соборность*» не має аналогічного слова в англословних культурах і відповідно не реалізується однослівно в англійській мові.

(Жукова И. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 221.)

Лакуна мовна – language lacune. – Об'єктивований ідеальний зміст, представлений словосполученням; відсутність однослівної номінації предмета / явища дійсності, аналогів деяких словотворчих пар, граматичних форм у морфологічних парадигмах. Виявляються: а) при зіставленні двох мов (міжмовні / лексичні / лінгвокультурологічні лакуни), наприклад, рос. *викрадати*

людину з метою вимагання – англ. *kidnap*; б) в системних опозиціях (внутрішньомовні / системні / граматичні / словотворчі лакуни), наприклад: молодята – ті, хто прожив у шлюбі багато років (немає однослівного найменування) (Г.В. Бикова, 2001, 2003).

(Жукова И. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М. Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 221 – 222.)

Студент повинен знати:

- основні поняття: лакуна (мотивована, немотивована, ситуаційна, мовна,), лакунарність;
- стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: *трансфер, сингуляризація, генералізація, експлюрація.*

Студент повинен уміти:

- аргументовано інтепретувати явище лакунарності в іншій культурі;
- виокремлювати лакуна іншої культури незалежно від способу кодування інформації і каналу її передачі;
- розпізнавати і тлумачити негативний комунікативний результат під час внутрішнього і міжкультурного спілкування;
- розуміти, якими фактами, знаннями, вміннями керується адресант, вибудовуючи комунікацію певним чином;
- активно й успішно взаємодіяти з представниками іншої культури;
- порівнювати різні культури за певними фактами, для того щоб свідомо будувати конструктивну взаємодію між носіями різних культур;
- адаптувати свою комунікативну діяльність до культурних особливостей того соціуму, в якому людині необхідно діяти в певний момент.

Література

Базова

1. Быкова Г. В. Феноменология лексической лакурности русского языка [Текст] / Г. В. Быкова. – Благовещенск, 1998. – 107 с.
2. Лакуны в языке и речи [Текст] // Научный журнал – Благовещенск, 2003. – 257 с.
3. Марковина И. Ю. Культура и текст. Введение в лакунологию : учеб. пособие / И. Ю. Марковина, Ю. А. Сорокин. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2010. – 144 с.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология : Учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
5. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии : Учебное пособие / А. Т. Хроленко. – 5-е изд. М., – 184 с.
6. Швачко С. О. Статус лакурності у мові та мовленні : http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Schvachko_2.htm

Допоміжна

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. Изд. 7-е – М. : Издательство ЛКИ, 2010. – 264.
2. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. / О. А. Корнилов. Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Издательство ЧеРо., 2003, – 349 с.
3. Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
4. Павлова А. В., Светозарова Н. Д. Трудности и возможности русско-немецкого и немецко-русского перевода : справочник / Павлова А. В., Светозарова Н. Д.

Питання для попереднього обговорення

1. Мова та культура в їхній взаємодії та взаємовпливі.
2. Людина в культурі та мові.
3. Лінгвокультурологія – наука про взаємодію і взаємозв'язок мови та культури.
4. Базові поняття лінгвокультурології.

Проблемні завдання

1. Як тлумачать терміни «лакуна» і «лакунарність» у сучасній гуманітарній науці?
2. Опишіть одну з відомих вам типологізацій лінгвістичних лакун, проілюструйте її прикладами.
3. Які лакуни називають лінгвокультурологічними? Як вони класифікуються?
4. У чому полягає проблема елімінування лакун? Коротко схарактеризуйте основні способи заповнення лакун у процесі міжкультурної комунікації.

Завдання для поглибленого вивчення

Завдання 1. Знайдіть в Інтернеті за допомогою ключових слів «лакунарність», «лакуна», «мова», «мовлення», «культура» матеріали, пов'язані з дослідженнями обговорюваної проблеми таких вчених, як Б. М. Ажнюк, Т. О. Анахіна, О. О. Залевська, Г. Ю. Зінченко, М. П. Кочерган, О. А. Крижко, В. Л. Муравйов, М. І. Онищук, С. О. Швачко. Яку інформацію вам вдалося отримати?

Завдання 2. Користуючись класифікацією культурологічних лакун, запропонованою І. Ю.

Марковіною і Ю. А. Сорокіним, з'єднайте назви лакун у групі А з їх прикладами в групі Б.³⁵

А	Б
1. Поведінкова ментальна лакуна	а) американці оцінюють розмір житла за кількістю спалень (two-, three-bedroom apartment), росіяни - за кількістю житлових кімнат (дво-, трикімнатна квартира), а китайці не рахують кухню, що займає окрему кімнату, оскільки як зазвичай все, що потрібно для приготування їжі, у них знаходиться на балконі;
2. Текстова міжмовна лакуна	б) прийнято вважати, наприклад, що головне в китайському національному характері - стриманість, в американському - прагматичність, в російській - добродушність і гостинність. Стриманість можна розглядати як <...> лакуну для росіян і американців порівняно з носіями китайської культури: стриманість високо цінується у китайців, але мало що значить для росіян і ще менше для американців;
3. Лакуна культурного пространства	в) російському мисленню притаманні філософська широта і глибина абстрагування; мислення англійців - бажання не вдаватися до абстракцій; мислення американців - прихильність до конкретних фактів;

³⁵ Воробець Л. В. Практикум по теории межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Л. В. Воробец, О. В. Чибисова. - Комсомольск-на-Амуре : ФГБОУ ВПО «КнАГТУ», 2014. - С. 29 - 30.

Основи міжкультурної комунікації

<p>4. Суб'єктна силогістична лакуна</p>	<p>г) коли носіям деякої культури пропонується прослухати анекдот або гумористичне оповідання, переклад з іншої мови, вони, як правило, не здатні зрозуміти сенс ситуації, що відбиває специфіку іншої культури. Для того, щоб реципієнт захотів засміятися, необхідно побудувати тексти відповідно до особливостей складу його розуму, ввести традиційні культурно-етнографічні образи і символи;</p>
<p>5. Суб'єктна характерологічна лакуна</p>	<p>д) в англійців прийнято пити чай о п'ятій годині вечора, але в інших народів такого звичаю немає. Багато китайців дивуються, чому росіяни вмиваються, використовуючи струмінь води, тоді як самі вони для вмивання набирають воду в раковину;</p>
<p>6. Поведінкова лакуна</p>	<p>е) в англійській мові немає позначення для російських концептів, представлених словами «самвидав», «каганець», «квас», в китайському - для концептів «береста», «раскулачивать», «именинник». У російській мові відсутні при порівнянні з англійською позначення для наступних концептів: «опустившийся человек», «невинный розыгрыш», при порівнянні з китайською - «кульки з рисового борошна з начинкою», «пампушка в формі завитка», «пюре з</p>

Завдання 3. Прочитайте уривок і доберіть до перерахованих у ньому іменників, що позначають поняття «сніг», українські еквіваленти. Скільки лексичних лакун вам вдалося виявити? Чи є вони повними або частковими? Як їх можна компенсувати при перекладі (транслітерацією, калькуванням, описовим або наближеним перекладом)?³⁶

Probably the most well-known example of the cultural diversity of verbal and conceptual categories is that Eskimos have dozens of words for 'snow' – an assertion which is frequently attributed to Benjamin Lee Whorf. Actually, Whorf seems never to have claimed that Eskimos had more than five words for snow (Whorf 1956, 216). However, a more recent study – not of the Inuit but of the Koyukon Indians of the subarctic forest – does list 17 terms for snow, representing these distinctions:

1) snow; 2) deep snow; 3) falling snow; 4) blowing snow; 5) snow on the ground; 6) granular snow beneath the surface; 7) hard drifted snow; 8) snow thawed previously and then frozen; 9) earliest crusted snow in spring; 10) thinly crusted snow; 11) snow drifted over a steep bank, 12) making it steeper; 13) snow cornice on a mountain; 14) heavy drifting snow; 15) slushy snow on the ground; 16) snow caught on tree branches; 17) fluffy or powder snow. (Chandler, Daniel (1994): *Semiotics for Beginners* [WWW document] URL. Режим доступа: <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/semiotic.html>)

Питання для самоконтролю

1. У чому виявляється взаємозв'язок і взаємовплив мови і культури?

³⁶ Воробець Л. В. Практикум по теории межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Л. В. Воробець, О. В. Чибисова. – Комсомольск-на-Амуре : ФГБОУ ВПО «КНАГТУ», 2014. – С. 30.

2. Прокоментуйте поняття: «лінгвокультурологія», «лінгвокультурема», «лінгвокультурний аналіз».
3. Які рівні змісту інформації, закладені в лінгвокультурему, варті уваги під час ознайомлення з власне українською лексикою?
4. Охарактеризуйте типи національно-специфічної лексики.
5. «Код культури розуміється як: «сітка», яку культура «накидає» на навколишній світ, членує, категоризує, структурує та оцінює його. Коди культури співвідносяться із найдавнішими архетиповими уявленнями людини і своєрідно їх «кодують», формують систему координат, котра містить і відтворює еталони культури» (В. В. Красних).
6. «Код культури – це сукупність знаків, смислів та їхніх комбінацій, що наявні у будь-якому предметі культури певної національної лінгвокультурної спільноти. Знаходить вияв в етнічній мові, мовній картині світу» (Ф. С. Бацевич).
7. Як вчені пояснюють зв'язок мови та культури?
8. Чим пояснюється специфіка сприйняття навколишнього світу представниками різних культур?
9. На що необхідно зважати задля ефективного вивчення нерідної мови?
10. Яку функцію виконують культурні коди: соматичний (тілесний), просторовий, часовий, предметний, біоморфний, духовний?
11. Розгляньте на прикладах, як соматичний (тілесний), просторовий, часовий, предметний, біоморфний, духовний коди проявляються у мовній свідомості українського й інших народів.

БЛОК САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Методичні поради до виконання самостійних завдань

Самостійна робота студента є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять.

Методичне значення самостійних завдань полягає ще й у тому, що, самостійно виконуючи їх, студенти максимально активізують свій розумовий потенціал – проводять вибіркового аналіз лінгвістичних, міжкультурних фактів, установлюють причиново-наслідкові зв'язки, обґрунтовують висновки, виходячи з власних характеристик та оцінок, намагаються робити наукові припущення, пропонують шляхи вирішення гострих історичних помилок, а також на практиці застосовують навички, які розвиваються у студентів під час навчання. Можна впевнено констатувати і той акт, що регулярне виконання самостійних завдань сприяє розвитку в студентів наукового мислення, творчого підходу до вивчення курсу, посилює зацікавленість рідною мовою.

Виконайте завдання

Завдання 1. Повторіть і законспектуйте з навчального посібника «Мова і міжкультурна комунікація» основні засади міжкультурної комунікації (Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – С. 7 – 55. (Серія «Альма-матер»)).

Завдання 2 Опрацюйте за навчальним посібником «Мова і міжкультурна комунікація» розділ «Картина світу і концептосфера нації» (Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – С. 63 – 123. (Серія «Альма-матер»)).

Завдання 3. Назвіть головні ознаки висококонтекстуальних і низькоконтекстуальних культур. На основі наведених нижче цитат зробіть висновок про те, в якій культурі – американській,

англійській або ще іншій – істотніша роль контексту. Мотивуйте свою відповідь.³⁷

High Context Communication

In a high context communication culture the listener must combine messages portrayed by the speakers verbal communication and nonverbal behaviors to get the full meaning of the message. In this style of communication emphasis is placed on understanding without direct verbal communication. Direct communication is when the speaker clearly relays his thoughts and opinion in his verbal message. High context communicators instead expect the listener to read between the lines. Words are not important as context, which includes tone of voice, facial expression, gestures, posture and status. High-context communication tends to be more indirect and more formal. Flowery language, humbleness, and elaborate apologies are common for high context communicators. There are strong boundaries with clearly defined roles of authority. Having transparent status levels is valued. Relationships are important and decisions are made based on how the relationship would be affected. Developing trust is important to business interactions. Face-to-face interactions are preferred so that nonverbal messages can be used to decipher the meanings.

Low Context Communication

In low context communication the meaning of messages is in the verbal communication and emphasis is placed on explicit messages. Low context communicators use words that express the full extent of the intended meaning. Nonverbal and subtle behaviors are not

³⁷ Воробець Л. В. Практикум по теории межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Л. В. Воробець, О. В. Чибисова. – Комсомольск-на-Амуре : ФГБОУ ВПО «КНАГТУ», 2014. – С. 56 – 57.

considered when interpreting the message. Direct communication is preferred and respected. People who are lowcontext cultures communicator's value logic, facts, and straightforwardness. Knowledge and experience are valued as equal to authority and status levels are not clearly defined. Decisions are made based on how it affects the task at hand and relationships are often not factored in. This is portrayed in the idea of 'business isn't personal.'

How to Communicate with a High Context Speaker

It is important to have excellent listening and observation skills when interacting with a High Context Speaker. Nonverbal behaviors are just as important as the words being used. Encourage the high context speaker to elaborate in ideas and provide explanations for opinions. Low context culture can be view as cold because they tend to be rule-oriented. They can also perceive lowcontext people as being excessively talkative and rude. The tendency by low context speakers to focus on written documents such as contracts and manuals can be interpreted as a lack of trust, which is considered an insult. Be wary of this and ensure to not insult a high context speaker by emphasizing written agreements. Instead portray it has a small formality from your company that you agree isn't too important but unavoidable. Relationship building is vital however; it is considered impolite to ask questions that are too personal in nature. Indirect communication is expected.

How to Communicate with a Low Context Speaker

Understand that nonverbal behaviors do not play a large factor into the intended meanings. Don't rely on subtle clues, instead focus on the literal meaning of the words the speaker uses. Low-context people tend to view high-context people as sneaky, secretive and overly

formal. Recognize that giving opinions is respected, even to a person of a higher status. It is considered polite to ask personal questions, as it portrays an interest. When communicating remember that indirect clues will not be enough to relay your message. Direct communication is expected.

Завдання 4. Проаналізуйте наступні ситуації міжкультурного спілкування. Які види кодів були неправильно зрозумілі партнерами і до чого це привело?³⁸

1) Німецький бізнесмен відкрив в Японії фірму, більшість працівників якої були уродженцями цієї країни. Через деякий час він закрив справу, звинувачуючи своїх співробітників у нещирості, в тому, що вони постійно намагаються його обдурити. З його пояснень вдалося з'ясувати, що головне роздратування викликала у нього манера японців уникати погляду в очі.

2) A U.S. airplane manufacturer and a Japanese airline company were negotiating the price of some airplanes. The American negotiating team suggested a price. In response, the Japanese were quiet. The American team then lowered the price. The Japanese team again were quiet. The American team lowered the price again. The Japanese team continued to keep silent. In the end, the Japanese team came away from the negotiation with a price lower than they ever expected. The Americans were disappointed because they sold the planes at a very low price.

3) Bouchaib Alsadoun, a Saudi businessman, invited Johann Wuerth, a German businessman, to dinner at his house. Johann entered the elegant house and offered his gift of a bottle of Scotch whiskey and a box of butter cookies to

³⁸ Воробець Л. В. Практикум по теории межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Л. В. Воробец, О. В. Чибисова. – Комсомольск-на-Амуре : ФГБОУ ВПО «КНАГТУ», 2014. – С. 58.

his host. Bouchaib was embarrassed by the gifts and quickly put them away. They then sat down in the living room area. Bouchaib offered Johann a cup of coffee, which he quickly accepted. Bouchaib thought his guest was a bit rude. As they drank coffee Johann complimented Bouchaib on an art book on the living room table. The Saudi businessman responded by offering him the book. Johann, embarrassed, said, «No thank you! It is very kind of you, but I can't accept it!» Bouchaib was offended by his guest's behavior. Although Johann sensed this, he couldn't imagine how he had offended Bouchaib.

Чи можна вважати дрес-код одним з культурних кодів? Наведіть приклади ситуацій, коли недотримання дрес-коду призвело до зриву переговорів.

МОДУЛЬ 2

Змістовий модуль 4. Психологічний аспект міжкультурної комунікації

Теоретичний блок

Тема: Зв'язок психології з міжкультурною комунікацією

План

1. Процес сприйняття (сутність і фактори, які детермінують процес сприйняття, вплив культури на сприйняття).
2. Міжособистісна атракція в міжкультурній комунікації.
3. Вплив атрибуції на переробку інформації у процесі міжкультурної комунікації (поняття і сутність,

помилки атрибуції, їхній вплив на процес міжкультурної комунікації).

4. Стереотипи в міжкультурній комунікації (поняття і сутність, формування стереотипів, функції стереотипів).
5. Забобони (поняття і сутність, механізм формування, типи забобонів, проблеми коригування і зміни забобонів).

Термінологічний мінімум: міжособистісне сприйняття, образ як результат сприйняття, властивості сприйняття, види сприйняття, фактори процесу сприйняття, атракція, атрибуція, стереотипи мислення, забобони.

Література

Базова

1. Белянин В. П. Психолінгвістика : Учебник / В. П. Белянин. – 2-е изд. – М. : Флинта : Московский психолого-социальный институт, 2004. – 232 с.
2. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации : Учебник для вузов / Подред. А. П. Садохина.–М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
3. Крысько В. Г. Этнопсихология и межнациональные отношения. Курс лекций / В. Г. Крысько. – М. : Издательство «Экзамен», 2002. – 448 с.
4. Берри Дж., Пуртинга А. Х., Сигалл М. Х., Дасен П. Р. Кросс-культурная психология. Исследования и применение. Харьков : Гуманитарный Центр, 2007. – 556 с.

Допоміжна

1. Вердербер Р., Вердербер К. Психология общения / Р. Вердербер, К. Вердербер. – СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОзнак, 2003. – 320 с.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь. Изд. 5, испр.

/Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 1999. – 352 с.

3. Кон И. С. Психология предрассудка : О социально-психологических корнях этнических предрассудков / И. С. Кон. Минск : Харвест, 1998. – 22 с.

4. Славянский ассоциативный словарь : русский, белорусский, болгарский, украинский / Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова, Ю. Н. Караулов, Е. Ф. Тарасов. – М., 2004. – 800 с.

5. Vygotsky L. Denken und Sprechen / Lev Vygotsky. Weinheim, Basel : Beltz, 2002.

6. Vygotskij L.S. Myšlenie i reč': sbornik. / Lev Semënovič Vygotskij. Moskva : AST, Chranitel', 2008.

1. Процес сприйняття (сутність і фактори, які детермінують процес сприйняття, вплив культури на сприйняття)

Сприйняття – біологічна, психічна функція, яка визначає складний процес прийому і перетворення інформації, одержуваної за допомогою органів чуття.

Формує суб'єктивний і цілісний образ об'єкта, що впливає на аналізатори (сукупність нервових структур, що беруть участь у сприйнятті й реагуванні на подразники) через сукупність відчуттів, ініційованих цим об'єктом.

Сигнал ----- відчуття ----- сприйняття

відчуття:

*білі плями на блакитному
тлі*

сприйняття

(залежить від досвіду):

купчасті хмари;

білі вівці на синій галявині

**Проявляється суб'єктивне
сприйняття**

Спеціальних органів сприйняття не існує, матеріал для нього дають аналізатори. Первинний аналіз, який здійснюється в рецепторах, доповнюється складною аналітико-синтетичною діяльністю мозкових кінцівок аналізатора.

В основі сприйняття лежать складні системи нервових зв'язків між різними аналізаторами. Можна сказати, що фізіологічною основою сприйняття є комплексна діяльність аналізаторів.

Результатом процесу сприйняття стає побудований образ. Образ – це суб'єктивне бачення реального світу, сприйнятого за допомогою органів чуття.

Образ, що складається в результаті процесу сприйняття передбачає взаємодію і скоординовану роботу одночасно декількох аналізаторів.

Властивості сприйняття

Вибірковість сприйняття визначається потребами особистості, інтересами, настановами, особистісними якостями людини.

Предметність сприйняття – це сприйняття об'єктів зовнішнього світу. Людина сприймає об'єкт не тільки як комплекс ознак, але й оцінює його як певний предмет, не обмежуючись встановленням його індивідуальних особливостей, а завжди відносячи до будь-якої категорії.

Цілісність – важлива властивість сприйняття, пов'язана з предметністю і завжди дає цілісний образ об'єкта.

Структурність сприйняття полягає в тому, що воно є не просто сумою відчуттів, в ньому відбиваються взаємини різних властивостей і частин предмета, тобто їхня структура. Кожна частина, що входить в образ сприйняття, набуває значення лише при співвіднесенні її з цілим і ним визначається.

Наприклад:

Картель – форма монополістичного об'єднання або угоди;
Картахена (ісп. Cartagena) – місто в Іспанії;
Дар'єнський пропуск – велика ділянка неосвоєної території на кордоні Центральної і Південної Америки;
Шакіра – колумбійська співачка, автор пісень, танцівниця, музичний продюсер, хореограф і модель;
Колумбійська краватка – вид насильницького умертвіння;
Герільєрос – послідовники Че, партизани за часів громадянської війни;
Пабло Ескобар – колумбійський наркобарон і політичний діяч.

Апперцепція (суб'єктивність) – це психічний процес, що забезпечує залежність сприйняття предметів і явищ від минулого досвіду суб'єкта, від змісту і спрямованості (цілей і мотивів) його поточної діяльності, від особистісних особливостей.

Оскільки психіка є суб'єктивним образом об'єктивного світу, люди одну і ту ж інформацію сприймають по-різному. Залежність сприйняття від змісту психічного життя людини, особливостей її особистості й минулого досвіду носить назву *апперцепція*. Це одна з найважливіших властивостей сприйняття, оскільки вона надає йому активний характер.

Англ.: «green eyes». Шекспір у трагедії «Отелло». Зеленим очам приписується злість і заздрість

Чорна кішка – щастя і нещастя.

«Дивний цей світ, де двоє дивляться на одне і те ж, а бачать повністю протилежне» (Агата Крісті)

Константність – це відносна сталість величин, що сприймаються: заздрість, колір і форми предметів при зміні відстані, ракурсу, освітленості. Об'єкт, що сприймається в різних обставинах й умовах.

Свідоме сприйняття – це усвідомленість відображуваних об'єктів, а відображення будь-якого одиничного випадку як особливий прояв загального – **узагальненість сприйняття**. Осмисленість і узагальненість сприйняття досягаються розумінням сутності предметів у процесі розумової діяльності.

Прості види сприйняття. Сприйняття розрізняється за видами залежно від переважної ролі того чи іншого аналізатора, оскільки не всі аналізатори виконують однакову роль: зазвичай один з них є провідним.

Залежно від основного аналізатора називають прості, складні й спеціальні види сприйняття. **Прості види сприйняття: зорові, слухові, дотикові**. Кожна людина володіє всіма простими видами сприйняття, але одна з цих систем зазвичай розвинена краще за інших, що відповідає трьом основним сферам сенсорного досвіду: *візуальній, аудіальній і кінестетичній*.

Візуальний тип сприйняття. Уся інформація, яка сприймається цими людьми, може подаватися у вигляді яскравих картин, зорових образів. Вони часто жестикулюють, ніби малюючи в повітрі певні образи. Для

них характерні висловлювання: «Я ясно бачу, що ...», «Ось подивіться...», «Уявімо ...», «Рішення вже вимальовується ...».

Аудіальний тип сприйняття. Ці люди вживають у своєму мовленні інші слова: «Це звучить так ...», «Мені співзвучне це ...», «Я чую, що ви говорите ...», «Ось послушайте ...» тощо.

Кінестетичний тип сприйняття. Люди, що належать до цього типу, добре запам'ятовують рухи, відчуття. У розмові вони використовують кінестетичні слова і вислови: «Якщо взяти, наприклад ...», «Я не можу вхопити думку ...», «Спробуйте відчутти ...», «Це дуже важко ...», «Я відчуваю, що ... ».

Фактори сприйняття

1. Фактори першого враження (правильно й ефективно почати спілкування в конкретній ситуації).
2. Фактори переваги (для глибокого й активного сприйняття партнера, визначення його статусу по комунікації). Джерела інформації: одяг (ціна, фасон, колір), манера поведінки.
3. Фактори привабливості (риси характеру людини переоцінюються чи недооцінюються іншими людьми).
4. Фактори ставлення до нас (проявляються при спілкуванні в почуттях симпатії або антипатії. Люди, добре до нас ставляться.)

2. Міжособистісна атракція в міжкультурній комунікації

Атракція (від лат. *attrahere* – залучати, притягати) – поняття, що означає виникнення при сприйнятті людини людиною привабливості одного з них для іншого.

Формування прихильності виникає у суб'єкта як результат його специфічного емоційного ставлення, оцінка якого породжує різноманітну гаму почуттів (від неприязні до симпатії і навіть кохання) і проявляється у

вигляді особливої соціальної настанови до іншої людини, широкому діапазоні емоційних станів, які формуються під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів міжособистісної атракції.

Фактори міжособистісної атракції: зовнішні

Ми оцінюємо людину найчастіше не за її особистісними якостями, а за її вмінням подати себе. Існують зовнішні фактори атракції, які хоч і не надто пов'язані із спілкуванням на перший погляд, проте виконують важливу роль:

1. *Уміння підтримати розмову, товарицькість, здатність привернути увагу, бажання сподобатися.* У цьому виявляється бажання сформувавши про себе хорошу думку в інших людей. Чим більше симпатії викликає людина такими методами, тим більше вона приваблива для навколишніх.
2. *Емоційний стан людини.* Якщо людина в занепаді або депресії, вона не буде такою привабливою для навколишніх, як весела, щаслива, життєрадісна людина.
3. *Просторова близькість.* Коли люди знаходяться близько один до одного, це викликає особливу довіру. Проте не варто перетинати зону 0,5 метра – це інтимна зона і будь-яке вторгнення до неї може бути сприйнято як порушення кордонів.

Отже, у людей складається якесь враження про іншу людину навіть до того моменту, коли вона починає говорити. Люди, які повинні викликати симпатію в оточуючих, наприклад, торгові агенти, повинні

обов'язково заздалегідь піклуватися про зовнішні фактори міжособистісної атракції.

Фактори міжособистісної атракції: внутрішні

1. Існують також внутрішні фактори атракції, вони формуються в момент спілкування:
2. *Стиль спілкування* – головний фактор. Поведінка під час розмови є дуже важливим фактором, вона або приваблює або відштовхує співрозмовників. Нетактовність, грубість можуть назавжди зіпсувати ставлення до людини.
3. *Фізична привабливість*. Якщо людина красива, вона більше спонукає інших до спілкування, ніж неприваблива.
4. *Подібність*. Чим більше людина схожа на вас статусом, стилем життя, захопленнями, тим більше симпатії вона викликає.
5. *Підтримка*. Якщо ваш співрозмовник промовляє компліменти або дякує вам за щось, ви будете більш відкриті до нього.

Ці фактори можна використовувати, навіть якщо йдеться про атракції в міжкультурній комунікації.

3. Вплив атрибуції на переробку інформації у процесі міжкультурної комунікації (поняття і сутність, помилки атрибуції, їхній вплив на процес міжкультурної комунікації)

Каузальна атрибуція – від лат. *causa* – причина + *attribuo* – надаю, наділяю, приписую. Каузальна атрибуція – процес інтерпретації вчинків і почуттів іншої людини (прагнення до з'ясування причин поведінки суб'єкта).

Диспозиційні (внутрішні) атрибуції пояснюють поведінку, яка спостерігається причинами, що лежать всередині індивідуума.

Ситуативні (зовнішні) атрибуції пояснюють поведінку, що склалася завдяки ситуації, тобто вказують на фактори соціального і фізичного середовища, що змушує людину так поводитися.

Атрибуція – інтерпретація вчинків і почуттів іншої людини.

Компоненти такої поведінки: намагання – сума намірів і зусиль зробити дію; уміння – відмінність між здібностями зробити дію і об'єктивними труднощами.

Оцінка вчинків:

Узгодженість (рівень унікальності дії): низький – відображає унікальність поведінки; високий – буденність для більшості в певній ситуації.

Стабільність (рівень мінливості реакцій): низький – поведінка часто змінюється; високий – поведінка є незмінною.

Відмінності (рівень унікальності дії): низький – однакова поведінка в різних ситуаціях; високий – унікальність сполучуваності реакції і ситуації.

Особистісна атрибуція – схильність людини знаходити винуватця, приписувати причини того, що сталося конкретній людині.

Обставинна атрибуція – схильність насамперед звинувачувати обставини, не обтяжуючи себе пошуками конкретного винуватця.

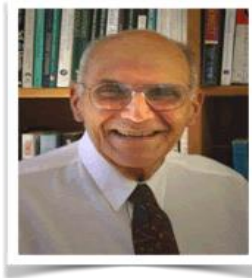
Стимульна атрибуція – схильність бачити причину того, що сталося в предметі, на який було спрямовано дію, або в самому постраждалому.

Причини помилок атрибуції:

- **Фундаментальні.** Усім людям властиво перебільшувати значення особистісних факторів і недооцінювати ситуаційні фактори при інтерпретації причин дії та поведінки інших людей.
- **Ілюзорні кореляції.** Людина схильна в будь-якій практичній ситуації виокремлювати одні моменти і не помічати інші, використовувати стандартні й відомі пояснення.
- **Неправдива згода.** Приписування причин з егоцентричної позиції (зосередженість на власних відчуттях, переживаннях, інтересах, відхилення інших думок).
- **Мотиваційні.** Зорієнтовані на підтримку самооцінки, тобто результати дій людини не повинні суперечити її уявленням про саму себе.

Перші три види становлять *першу групу помилок – інформаційні відмінності й відмінності у сприйнятті*. Останній вид помилок відноситься до *другої групи помилок – мотиваційні різновиди*.

На думку Гаррі Тріандіса, *мудрість міжкультурної взаємодії полягає в тому, щоб не поспішати з висновками, коли люди роблять, на ваш погляд, щось дивно. Підігравайте їм, доки не зрозумієте цю культуру*.

Тріандіс Гаррі (1926) - американський психолог, професор університету в Іллінойсі.

1. Жодна людина не може уникнути спілкування. Уся поведінка людини в процесі спілкування містить відкриту і закриту інформацію, яку слід вміти правильно сприймати.

2. Спілкування не завжди означає розуміння. Навіть якщо дві людини згодні з тим, що вони спілкуються і розмовляють, це не завжди означає, що вони розуміють один одного. Розуміння виникає, коли дві людини однаково інтерпретують символи, використовувані в процесі спілкування.

3. Процес спілкування є незворотнім, тобто неможливо повернути назад передану інформацію. Можна пояснити, прояснити чи інакше сформулювати своє повідомлення, але як тільки інформація передана, вона стає частиною минулого досвіду і може впливати на сприйняття сьогодення і майбутнього.

4. Спілкування відбувається в контексті (воно ситуативне).

У процесі комунікації не можна ігнорувати умови спілкування, яке відбувається в певному місці й часі, з використанням певних засобів комунікації. Контекст спілкування завжди несе смислове навантаження.

4. Стереотипи в міжкультурній комунікації (поняття і сутність, формування стереотипів, функції стереотипів)

Стереотип є одночасно і формою, і способом бачення світу. У ньому збирається оптимальна кількість

віднормованих у культурі значень, необхідних людині для автоматичного, миттєвого сприйняття й оцінювання ситуації, «Іншого». Це комплекс світосприйняття, який складається з певних пізнавально-ціннісних настанов, специфічних форм сприйняття і поведінки, котрі не усвідомлюються їх носієм.

Стереотип розглядається такими науками, як соціологія, психологія, мовознавство, літературознавство, етнографія та ін. Представники кожної з названих наук виокремлюють у стереотипі ті його властивості, які вибирають із позицій своєї сфери дослідження, а тому виокремлюються *соціальні стереотипи, стереотипи спілкування, ментальні стереотипи, культурні стереотипи, етнокультурні* тощо. Наприклад, *соціальні стереотипи* знаходять свій вияв як стереотипи мислення й поведінки особистості. *Етнокультурні стереотипи* – це узагальнене уявлення про типові риси, що характеризують будь-який народ. Німецька акуратність, російське «авось», китайські церемонії, грузинський темперамент, запальність італійців, упертість фінів, повільність естонців, польська галантність – це стереотипні уявлення про цілий народ, які поширюються на кожного його представника.

В очах *французів бельгійці* виглядають позбавленими гумору простаками-тугодумами, *швейцарці* – обмеженими, жадібними і розважливими педантами. У переліку *французьких* етнічних стереотипів *грек* постає спритною людиною, *турок* – фізично сильною людиною, *поляк* – «не дурень випити». *Англіїцям* нерідко дорікають у користолобстві й егоїзмі, *німцям* приписують прагнення до порядку, організованості, а також працьовитість і агресивність. У *росіян французьки*, наприклад, цінують розмах, широту, сердечність, витримку і стійкість у біді, тобто ті якості, яких їм самим бракує.

Соціальний стереотип (від гр. stereos – твердий і tyros – відбиток) відносно стійкий і спрощений образ соціального об’єкта (групи людей, окремої людини, події, явища тощо), що складається в умовах дефіциту інформації як результат узагальнення особистісного досвіду індивіду та уявлень, які прийняті в суспільстві. Термін «стереотип» означає повторення, відтворення зразків певної діяльності. Отже, поняття «*стереотип поведінки*» в застосуванні до етносу характеризує систему стійких звичаїв і традицій певного етносу.

Своїм походженням і популярністю у психологічній літературі термін «стереотип» зобов’язаний американському журналісту У. Ліппману, який вперше використав його в 1922 р. у своїй праці «Суспільна думка». Беручи інтерв’ю в різних діячів і представників широкого загалу, У. Ліппман звернув увагу на те, наскільки різними можуть бути погляди на одну й ту саму подію та її оцінку. Журналіст висунув гіпотезу про наявність упередженості, яка існує в певних стійких утвореннях, «pictures in our heads» (картинках у наших головах), що активно

впливають на сприймання людей і подій. На його думку, згідно з цими «картинками», члени будь якої групи дуже схожі, практично ідентичні. Для фіксації цієї ідеї У. Ліпшманн запозичив з поліграфії термін «стереотип», який означає металеву пластину з рельєфними печатними елементами, що застосовується для відтворення одного й того ж тексту за умов друкування великих тиражів. У. Ліпшманн запровадив поняття «соціальний стереотип», який почав вживатися до схематичних культурно зумовлених малюнків світу в голові людини під час сприйняття складних об'єктів світу, а також захищають певні культурні позиції, норми. Психологи взяли на озброєння цей термін й активно досліджують феномен.

Слова «стереотип», «стереотипний» мають негативне забарвлення у багатьох мовах, оскільки тлумачиться як слово «шаблонний», що означає «позбавлений оригінальності й виразності». Це не цілком справедливо щодо слова «стереотип» взагалі, а в контексті теорії міжкультурної комунікації – особливо. Узагальнені стереотипні уявлення про інші народи й інші культури готують до зіткнення із чужою культурою, знижують культурний шок. Стереотипи дозволяють людині скласти уявлення про світ у цілому, вийти за межі свого вузького соціального, географічного та політичного світу.

У лінгвістиці термін «стереотип» стосується змістовного аспекту мови й культури, тобто розуміється як ментальний (розумовий) стереотип, що знаходиться у взаємозалежності й взаємозв'язку з «наївною картиною світу». Таке розуміння стереотипу зустрічається у працях Є. Бартмінського. На його думку, мовна картина світу й мовний стереотип співвідносяться як частина й ціле, де мовний стереотип розуміється як судження або кілька суджень, що стосуються певного об'єкта позамовного світу, суб'єктивне представлення предмета, у якому співіснують описові й оцінні ознаки і яке є результатом тлумачення дійсності в межах соціально вироблених пізнавальних

моделей: вчителька – стереотип – та, що повчає, піклується, виховує (звідси метафора – вона нам, як мати).

В. А. Маслова вважає мовним стереотипом не тільки судження або кілька суджень, але й будь-який стійкий вислів, що складається з декількох слів, наприклад, стійке порівняння, кліше тощо: *особа кавказької національності, сивий як лунь, новий росіянин*. Уживання таких стереотипів полегшує й спрощує спілкування, заощаджуючи сили комунікантів.

Ю. А. Сорокін визначає *стереотип* як процес і результат спілкування (поводження) відповідно до певних семіотичних (знакових) моделей, список яких є закритим з тих або інших знаково-технічних принципів, прийнятих у певному соціумі. Семіотична модель реалізується на соціальному, соціально-психологічному рівнях (стандарт) або на мовному, соціально-психологічному рівнях (норма).

Стандарт і норма існують у двох видах:

– **як кліше** (готова мовленнєва формула, критерієм виокремлення якої є регулярність її появи в певних мовленнєвих ситуаціях, що повторюються, несе інформаційне навантаження, недостатньо складний знак, явище лінгвістичне): укр.: *проблеми і незгоди не роблять в житті погоди*; рос.: *у природи нет плохой погоды*;

– **як штамп** (кліше, яке з певної причини втратило для людини своє первісне навантаження, не несе інформаційне навантаження, надмірно складний знак, явище психологічне): *сонячна Грузія, чорне золото (вугілля, нафта), зелене золото (ліс, чай), блакитне золото (газ)*.

Отже, **стереотип** у лінгвістиці – це спрощене, схематизоване узагальнювальне зображення певної категорії осіб (будь-якої народності, етносу, професії, віку, статі тощо), звірів, інституцій (міліція, школа, університет тощо), подій (весілля, день народження), яким притаманні позитивні й негативні риси.

Механізмом формування стереотипів є багато пізнавальних процесів, оскільки стереотипи виконують

низку пізнавальних функцій – схематизації і спрощення, функцію формування та зберігання групової ідеології тощо. Стереотипи засвоюються у процесі занурення людини до певного соціуму й культури (соціалізації й інкультурації) і виконують соціальні функції: *когнітивну* – засвоєння певної схеми дає можливість людям орієнтуватися: хто є хто; *афективну* (емоційну) – створення настанов проти інших; *суспільну* – підтримання внутрішньої єдності групи відносно інших груп.

Люди сприймають стереотипи як зразки, яким треба відповідати. Тому стереотипи здійснюють досить сильний вплив на людей, стимулюючи формування таких рис характеру, які відбиті в стереотипі. Шляхом застосування стереотипів здійснюється самоорганізація соціуму, що протистоїть руйнівним тенденціям. Стереотипи стабілізують суспільство, надають людині відчуття захищеності, впевненості, безпеки. На думку вчених, в умовах комунікації **стереотипи можуть бути корисними за умови** їхнього свідомого дотримання, якщо стереотип є описовим, а не оцінним, якщо він є точним і модифікованим подальшими спостереженнями й досвідом спілкування з реальними людьми. Проте стереотипи можуть мати й негативне значення, коли, наприклад, ґрунтуються на помилкових переконаннях, викривленнях, напівправдивих свідченнях. Стереотипи близькі до соціальної норми, але вони є стандартами як нормативної, так і ненормативної поведінки.

Етнічні мовні стереотипи: спільне та відмінне. Одиницями організації етнокультурної компетенції є **культурні стереотипи**. Фахівці з етнічної психології, які досліджують етнокультурні стереотипи, зазначають, що нації, які перебувають на високому рівні економічного розвитку, підкреслюють такі якості, як розум, діловитість, заповзятість, а нації з більш відсталою економікою – доброту, сердечність, гостинність.

Учені диференціюють етнічні стереотипи й

культурні стереотипи:

- **етнічний стереотип** - відносно стійке, схематизоване уявлення, судження, емоційно-забарвлена оцінка щодо моральних, розумових, фізичних якостей, характерних для представників різних етнічних спільнот, є фактом поведінки та колективного несвідомого. Етнічні стереотипи недоступні саморефлексії (самоаналізу, контролю власної інтелектуальної роботи, емоційного стану, поведінки) членом етносу;

- **культурний стереотип** - схематизований і певною мірою однобічний образ явища, людини, речі тощо, який ґрунтується на одній (чи кількох) приписуваній останнім рисі ціннісного характеру, що вважається типовою.

Культурні стереотипи доступні саморефлексії (самоаналізу, контролю власної інтелектуальної роботи, емоційного стану, поведінки) і є фактами поведінки, індивідуального несвідомого, їх можна засвоювати.

Етнічні стереотипи діляться на автостереотипи, які відбивають те, що думають люди самі про себе, і гетеростереотипи, що стосуються іншого народу, які є більш критичними. Наприклад, те, що у свого народу вважається проявом оцадливості, в іншого народу - проявом жадібності.

Стереотипи завжди національні, а якщо зустрічаються аналоги в інших культурах, то це квазістереотипи, оскільки, співпадаючи у цілому, вони різняться деталями, які мають принципове значення. Наприклад, феномени й ситуація «черги» в різних культурах різні, а отже, різним буде й стереотипна поведінка: нас запитують: *«Хто останній?»* або просто *стають у чергу, у деяких європейських країнах відривають квиток у спеціальному апараті й після цього стежать за цифрами, що загораються над віконцем, наприклад, на пошті, у посольстві, консульстві тощо.*

В основі формування етнічної свідомості й культури як регулятори поведінки людини лежать фактори як

успадковані, так і ті, що здобуваються в процесі соціалізації – культурні стереотипи, що засвоюються з того моменту, як тільки людина починає ідентифікувати себе з певним етносом, певною культурою й усвідомлювати себе їх елементом. Отже, *стереотип* – це ментальна «картинка», стійке культурно-національне уявлення про предмет або ситуацію. Він є певним культурно визначеним і обмеженим уявленням про предмет, явище, ситуацію. Проте це не лише ментальний образ, але і його вербальна оболонка. Належність до конкретної культури визначається наявністю базового стереотипного ядра знань, що повторюється у процесі соціалізації особистості у певному суспільстві, тому стереотипи вважаються прецедентними (важливими, представницькими) іменами в культурі.

Стійкість культури, її життєздатність обумовлені тим, наскільки розвинені є структури, які визначають її єдність, цілісність. Цілісність культури припускає вироблення стереотипів культури – стереотипів поведінки, виховання, розуміння, спілкування тощо, тобто стереотипів загальної картини світу. Стереотип поведінки є одним із найважливіших серед стереотипів, адже він може переходити в ритуал. Узагалі стереотипи мають багато спільного із традиціями, міфами, ритуалами, але від останніх відрізняються тим, що традиції й звичаї характеризує їх об'єктивована значущість, відкритість для інших, а стереотипи залишаються на рівні прихованих умонастроїв, які існують у середовищі «своїх». Люди різних народностей, країн і континентів користуються однієї й тією ж технікою, вживають однакові ліки, їздять на машинах однакових марок, дивляться однакові передачі по телебаченню. Прилучення до благ цивілізації веде до втрати національної специфіки, тому набуває актуальності розвиток мистецтва, художньої культури, що втілює в художніх образах національні традиції, риси національного характеру. Найбільш популярним

джерелом стереотипних уявлень про національні характери є так звані міжнародні анекдоти, тобто анекдоти, побудовані на шаблонному сюжеті: представники різних національностей, потрапивши в одну й ту ж ситуацію, реагують на неї по-різному, відповідно до тих рис їхнього національного характеру, які приписують їм на батьківщині анекдоту. Таке розуміння стереотипу є надзвичайно важливим для перекладу в цілому і для перекладача.

Здійснюючи процес перекладу, перекладачеві часто доводиться стикатися з проблемою нерозуміння тих чи інших реалій, понять, якими оперує носій мови. Причиною таких непорозумінь часто стають саме ті чи інші стереотипи (мовні, культурні, поведінкові тощо). І тому з метою забезпечення максимальної ефективності комунікації йому доводиться вдаватися до пояснень, тлумачень таких реалій чи стереотипів сприйняття представників однієї культури представниками іншої. З іншого боку, стереотипи, як уже зазначалося раніше, полегшують сприйняття представників різних культур один одним за умови, що вони існують в їхній свідомості, і саме тому полегшують роботу перекладача. Отже, стереотип характерний для свідомості та мови представника культури і є своєрідним стрижнем культури, її яскравим проявом, а тому є опорою особистості в діалозі культур.

У зв'язку з аналізом поняття «стереотип» важливим є розгляд **стереотипізації** як одного з механізмів соціального сприйняття. Необхідно чітко розмежовувати ці поняття, оскільки за поняттям «стереотип» закріпилася негативна оцінка. Якщо коріння стереотипу походять від фактору соціального порядку, то стереотипізація є, насамперед, універсальним психологічним процесом. Явище стереотипізації обумовлене принципом економії, властиве людському мисленню, його властивістю рухатися від конкретних поодиноких випадків до їхнього

узагальнення і навпаки до цього факту, зрозумілому в межах загального правила. **Стереотипізація** виконує об'єктивно корисну функцію, оскільки грубість, спрощеність, схематизм – це зворотній бік проблеми, неминучі моменти таких необхідних для психічної регуляції процесів людської діяльності, як селекція, обмеження, стабілізація, категоризація.

Стереотипізація у процесі пізнання людьми один одного може мати наслідки. З одного боку до певного спрощення процесу пізнання іншої людини; у цьому випадку стереотип не обов'язково несе оцінне навантаження: у сприйнятті іншої людини не відбувається зрушень у бік її емоційного сприйняття або не сприйняття. Залишається просто спрощений підхід, який, хоч і не сприяє точності побудови образу іншого, змушує замінити його штампом, але необхідний, оскільки допомагає скорочувати процес пізнання. В іншому випадку стереотипізація веде до виникнення упередженого ставлення. Якщо судження будується на основі минулого обмеженого, негативного досвіду, то будь-яке нове сприйняття представника цієї ж групи має негативне забарвлення. Виникнення таких упереджень особливо негативно виявляють себе в умовах реального життя, коли можуть нанести серйозної шкоди не тільки спілкуванню людей, але і їхнім взаємостосункам.

Стереотипи виконують і певні позитивні функції у процесі спілкування – прискорена категоризація за певним ознаками, що полегшує процес спілкування, і здійснення захисної функції, що дає можливість людині «заховатися» за стереотип, коли він зіштовхується з чимось новим, що не може зрозуміти. Недоліком стереотипізації можна вважати спрощення підходу до людей і соціальних явищ, певну консервативність процесу мислення.

Отже, ні стереотип, ні процес стереотипізації не можуть розглядатися як тільки негативні явища соціального життя. Тільки формування упереджень і

забобонів, що мають негативне забарвлення, і спонукають до посилення міжособистісної напруги, є серйозною перешкодою до взаєморозуміння між людьми.

5. Забобони (поняття і сутність, механізм формування, типи забобонів, проблеми коригування і зміни забобонів)

Психологія розглядає забобон як психологічну настанову упередженого, ворожого ставлення до чогонебудь без достатніх підстав чи причин.

Стосовно етнічних груп або їхніх культур забобон виступає у вигляді настанови упередженого або ворожого ставлення до представників цих груп, їхніх культур і до будь-яких фактів дійсності, пов'язаних з їхньою діяльністю, поведінкою і соціальним становищем.

Головним фактором у виникненні забобонів є нерівність у соціальних, економічних і культурних умовах життя різних етнічних спільнот. Цей фактор визначає і таку поширену форму забобону, як ксенофобія – нетолерантне ставлення до іноземців.

Забобони виникають як наслідок неповного або спотвореного розуміння об'єкта, відносно до якого формується настанова.

З'являючись на основі асоціації, уяви або припущення, така настанова зі спотвореним інформаційним компонентом надає стійкий вплив на ставлення людей до об'єкта.

Механізм формування забобонів, культивуації етноцентризму і стереотипів називається процесом психологічного переміщення.

Психологічне переміщення використовується людьми або несвідомо, або як захисний механізм психіки, або ж навмисно, в пошуках «козла відпущення», на якому можна було б зігнати свій гнів.

Психологічне переміщення не є атрибутом тільки індивідуальної психічної діяльності. Воно зустрічається і в

колективних психічних процесах і може охоплювати значну кількість людей.

Завдання механізму переміщення – вгамувати гнів і ворожість людей до об'єкту, який не має ніякого відношення до причин цих емоцій. Забобони можуть виникати відносно до об'єктів різного роду: до речей і тварин, до людей і їхніх асоціацій, до ідей і уявлень. Найпоширенішим видом забобонів є **етнічні**. **Причина** – спроба представників домінуючої етнічної групи, що знаходяться внизу соціальних сходів, знайти джерело психічного задоволення від почуття уявної переваги.

Механізм формування забобонів. У зарубіжній психології існує досить багато теорій походження забобонів.

1. Теорія фрустрації

У людській психіці через певні причини, викликані якимись негативними емоціями, створюється стан напруги – фрустрація. Цей стан вимагає розрядки, і її об'єктом може стати будь-яка людина. Коли причини труднощів і негараздів вбачаються в будь-якій етнічній групі, роздратування спрямовується проти цієї групи, відносно якої вже є негативна настанова або вороже упередження.

2. Теорія агресії

Формування забобонів пояснюється потребою людей визначити власне становище відносно до інших, ґрунтуючись на перевазі своєї етнічної групи і тим самим свого індивідуального «Я» над іншими. У процесі такого самоствердження принижують досягнення іншої групи і підкреслюється неприязне ставлення до неї. У цьому випадку, на думку Г. Теджфела, можна говорити про соціально-економічний, культурний і політичний контекст міжгрупових відносин, які пов'язані з етнічною та культурною ідентифікацією взаємодіючих груп. Позитивна ідентифікація пов'язана в основному зі своєю культурною групою, а відносно до чужої групи

демонструється негативна ідентифікація або відкрита дискримінація.

Висновок: Кожен окремий індивід у процесі соціалізації засвоює забобони, які кристалізуються під впливом культурно-групових норм і цінностей. Джерелом забобонів є близьке оточення людини насамперед батьки, вчителі, друзі. Індивідуальні забобони в більшості випадків виникають не з особистого досвіду міжкультурного спілкування, а в результаті засвоєння забобонів, що склалися раніше.

Типи забобонів

У психології вчені виокремлюють шість основних типів забобонів:

1) **яскраві, необґрунтовані**, в змісті яких відкрито декларується твердження, що члени чужої групи з тими чи іншими ознаками гірші представників своєї групи;

2) **символічні забобони**, що ґрунтуються на почуттях до членів чужої групи, і сприймаються як загроза для культурних базових цінностей власної групи;

3) **токенізьській тип забобонів**, що виражаються в наданні соціальних переваг етнічним чи соціокультурним групам, з метою створення видимості справедливості; забобони цього типу припускають наявність негативних почуттів стосовно до чужої групи, проте члени власної групи не хочуть зізнаватися собі в тому, що теж мають забобони щодо інших;

4) забобони типу «довгої руки» мають на увазі позитивну поведінку відносно до членів чужої групи тільки за певних обставинах (наприклад, випадкове знайомство, формальні зустрічі); в ситуації більш близького контакту (наприклад, сусідство) демонструється недружня поведінка;

5) фактичні антипатії як тип забобонів припускають наявність відкритого негативного ставлення до членів чужої групи в разі, якщо їхня поведінка дійсно не влаштовує членів власної групи;

б) забобони типу «знайоме і незнайоме» передбачають відмову від контактів з членами чужої групи, оскільки представники цієї групи завжди певною мірою відчують незручності під час спілкування з чужинцями і вважають за краще взаємодіяти з людьми своєї групи, оскільки така взаємодія не викликає нервових й емоційних переживань.

Роль забобонів у повсякденному житті

По-перше, наявність того чи іншого забобону серйозно спотворює для його носія процес сприйняття людей з інших етнічних або соціокультурних груп – він бачить у них те, що хоче бачити, а не те, що є насправді, тому позитивні якості об'єкта забобону не враховуються при спілкуванні та взаємодії.

По-друге, в середовищі людей, заражених забобонами, виникає неусвідомлене почуття тривоги і страху перед тими, хто для них є об'єктом дискримінації. Носії забобонів бачать у них потенційну загрозу, що породжує ще більше недовіри до них.

По-третє, існування забобонів і заснованих на них традицій і практики дискримінації, сегрегації (національної відчуженості), обмеження громадянських прав спотворює самооцінку об'єктів цих забобонів.

Значній кількості людей нав'язується почуття соціальної неповноцінності. Як реакція на це відчуття виникає готовність до утвердження особистісної повноцінності через міжетнічні та міжкультурні конфлікти.

Практичний блок

Методичні поради до виконання практичних завдань

У процесі підготовки до практичних занять студенти мають детально ознайомитися з теоретичним блоком; засвоїти такі поняття: стереотип, стереотипізація, атракція, атрибуція, забобони. А також пригадати стратегії

спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: *трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація*.

Виконуючи завдання, радимо скористатися рекомендованою літературою та звернути увагу на основні функції пропонованих завдань:

4. «Питання для попереднього обговорення» вводять у проблематику відповідного розділу і передбачають завдання і запитання, для виконання яких не вимагаються спеціальні теоретичні знання й особлива підготовка. Проте завдання налаштовують студентів на обговорення й аналіз теоретичних і практичних питань у межах пропонованої теми.
5. «Проблемні завдання» мають на меті:
 - аргументовано інтепретувати певні факти / явища, які належать іншій культурі;
 - виокремлювати атрибути іншої культури незалежно від способу кодування інформації і каналу її передачі;
 - відрізнити ознаки, універсальні для всіх культур, від ознак, властивих одній культурі;
 - розрізнити культурні елементи в результатах діяльності (матеріальної і духовної) конкретної людини;
 - інтерпретувати соціальні стереотипи, активізовані комунікантами під час міжкультурної комунікації;
 - розпізнавати і тлумачити негативний комунікативний результат під час внутрішнього і міжкультурного спілкування;
 - розуміти, якими фактами, знаннями, вміннями керується адресант, вибудовуючи комунікацію певним чином;

- комплексно аналізувати взаємодію вербальних і невербальних способів кодування позамовної (екстралінгвальної) реальності.
- 6. «Завдання для поглибленого вивчення» спонукають студентів детально зупинитися на окремих аспектах теми, яка вивчається. Студенти у ході дискусії висловлюють і обмірковують власні думки. Завдання такого типу допомагають студентам:
 - виявляти взаємозв'язок між окремими компонентами конкретної культури;
 - атрибутувати певні прояви діяльності людини та її результат як компонент певного типу культури;
 - активно й успішно взаємодіяти з представниками іншої культури;
 - пояснювати представникам іншої культури особливості рідної культури;
 - порівнювати різні культури за певними фактами, для того щоб свідомо будувати конструктивну взаємодію між носіями різних культур;
 - адаптувати свою комунікативну діяльність до культурних особливостей того соціуму, в якому людині необхідно діяти в певний момент.

Усі завдання згруповані тематично. Під час практичної роботи доцільно дотримуватися певної логіки виконання: насамперед ознайомитися з розділом «Теоретичний блок», потім обміркувати основні положення відповідного розділу, після цього виконувати практичні завдання.

Тема: Стереотипи національних характерів в етнічних мовних картинах світу

План

1. Стереотип як форма і спосіб бачення світу.
2. Етнічні мовні стереотипи: спільне та відмінне.

3. Стереотипізація як один із механізмів соціального сприйняття.

Міжкультурна прагматика: стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація.

Термінологічний словник

Стереотип – стереотип – stereotype <грец. stereos 'твердий' + typos 'відбиток' – термін використовується американським публіцистом У. Ліпманом (Walter Lippmann, 1922). – Стандартизований, стійкий, емоційно насичений, певний образ, концентроване вираження соціальної настанови стосовно «чужого». Особлива форма сприйняття навколишнього світу, яка певним чином впливає на наші почуттів до того, як вони дійдуть до нашої свідомості. Стереотипи, з одного боку, формують помилкові уявлення і деформують процес міжособистісної взаємодії. З іншого боку, стереотипи – це категорії, які узагальнюють соціальне оточення в доступні, зрозумілі й ширші групи явищ. Вони допомагають орієнтуватися в повсякденному житті, відображають потребу людини класифікувати, запам'ятовувати, зберігати та видавати інформацію. Основні властивості стереотипів відносно стабільні до однакових уявлень членів групи, яка стереотипізує, спрощує та узагальнює.

(Жукова І. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 395.)

Стереотипізація – stereotyping. – Процес утворення стереотипів, фіксування настанов про людину, групу або етнос, утворений завдяки недостатньому досвіду стереотипізуючого.

(Жукова И. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 398)

Атрибуція – attribution <англ. attribute 'приписувати, наділяти' <лат. attributus 'приписаний'. – 1. Приписування соціальним об'єктам (людині, групі, соціальній спільноті) характеристик, не представлених у полі сприйняття. Необхідність атрибуції обумовлена тим, що інформація, яку може дати людині спостереження, недостатня для адекватної взаємодії з соціальним оточенням і потребує «добудови». Основним способом такої «добудови» безпосередньо сприйнятої інформації і є атрибуція. Помилкові атрибуції можуть привести до когнітивного дисонансу. 2. Судження про причини поведінки, чужої для своєї культури (Richard W. Brislin, 1993).

(Жукова И. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 31 – 32.)

Забобон – prejudice, cultural bias. – 1. Думка, що склалася без роздуми, некритично. Переконавання в чомуньбудь, яке базується на недостатньому знанні про певні суб'єкти або об'єкти, що призводить до неправильного судження про представників окремих соціальних груп або соціальні групи в цілому. Найчастіше стосується це раси, гендеру, етнічності, віку особистості. 2. superstitions – Стіякі ірраціональні компоненти суспільної та індивідуальної свідомості, що не підлягають раціональному осмисленню і виражають традиційні вірування, забобони, повір'я, культурні практики (наприклад, тричі пошлювати через плече, щоб не наврочити).

(Жукова И. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н.

Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 324.)

Студент повинен знати:

- основні поняття: *стереотип, стереотипізація, атракція, атрибуція, забобони;*
- стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: *трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація.*

Студент повинен уміти:

- аргументовано інтепретувати означені факти / явища, які належать іншій культурі;
- виокремлювати атрибути іншої культури незалежно від способу кодування інформації і каналу її передачі;
- відрізнити ознаки, універсальні для всіх культур, від ознак, властивих одній культурі;
- розпізнавати і тлумачити негативний комунікативний результат під час внутрішнього і міжкультурного спілкування;
- розуміти, якими фактами, знаннями, вміннями керується адресант, вибудовуючи комунікацію;
- активно й успішно взаємодіяти з представниками іншої культури;
- порівнювати різні культури за певними фактами, для того щоб свідомо будувати конструктивну взаємодію між носіями різних культур;
- адаптувати свою комунікативну діяльність до культурних особливостей того соціуму, в якому людині необхідно діяти в певний момент.

Література

Базова

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 257 – 260. – Серія «Альма-матер».

2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія, 2-е вид., випр. і доп. / І. О. Голубовська – К. : Логос, 2004. – 284 с.
3. Дороз В. Ф. Українська мова в діалозі культур: навч. посіб. / В. Ф. Дороз. – К. : Ленвіт, 2010. – 320 с.
4. Жайворонок В. Н. Українська етнолінгвістика : [нариси] / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262с. – Бібліогр. : с. 249 – 261.
5. Кононенко Віталій Концепти українського дискурсу : [монографія] / Віталій Кононенко. – Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с.
6. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с. – (Серія «Альма-матер»).

Допоміжна

1. Грушевицкая, Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2003. – С. 36 – 50.
2. Кононенко В. І. Рідне слово : [підручник для шкіл з поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів] / Віталій Кононенко. – К. : Богдана, 2001. – 203 с.
3. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» / Мацько Любов. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
4. Набок М. Диспозиція «своє – чуже» як вияв національного характеру в українських народних думках // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 18 – 22.
5. Садохин, А. П. Межкультурная коммуникация : учеб. пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М., ИНФРА-М, 2010. – С. 122 – 138.

6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник /О. О.Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – С. 287 – 293.

Питання для попереднього обговорення

Завдання 1. Прокоментуйте висловлювання.

1. «Відмова від стереотипів вимагала б від людини постійного напруження й уваги і перетворила б увесь процес її життя на безкінечну низку спроб і помилок» (Т. Г. Грушевицька).
2. «Фіксація стереотипів у мовних одиницях та знакових продуктах природної мови створює підґрунтя для тлумачення стереотипу як явища мови й мислення, що є стабілізуючим фактором, який дає можливість, з одного боку, зберігати і трансформувати деякі домінуючі складники культури, а з іншого – виявляти себе серед «своїх» і водночас упізнати «свого» (В. А. Маслова).
3. «Стереотип можна кваліфікувати як сталу, фіксовану структуру свідомості, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням. Якщо угруповання дорівнює етносу, то стереотип є етнічним,.. може фіксуватися в мові та мовленні, зокрема в комунікативній компетенції, але не завжди за цим стереотипом можна ідентифікувати представника лише одного етносу і культури» (О. О. Селіванова).

Проблемні завдання

1. Поміркуйте, що, на ваш погляд, спільне й відмінне між культурними й етнічними стереотипами?
2. Який стереотип можна назвати етнокультурним? Обґрунтуйте свою відповідь.

3. Чинниками появи негативних стереотипів є етнічні упередження як негативні настанови щодо представників національних спільнот. Такі стереотипи мотивуються стереотипами зовнішності, національної кухні, кольором шкіри, особливостями обличчя, поведінковими шаблонами тощо. Поміркуйте, яка мотивація виникнення таких стереотипів:

Етнос	Негативний стереотип	Мотивація виникнення стереотипу
Українець	хохол	
Росіянин	кацап	
Італієць	макаронник	
Француз	жабоїд	

Завдання для поглибленого вивчення

Завдання 1. За характеристиками представників різних національностей, визначте, до яких етнічних груп відносяться ці описи. Які з перелічених якостей ви вважаєте позитивними, які – негативними? Як ви оцінюєте українців?

- 1) Чемний, стриманий, педантичний, нетовариський, акуратний, добросовісний, витончений.
- 2) Елегантний, галантний, балакучий, брехливий, чарівний, скупий, легковажний, розкутий.
- 3) Відчайдушний, щедрий, ледачий, необов'язковий, простодушний, неорганізований, безцеремонний, широка натура, полюбляє випити.
- 4) Акуратний, педантичний, добросовісний, економний, в'їдливий, стриманий, завзятий, працездатний.
- 5) Працьовитий, люблячий природу, дисциплінований, скромний, ввічливий, усміхнений,

відповідальний, акуратний, ощадливий, допитливий,
етноцентричний, відданий авторитету.

Завдання 2. Які культурні стереотипи відображає наступна пісня? (Леонтович О. Вступ у міжкультурну комунікацію, 2007)

What If The Russians Don't Come?

Our town made a plan for its civil defense.

We all take the Interstate North if things get tense.

My wife sewed a map into my underclothes,

So I'll know where to run when that big missile blows.

We had a rehearsal last Saturday night,

And all things considered, the town did all right,

Except on that ramp when the truck tried to pass,

And it took us four hours to clean up the glass.

What if the Russians don't come?

What if they like where they're from?

What if they are not in the mood to invade?

What if they are tired or drunk or afraid?

What would we do if their generals just said, «This is dumb»?

What if the Russians don't come?

I've learned about Russians since I was a tyke,

And that's what I know about what they are like:

They don't believe in God and they never have fun,

They're brainwashed and dull and they all weigh a ton,

And in the old limps, if ever we meet,

Their women are men and their judges all cheat.

But maybe you shouldn't rely just on me,

'Cause I've never seen a Russian except on TV. What if the

Russians have lives?

What if they're husbands and wives? I

f they come home late from work on a bus

And have to fix dinner for the children that fuss?

They might be too tired to come put us under their thumb.

What if the Russians don't come?

Our President says we're behind in the race.
We need some new missiles, we need them in space.
We've got to stay up with them lap after lap,
Or the Russians will blow us right out of the map.
I may be dumb, but sometimes I forget
What I've got against all these folks I ain't met.
I wonder why they'd want to start World War III.
Could it be that they're wondering the same about me?
What if the Russians are scared?
What if they feel unprepared?
You know, I bet Ivan's as frightened as I am,
Tired or worried about uncle Sam.
Why don't we stop before one of us does something dumb?
What if the Russians don't come?

Питання для самоконтроля

1. Прокоментуйте висловлювання:

- *«І всякий народ, що носить у собі запоруку сил, повний творчих здібностей душі, своєї яскравої особистості й інших дарів Божих, своєрідно відзначився своїм власним словом, що ним, висловлюючи яку тільки є річ, передає цим висловом частину власного свого характеру» (М. Гоголь «Мертві душі»).*
- *«Для мене мови народів – як зорі на небі. Я не хотів би, щоб усі зорі злилися в одну величезну, на півнеба, зірку. Для цього є сонце. Але хай сяють і зорі. Хай у кожної людини буде своя зірка» (Р. Гамзатов).*
- *«Коли я чую іспанську, чую в ній глибоке відлуння: цілий континент – Південна Америка – відгукується Іспанія. За широкою, дактилічною плавною російською інтонацією відчувається безмежність російських степів, неосяжна сніжна рівнина, що переливається через край горизонту. Моя рідна мова стиснута вузькими гірськими ущелинами. Слова усічені. Гортанню, захлинаючись самі в собі, клекачуть її голосні, як бурхлива гірська річка, яка не встигає пропустити через своє вузьке русло напористу численну воду. її приголосні ніби скали,*

що чинять опір хвилям і розбивають їх на дрібні бризки» (Б. Димитрова «Страшний суд»).

• *«Треба врятувати духовну спадщину, бо геній народу зів'яне»* (А. де Сент Екзюпері).

2. Які культурні цінності мала на увазі автор висловлювання: *«Культурні цінності – це зумовлені культурою оцінки предметів і явищ дійсності за критеріями позитивного і негативного, прекрасного й потворного, потрібного й забороненого, придатного та непридатного, корисного й некорисного»* (Т. Грушевицька)?

3. Як ви розумієте значення першооснов етнічного самовизначення (роль батьків, мови, етнічної самосвідомості)?

4. З якою етнічною групою ви ідентифікуєте себе? Обґрунтуйте свою відповідь.

5. Простежте вплив засобів масової інформації на формування мовної особистості в сучасних соціокультурних умовах.

6. Прокоментуйте висловлювання:

• *«Відмова від стереотипів вимагала б від людини постійного напруження й уваги і перетворила б увесь процес її життя на безкінечну низку спроб і помилок»* (Т. Г. Грушевицька).

• *«Фіксація стереотипів у мовних одиницях та знакових продуктах природної мови створює підґрунтя для тлумачення стереотипу як явища мови й мислення, що є стабілізуючим фактором який дає можливість, з одного боку, зберігати і трансформувати деякі домінуючі складники культури, а з іншого, виявити себе серед «своїх» і водночас упізнати «свого»* (В. А. Маслоу).

• *«Стереотип можна кваліфікувати як сталу, фіксовану структуру свідомості, що уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням. Якщо угруповання дорівнює етносу, то стереотип є етнічним,.. може фіксуватися в мові та мовленні, зокрема в комунікативній компетенції, але не завжди за цим стереотипом можна ідентифікувати*

представника лише одного етносу і культури» (О. О. Селіванова).

7. Яка роль і місце стереотипів у національній мові?
8. Яку інформацію про культуру та особливості менталітету народу можна отримати, вивчаючи етнічні стереотипи?
9. Проаналізуйте подібність і відмінність стереотипного сприйняття української й іншої національних культур.
10. За якими параметрами аналізують стереотипи національної мови? Наведіть приклади.
11. Назвіть прислів'я і приказки, що відображають стереотипне мислення народів різних національностей.
12. Що, на ваш погляд, спільне і відмінне між культурним і етнічним стереотипами?
13. Який стереотип можна назвати етнокультурним? Обґрунтуйте свою відповідь.
14. Чинниками появи негативних стереотипів є етнічні упередження як негативні настановки щодо представників національних спільнот. Такі стереотипи мотивуються стереотипами зовнішності, національної кухні, кольором шкіри, особливостями обличчя, поведінковими шаблонами тощо. Поміркуйте, яка мотивація виникнення таких стереотипів.
15. Схарактеризуйте поняття «автостереотипи» і «гетеростереотипи». Проілюструйте свою думку прикладами.
16. Невід'ємним компонентом етнокультурного стереотипу фемінності є уявлення про жіночу вроду, зважаючи на ті особливі вимоги, що їх зазвичай висуває культура до зовнішності жінки. Виділіть найважливіші, на вашу думку, структурні складові українського, російського стереотипу фемінності, зосередивши увагу на прикметах вроди

та вдачі жіноцтва, а також частково торкаючись характеристик типової жіночої поведінки, що їх можна віднайти у фольклорних та етнографічних джерелах.

Змістовий модуль № 5. Соціокультурний аспект міжкультурної комунікації

Теоретичний блок

Тема: Акультурація в міжкультурній комунікації

План

1. Поняття і сутність, основні форми (стратегії) акультурації, результати акультурації, акультурація як комунікація.
2. Культурний шок у процесі освоєння чужої культури (поняття культурного шоку, його симптоми, механізм розвитку культурного шоку, фактори, що впливають на культурний шок).
3. Міжкультурні конфлікти та шляхи їх подолання. Соціокультурний коментар як спосіб подолання конфліктів культур.
4. Толерантність у міжкультурній комунікації.

Міжкультурна прагматика: стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація.

Термінологічний мінімум: акультурація, асиміляція, сепарація, маргіналізація, адаптація, культурний шок, культурний бар'єр, міжкультурний конфлікт, соціокультурний коментар, толерантність, міжкультурна компетентність, міжкультурний тренінг.

Література Базова

1. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации : монография / П. Н. Донец. Харьков : Штрих, 2001. – 386 с.
2. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с. – (Серія «Альма-матер»).
3. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : КИОРУС, 2014. – 254 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями і проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.
5. Слющинський Б. В. Міжкультурна комунікація в українському Приазов'ї : монографія /Б. В. Слющинський. – К. : «Аквілон-Плюс», 2008. – 496 с.

Допоміжна

1. Бацевич Ф. С. Українсько-російський словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич, Г. Ю. Богданович. – Саки : Фенікс, 2011. – 284 с.
2. Арутюнов С. А. Культуры, традиции и их развитие и взаимодействие : монография /С. А. Арутюнов. М. : Директ-Медиа, 2014. – 386 с.
3. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 290 с.
4. Глаголев В. С. Межкультурная коммуникация в условиях глобализации / В. С. Глаголев, Н. И. Бирюков, Н. Н. Зарубина, Т. В. Зонова, А. Н. Самарин, М. В. Силантьева : учебное пособие. – 2-е изд. – М. : Проспект, 2015. – 367 с.
5. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.

6. Зинченко В. Г. Словарь по межкультурной коммуникации : Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 136 с. (e-book)
7. Іванишин П. В. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко : монографія /П. В. Іванишин. – К. : Академвидав, 2008. – 392 с. (Серія «Монограф»).
8. Словарь терминов межкультурной коммуникации / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедевко, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М. Г. Лебедевко и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – 632 с.

1. Поняття і сутність, основні форми (стратегії) акультурації, результати акультурації, акультурація як комунікація

Акультурація – (англ. *acculturation* – від лат. *ad* – до *cultura* – обробіток). **Акультурація** – процес засвоєння етносом, групою індивідів, особистістю, вихованою в одній культурі, елементів іншої культури, субкультури, картини світу, зокрема прецедентних феноменів (текстів, імен, ситуацій, стереотипів мовного спілкування тощо). Нова культура може повністю або частково прийматись або не прийматись. Виявляється у двох типах адаптації: соціалізації та інкультурації.³⁹

Дослідження процесів акультурації: ХХ ст., Р. Редфільд, Р. Лінтон, М. Херсковіц.

Етапи:

1. **Акультурація як результат тривалого контакту груп, що представляють різні культури.** Процес відбувається автоматично, культури змішуються і досягається стан культурної та етнічної однорідності. Наприклад: Концепція Америки як «плавильного казана культур» (культури прибулих народів змішуються в цьому

³⁹ Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – Київ : Видавництво «Довіра», 2007. – С. 18.

«казані», утворюється нова однорідна американська культура).

2. Акультурація як феномен на рівні психології індивіда. Процес трактувався як зміна ціннісних орієнтацій, рольової поведінки, соціальних настанов індивіда.

3. Акультурація як процес і результат взаємного впливу різних культур, у якому всі або частина представників однієї культури (= рецепієнти) переймають норми, цінності й традиції іншої культури (= донора).

Редфілд Роберт
(1897 - 1958) — амер.
культур. антрополог

Лінтон Ральф (1893 -
1953) — амер.
культур. антрополог

Мелвілл Джин Херсковіц
(1895 - 1963) — амер.
етнолог, антрополог

Успішність акультурації визначається позитивною етнічною ідентичністю, етнічної толерантністю (= терпіння, терплячість, прийняття, добровільне перенесення страждань).

Інтеграції (від лат. *integratio*) — з'єднання, характеризується позитивною етнічною ідентичністю й етнічною толерантністю.

Асиміляції (від лат. *assimilatio*) — уподібнення, характеризується негативною етнічною ідентичністю і етнічною толерантністю.

Сепарації (від лат. *separatio*) — відокремлення, характеризується позитивною етнічною ідентичністю і інтолерантністю (= нетерпимість).

Маргіналізації (від пізньої лат. *marginalis*) – той, що знаходиться на краю, характеризується негативною етнічною ідентичністю й інтолерантністю.

Адаптація – (лат. *adapto* – пристосовую) – процес пристосування до мінливих зовнішніх умов, у певній ситуації до життя в чужій культурі.

Психологічна адаптація – досягнення психологічної задоволеності у межах нової культури. Це виражається в хорошому самопочутті, психологічному здоров'ї, а також у чітко і ясно сформованому почутті особистої або культурної ідентичності.

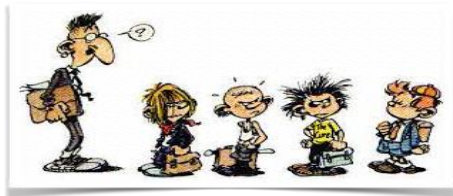
Соціокультурна адаптація полягає в умінні вільно орієнтуватися в новій культурі та суспільстві, вирішувати повсякденні проблеми в сім'ї, побуті, на роботі, в школі. Оскільки одним з найважливіших показників успішної адаптації є наявність роботи, задоволення нею та рівнем своїх професійних досягнень і, як наслідок, своїм добробутом у новій культурі, дослідники останнім часом виокремлюють **адаптацію економічну**.

2. Культурний шок у процесі освоєння чужої культури (поняття культурного шоку, його симптоми, механізм розвитку культурного шоку, фактори, що впливають на культурний шок)

Стресогенний вплив нової культури на людину фахівці позначають терміном **культурний шок**. Іноді використовуються подібні поняття: *шок переходу, культурна стомлюваність, стрес акультурації*.

Культурний шок викликає порушення психічного здоров'я. Термін культурний шок був введений у науковий обіг американським дослідником К. Обергом в 1960 р., коли він в одній зі своїх робіт зазначив, що входження в нову культуру супроводжується цілою низкою неприємних відчуттів (Oberg K. Culture Shock: Adjustments to New Cultural Environments / Practical Anthropology, 1960. № 7).

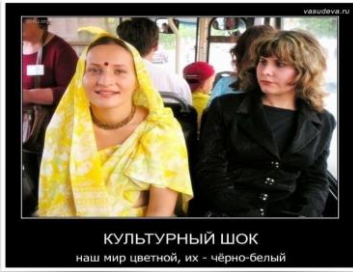
Сьогодні вважається, що досвід сприйняття нової культури є неприємним або шоківим, з одного боку, оскільки він несподіваний, а з іншого – він може привести до негативної оцінки власної культури.

Форми прояву культурного шоку:

- напруга, отримана через зусилля для досягнення психологічної адаптації;
- почуття втрати через позбавлення друзів, свого становища, професії, власності;
- почуття самотності (знедоленої людини) в новій культурі, яке може трансформуватися в її заперечення;
- порушення рольових очікувань і почуття самоідентифікації;
- тривога, що переходить в обурення й огиду після усвідомлення культурних відмінностей;
- почуття неповноцінності через нездатність впоратися з ситуацією.

Головна причина культурного шоку – це відмінність культур. Кожна культура має безліч символів і образів, а також стереотипів поведінки, за допомогою яких людина може автоматично діяти в різних ситуаціях.

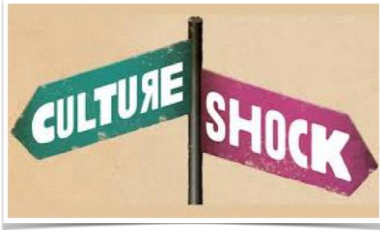

Американський дослідник Р. Уївер уподібнює ситуацію зустрічі двох культур зустрічі двох айсбергів: «саме під водою, на рівні неочевидного, відбувається основне зіткнення цінностей і менталітетів» (Weaver RL Understanding Interpersonal Communication. Harper Collins College Publishers, 1996. P. 159 – 160) .

Р. Уївер стверджує, що при зіткненні двох культурних айсбергів та частина культурного сприйняття, яка колись була несвідомою, виходить на рівень свідомого,

і людина починає уважніше ставитися як до своєї, так і до чужої культури.

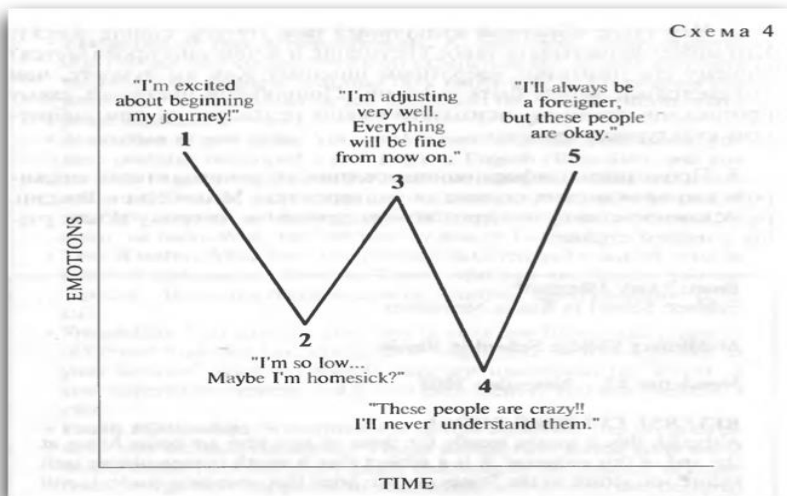
Індивід з подивом усвідомлює наявність цієї прихованої системи норм і цінностей, які контролюють нашу поведінку, лише коли потрапляє в ситуацію контакту з іншою культурою.

Результатом цього стає психологічний, а нерідко і фізичний дискомфорт – культурний шок.

Механізм розвитку культурного шоку вперше був детально описаний американським антропологом К. Обергом.

К. Оберг стверджував, що люди проходять через певні етапи переживання культурного шоку й поступово досягають задовільного рівня адаптації.

Коли людина, яка успішно адаптувалася в чужій культурі, повертається на батьківщину, то вона стикається з необхідністю пройти зворотню адаптацію (реадаптацію) до власної культури.

Вважається, що при цьому людина відчуває **шок повернення**. Для цього явища запропонована *модель W-подібної кривої реадаптації*, яка своєрідно повторює *U-подібну криву*: спочатку людина радіє поверненню, зустрічам з друзями, а по потім починає помічати, що певні особливості рідної культури здаються їй дивними й незвичними, і лише поступово вона знову пристосовується до життя вдома.

Для опису **механізму культурного шоку** запропонована інша крива адаптації (*U- подібна крива*), в якій виокремлюються п'ять етапів адаптації (див.: Wagner, 1996):

Крива адаптації: (*U – подібна крива*) (див .: Wagner, 1996)

Механізм розвитку культурного шоку

Перший етап називають медовим місяцем: більшість мігрантів, опинившись за кордоном, прагнуть вчитися або працювати, вони сповнені ентузіазму і надії. Часто до їхнього приїзду готуються, їх чекають, вони отримують

допомогу і можуть мати деякі привілеї. Проте цей період швидко проходить.

На **другому етапі** незвичні довкілля й культура починають здійснювати свій негативний вплив. Більшого значення набувають психологічні чинники, викликані нерозумінням місцевих жителів. Результатом може бути *зневірення, фрустрація і далі депресія*. Іншими словами, спостерігаються усі *симптоми культурного шоку*. На цьому етапі мігранти намагаються втекти від реальності, спілкуючись переважно зі своїми земляками й скаржуться на своє життя.

Третій етап – критичний, оскільки культурний шок досягає максимуму. Це може привести до соматичних і психічних хвороб. Частина мігрантів повертається додому, на батьківщину, але більша частина знаходить у собі сили подолати культурні відмінності. Вони вчать мову, знайомляться з місцевою культурою, у них з'являються місцеві друзі, від яких отримують необхідну підтримку.

На **четвертому етапі** з'являється оптимістичний настрій, людина стає більш впевненою у собі й задоволеною своїм становищем у новому суспільстві й культурі. Інтегрування в життя нового суспільства просувається досить успішно. На п'ятому етапі досягається *повна адаптація до нової культури*. Індивід і навколишнє середовище з цього часу відповідають один одному взаємністю.

Рівень вираженості культурного шоку й тривалості міжкультурної адаптації залежить від таких факторів: внутрішні (індивідуальні), зовнішні (групові).

У групі **внутрішніх факторів** найважливішими є індивідуальні характеристики людини – стать, вік, риси характеру.

Вважається, що вік є критичним елементом адаптації до іншого товариства. Чим старша людина, тим важче вона адаптується до нової культурної системи. Важче і довше переживає культурний шок, повільніше сприймає

моделі нової культури. Так, маленькі діти адаптуються швидко і успішно, але вже школярі зазнають значних труднощів, а літні люди практично не здатні до адаптації й акультурації.

Учені виокремлюють певний універсальний набір особистісних характеристик, якими повинна володіти людина, що готується до життя в чужій країні з чужою культурою: професійна компетентність, висока самооцінка, товариськість, екстравертність, відкритість до різних поглядів, інтерес до оточуючих людей, здатність до співпраці, терпимість до невизначеності, внутрішній самоконтроль, сміливість і наполегливість, почуття емпатії.

До внутрішніх факторів адаптації та подолання культурного шоку відносяться також обставини життєвого досвіду людини, де найважливішими є мотиви до адаптації. Найсильніша мотивація зазвичай спостерігається в емігрантів, які прагнуть переїхати на постійне місце проживання в іншу країну й хочуть скоріше стати повноправними членами нової культури.

Висока мотивація присутня у студентів, які здобувають освіту за кордоном і теж прагнуть адаптуватися швидше й повніше, щоб досягти своєї мети.

Набагато гірші справи у вимушених переселенців і біженців, які не хотіли залишати свою батьківщину і не бажають звикати до нових умов життя.

Від мотивації мігрантів залежить, наскільки повно вони знайомляться з мовою, історією і культурою тієї країни, куди їдуть. Наявність цих знань, безумовно, полегшує адаптацію.

Як подолати культурний шок?⁴⁰

1. Не відгороджуватися від чогось нового. Не сприймайте щось інше автоматично як неправильне або негативне. Стримуючи оцінку, ви зможете бути

⁴⁰ (<http://ru.wikihow.com/подолати-культурний-шок>)

об'єктивним спостерігачем і сприяти міжкультурному порозумінню. Також якщо ви їдете в країну, про яку майже нічого не знаєте, пошукайте про неї інформацію. Довідавшись про країну, вам необхідно бути відкритим для чогось нового.

2. Намагайтеся вивчати місцеву мову. Це підвищить ваші навички спілкування та допоможе інтегруватися в місцеве суспільство. Так ви продемонструєте свій інтерес до нової країни.

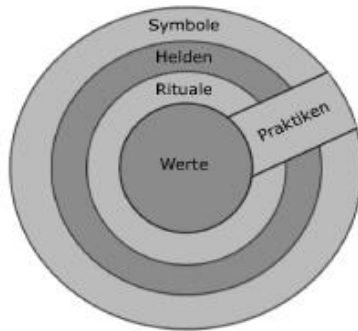

3. Ознайомтеся з поведінкою людей нового середовища. Не сприймайте і не пропускайте їхню поведінку через свій «культурний фільтр». Поведінка – це не інформація. Наприклад, американці часто використовують фразу «Як справи?» (How are you?) У значенні вітання – «Привіт» або «Я наголошую про твою присутність, проходячи повз тебе по коридору». Іноземець може не розуміти, чому американці не відповідають на це питання детальніше. Незважаючи на це, якщо ви підете далі, не чекаючи відповіді на своє питання «Як справи?», Вони вважатимуть таку поведінку грубою. Проте, американець, не дочекавшись відповіді на це питання, найімовірніше, не образиться. Не забувайте: якщо сумніваєтеся, краще зайвий раз перевірити.

4. Не вірте свято у свої знання про культуру. Навіть коли ви ставатимете більш обізнаним у ритуалах, звичаях і правилах поведінки в новому оточенні, не намагайтеся співвіднести те, що ви знаєте на цей момент, з раціональними поясненнями. Поверхневі знання можуть

бути оманливими. Психолог Герт Хофштеде писав, що культура – це як цибуля: її потрібно чистити шар за шаром, щоб розкрити зміст. Для того, щоб насправді зрозуміти культуру в соціальному й історичному контексті, потрібно багато часу.

5. Обов'язково познайомтеся з людьми у вашому новому оточенні. Задавайте їм питання, висловлюючи свою повагу, читайте газети й відвідуйте всілякі фестивалі та заходи.

Zwiebelmodell nach Hofstede (2006)

6. Спробуйте досягти відчуття стабільності у своєму житті. Обераючи свій режим, ви починаєте відчувати себе захищено й впевнено.

7. Найважливіше: зберігайте почуття гумору! Не будьте занадто суворі до себе, якщо ви допустили помилку або не знаєте, як себе повести в певній ситуації. Пожартуйте з огляду на себе, й інші пожартують разом з вами. Більшість людей будуть захоплюватися вашим завзяттям і старанням зрозуміти їхню культуру, особливо якщо ви не судите і не порівнюєте чужу культуру зі своєю.

3. Міжкультурні конфлікти та шляхи їх подолання. Соціокультурний коментар як спосіб подолання конфліктів культур

Етнічний конфлікт – це особливий різновид соціального конфлікту, де принаймні одна з конфліктуючих сторін представлена етнічною групою або окремими її представниками (О. В. Халлісте).

Фактори етнічного конфлікту

Культурний фактор. Серед культурних причин основною є примусова асиміляція (уподібнення), оскільки передбачає насильницьке стирання етнічних відмінностей на рівні державної політики. Примусова асиміляція виступає однією з форм насильницького врегулювання етноконфлікта.

Психологічний фактор. Культурні причини взаємопов'язані з психологічними. Вони викликають страх втрати ідентичності, втрати культурних «коренів», страх опинитися у підпорядкуванні.

Політичний фактор визначається етнополітичною мобілізацією, процесом, у ході якого етнічна група політизується на основі усвідомлення своїх колективних інтересів й організовується в колективний суб'єкт, актора, що володіє певною ідеологією, ресурсами для політичної діяльності й чіткої рольової диференціацією. Також слід говорити й про закріплення політичної та соціальної нерівності на законодавчому рівні.

Економічний фактор – обмеження в правах і можливостях брати участь у приватизації, забезпечивши переважний доступ до матеріальних ресурсів для титульного населення.

Соціальний фактор – це фактор, головними характеристиками якого є етнічна диференціація (поділ суспільства на групи на основі етнічних відмінностей) та етносоціальних стратифікацій (розшарування суспільства на ієрархічно впорядковані групи за етнічною ознакою, що обумовлює рівність або нерівність можливостей, прав і обов'язків залежно від статусу).

Міжкультурний конфлікт – це конфлікт картин світу, інтерпретацій і настанов, властивих тим чи іншим

групам, оскільки національна картина світу пов'язана з духовним життям особистості (О. В. Широкова, О. В. Чибісова).

Головне завдання міжкультурних конфліктів – з'єднатися зі «своїми» і розмежуватися з «чужими».

«Варто сказати, що в реальному житті суто міжкультурні конфлікти не зустрічаються. Реальні відносини припускають наявність чималої кількості взаємопроникаючих конфліктів, і було б помилкою вважати, що в основі будь-якого конфлікту між представниками різних культур лежить незнання культурних особливостей партнера по комунікації. Тому не варто плекати ілюзій, що одне лише знання культурних відмінностей є ключем до розв'язання міжкультурних конфліктів. Проте завжди слід враховувати, що можливе порушення комунікації може бути викликане неправильними атрибуціями комунікантів» (О. В. Широкова, О. В. Чибісова).

Конфліктологи виокремлюють різні групи причин міжкультурних конфліктів на побутовому рівні, але всі вони зводяться до трьох основних:

1. Підсвідомо ми сприймаємо чужорідне негативно. Чим менш знайомий і звичний нам об'єкт пізнання, тим сильніші негативні емоції.

2. Ми звикли робити висновки про групу з декількох представників, часто не найдостойніших. Подібні негативно забарвлені уявлення іменуються **забобонами**.

3. Ми звикли судити про все з етноценристських позицій. «Усе, що ми робимо – правильно, а інші роблять неправильно».

Толерантність у міжкультурній комунікації

Етимологія слова «толерантність» походить від латинського дієслова *tolero* – «нести», «тримати», «терпіти», яке вживається в тих випадках, коли було необхідно «нести», «тримати в руках» будь-яку річ. Малося на увазі, що для тримання і перенесення цієї речі

людина повинна докладати певних зусиль, страждати і терпіти.

Термін «**толерантність**» в англійській інтерпретації (tolerance) поряд з терпимістю став означати також «допускати».

В українській мові сьогодні найбільш близьким за значенням поняттю «толерантність» є термін «терпимість», що в повсякденному вживанні означає «здатність, вміння терпіти, миритися з чужою думкою, бути поблажливим до вчинків інших людей». У такому розумінні «толерантність» не є синонімом «терпіння або терплячості».

На думку В. А. Тишкова, «якщо терпіння виражає найчастіше почуття або дію щодо відчуття болю, насильства або інші форми негативного впливу, то терпимість містить у собі повагу чи визнання рівності інших і відмова від домінування або насильства».⁴¹

У науковій літературі поняття «**толерантність**» розглядається як повага й визнання рівності, відмова від домінування і насильства, визнання багатомірності й різноманіття людської культури, норм поведінки, відмова від зведення цього різноманіття до однаковості й переважання певної однієї думки.

Толерантність – визнання прав іншої людини, сприйняття цього іншого як рівного собі, що претендує на розуміння й співчуття, готовність прийняти представників інших народів і культур такими, якими вони є, взаємодіяти з ними на основі згоди й поваги.

Толерантність – почуття терпимості й шанобливого ставлення до культури і думок інших людей, які не співпадають з власними.

Толерантність допускає право представника будь-якої культури на вільне вираження своїх поглядів і реальну поведінку в практичному житті при одночасному

⁴¹ Тишков В. А. Толерантность и согласие в трансформирующихся обществах. / В. А. Тишков/ Толерантность и культурная традиция. – М., 2002. – С. 12.

доброзичливому ставленні до культури, поведінки й думок інших людей.

Толерантний підхід в МКК означає, що ті чи інші культурні особливості індивіда або групи визнаються лише одними з багатьох і не можуть підпорядкувати собі всі інші.

Толерантний підхід у МКК – умова збереження відмінностей, як право на відмінність, несхожість, «інакшість». Сприйняття чужої культури відбувається на основі зіставлення колишнього й нового досвіду, а також порівняння з аналогічними елементами власної культури одночасно на раціональній і чуттєво-емоційній основі.

Прояви толерантності в МКК носять відносний характер:

- американцям незрозуміло, чому росіяни терплять побутову невлаштованість, порушення прав споживачів, невиконання законів посадовими особами, побутовий вандалізм, порушення прав людини;
- росіяни дивуються, чому американці, які виявляють високий рівень толерантності до сексуальних меншин або деяким проявам релігійної ворожнечі, не допускають альтернативної думки щодо питань прав жінок, політики, ролі США в світі тощо;
- різні прояви толерантності виражаються також і в тому, що американці в процесі взаємодії прагнуть до компромісу й уникнення суперечностей;
- американці зазвичай чекають швидких рішень і дійвід своїх партнерів.

Позитивне розуміння толерантності досягається через з'ясування її протилежності – *інтолерантності*.

Інтолерантність або нетерпимість ґрунтується на переконанні, що твоя група, твоя система поглядів, твій спосіб життя стоять вище за всіх інших.

В основі інтолерантності лежить неприйняття іншого, оскільки він інакше виглядає, думає, ходить тощо. У результаті цього формується нетерпимість, яка

породжує прагнення до панування і знищення, до відмови в праві на існування того, хто дотримується інших норм життя. Практично інтолерантність проявляється в широкому діапазоні форм поведінки – від звичайної неввічливості, зневажливого ставлення до людей іншої національності та культури до етнічних чисток і геноциду, умисного і цілеспрямованого знищення людей.

Основні форми прояву інтолерантності:

- образи, глузування, вираження зневаги;
- негативні стереотипи, упередження, забобони, що ґрунтуються на негативних рисах і якостях;
- етноцентризм (перевага своєї етнічної групи, що виявляється в сприйнятті й оцінці життєвих явищ крізь призму її традицій і цінностей);
- дискримінація у вигляді позбавлення соціальних благ, обмеження прав людини, штучна ізоляція в суспільстві;
- расизм (соціальне упередження відносно групи людей на підставі фізичних характеристик (пігментація шкіри, типові риси обличчя, текстура волосся, мова, манери й інші (етнічні) показники), націоналізм, експлуатація, фашизм);
- ксенофобія (ненависть до кого-небудь або чого-небудь незнайомого, незвичного) у формі етнофобій, мігрантофобій; плондрування релігійних і культурних пам'яток;
- вигнання, сегрегація (примусове відокремлення), репресії;
- релігійне переслідування.

Важливою складовою національного етикету спілкування є комунікативні табу. *Комунікативне табу* – мовні, тематичні та контактні заборони у спілкуванні. *Мовні табу* – це заборона вживання у мовному спілкуванні носіїв певної культури окремих слів і словосполучень. *Тематичні табу* – повна заборона для окремих осіб у конкретних мовленнєвих ситуаціях розмов на певну

тематику. *Контактні табу* – це заборона на будь-які форми міжособистісного спілкування.

Практичний блок

Методичні поради до виконання практичних завдань

У процесі підготовки до практичних занять студенти мають детально ознайомитися з теоретичним блоком; засвоїти такі поняття: акультурація, асиміляція, сепарація, маргіналізація, адаптація, культурний шок, культурний бар'єр, міжкультурний конфлікт, соціокультурний коментар, толерантність, міжкультурна компетентність, міжкультурний тренінг. А також пригадати стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: *трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація*.

Виконуючи завдання, радимо скористатися рекомендованою літературою та звернути увагу на основні функції пропонованих завдань:

1. «Питання для попереднього обговорення» вводять у проблематику відповідного розділу і передбачають завдання і запитання, для виконання яких не вимагаються спеціальні теоретичні знання й особлива підготовка. Проте завдання налаштовують студентів на обговорення й аналіз теоретичних і практичних питань у межах пропонованої теми.
2. «Проблемні завдання» мають на меті: аргументовано інтепретувати певні факти / явища, які належать іншій культурі; виокремлювати атрибути іншої культури незалежно від способу кодування інформації і каналу її передачі; відрізнити ознаки, універсальні для всіх культур, від ознак, властивих одній культурі; розрізнити культурні елементи в результатах діяльності (матеріальної і духовної) конкретної людини;

інтерпретувати соціальні стереотипи, активізовані комунікантами під час міжкультурної комунікації; розпізнавати і тлумачити негативний комунікативний результат під час внутрішнього і міжкультурного спілкування; розуміти, якими фактами, знаннями, вміннями керується адресант, вибудовуючи комунікацію певним чином; комплексно аналізувати взаємодію вербальних і невербальних способів кодування позамовної (екстралінгвальної) реальності.

3. «Завдання для поглибленого вивчення» спонукають студентів детально зупинитися на окремих аспектах теми, яка вивчається. Студенти у ході дискусії висловлюють і обмірковують власні думки. Завдання такого типу допомагають студентам: виявляти взаємозв'язок між окремими компонентами конкретної культури; атрибутувати певні прояви діяльності людини та її результат як компонент певного типу культури; активно й успішно взаємодіяти з представниками іншої культури; пояснювати представникам іншої культури особливості рідної культури; порівнювати різні культури за певними фактами, для того щоб свідомо будувати конструктивну взаємодію між носіями різних культур; адаптувати свою комунікативну діяльність до культурних особливостей того соціуму, в якому людині необхідно діяти в певний момент.

Усі завдання згруповані тематично. Під час практичної роботи доцільно дотримуватися певної логіки виконання: насамперед ознайомитися з розділом «Теоретичний блок», потім обміркувати основні положення відповідного розділу, після цього виконувати практичні завдання.

Тема: Міжкультурні конфлікти

План

1. Перешкоди як чинники, що знижують якість комунікації. Причини виникнення перешкод у міжкультурному спілкуванні. Види комунікативних перешкод: фізіологічні, мовні, поведінкові, психологічні й культурологічні.
2. Кількісна та якісна асиметрія як причина дисфункціональної комунікації. Наслідки асиметрії: загроза національної ідентичності; одномірне світобачення; дисбаланс у міжкультурному спілкуванні.
3. Що називаємо міжкультурним конфліктом і які його основні характеристики?
4. У чому полягають основні причини міжкультурних конфліктів?
5. Які існують моделі регулювання міжкультурних конфліктів і наскільки вони відрізняються для представника індивідуалістичних і колективістських культур?

Міжкультурна прагматика: стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація.

Термінологічний словник

Контакт (лат. *contactus* – зіткнення) – тісне спілкування, взаємодія. В етнічній нації – спілкування «однородців» (В. І. Даль). У політичній нації – спілкування співгромадян у різних дискурсах. Поряд з конфліктом контакт у міжкультурній комунікації – форма зв'язку учасників спілкування. Контакт і конфлікт – ключові категорії міжкультурної комунікації.

(*Словник міжкультурної комунікації : Поняття і персоналії* / В. Г. Зінченко, В. Г. Зусман, З. І. Кірнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флінта : Наука, 2010. – С. 56.)

Конфлікт (лат. *conflictus* – зіткнення) – зіткнення протилежних інтересів, поглядів; серйозна розбіжність, суперечка. Поняття «конфлікт» вивчається у філософії, соціології, психології і конфліктології. У міжкультурній комунікації конфлікт – протистояння учасників спілкування, здатний приводити до розриву комунікації. Конфлікт – елемент культури війни.

(Словник міжкультурної комунікації : Поняття і персоналії / В. Г. Зінченко, В. Г. Зусман, З. І. Кірнозе, Г. П. Рябов. – М. : Флінта : Наука, 2010. – С. 56.)

Конфлікт культур – *culture conflict* <лат. *conflictus* 'зіткнення'. – Зіткнення, що мають важкі наслідки для інтерактантів, груп, фірм, соціумів у процесі комунікації. Культурні конфлікти ведуть до зриву ділових переговорів, ворожості й організованої війни між угруповуваннями або війни на міжнародному рівні (Craig Storti, 1994). Певні автори вважають, що міжкультурна комунікація не може бути бесконфліктною, оскільки цей процес характеризується сполученням різних, іноді контрастних, когнітивних настанов, уявлень, образів, стереотипів тощо, які існують у колективному несвідомому носіїв різних мов і культур.

(Жукова И. Н. Словарь терминов межкультурной коммуникации / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 189 – 190.)

Бар'єр у міжкультурній комунікації – *cross-cultural barrier, inter-cultural barrier*. – Фактор, що перешкоджає досягненню взаєморозуміння в ситуації міжкультурної комунікації: недостатнє знання мови спілкування, емоційний стан інтерактантів, етноцентризм, стереотипи, ідіокультурні асоціації, відмінності в ціннісних настановах, у системах кодування і декодування невербальної поведінки, підсвідоме очікування подібностей, а не відмінностей між культурами,

інтерпретація проявів культурних категорій у контексті своєї культури тощо.

(Жукова І. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 35.)

Студент повинен знати:

- основні поняття: *стереотип, стереотипізація, атракція, атрибуція, забобони;*
- стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: *трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація.*

Студент повинен уміти:

- аргументовано інтепретувати означені факти / явища, які належать іншій культурі;
- виокремлювати атрибути іншої культури незалежно від способу кодування інформації та каналу її передачі;
- відрізнити ознаки, універсальні для всіх культур, від ознак, властивих одній культурі;
- розпізнавати і тлумачити негативний комунікативний результат під час внутрішнього і міжкультурного спілкування;
- розуміти, якими фактами, знаннями, вміннями керується адресант, вибудовуючи комунікацію певним чином;
- активно й успішно взаємодіяти з представниками іншої культури;
- порівнювати різні культури за певними фактами, щоб свідомо будувати конструктивну взаємодію між носіями різних культур;

– адаптувати свою комунікативну діяльність до культурних особливостей того соціуму, в якому людині необхідно діяти в певний момент.

Література

Базова

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 257 – 260. – Серія «Альма-матер».
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія, 2-е вид., випр. і доп. / І. О. Голубовська – К. : Логос, 2004. – 284 с.
3. Дороз В. Ф. Українська мова в діалозі культур : навч. посіб. / В. Ф. Дороз. – К. : Ленвіт, 2010. – 320 с.
4. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с. – (Серія «Альма-матер»).

Допоміжна

1. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2003. – С. 36 – 50.
2. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию: учеб. пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – С. 158 – 174.
3. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учеб. пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М., ИНФРА-М, 2010. – С. 122 – 138.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – С. 287 – 293.

Питання для попереднього обговорення

1. Як проходить процес сприйняття? Назвіть основні характеристики сприйняття.
2. Як проявляється вплив культури на наше сприйняття? Наведіть приклади зі свого життя.
3. Чому люди створюють атрибуції?
4. Що називають фундаментальною помилкою атрибуції?
5. Які причини необ'єктивних атрибуцій?
6. У чому полягає соціальний характер атрибуції?
7. Що таке елементарна помилка атрибуції?
8. Яка роль соціальних атрибуцій у процесі міжкультурної взаємодії?
9. Які основні причини виникнення конфліктів у процесі міжкультурної комунікації?
10. Який вплив створюють соціальні атрибуції на виникнення міжкультурних конфліктів між представниками різних культур?
11. Що таке забобони? Дайте поняття забобону і поясніть відмінність між стереотипами і забобонами.
12. Які ви знаєте типи забобонів?
13. У чому полягає проблема зміни стереотипів і забобонів?

Проблемні завдання

1. Пригадайте, коли вам востаннє доводилося бачити людину з незвичайною зовнішністю або незвичайною поведінкою. Що ви при цьому відчували і як пояснили для себе зовнішність і поведінку незнайомця? Що скажуть ваші друзі з цього приводу? Поясніть вашу реакцію.
2. Опишіть на прикладі з вашого життя, як впливають на сприйняття чинники культури.
3. Познайомте своїх друзів з новою для них людиною. Одним друзям уявно запропонуйте новачка душею компанії, відкритою у спілкуванні людиною. Іншим розкажіть про нього як про скромну людину, яку треба

спонукати до спілкування. Зверніть увагу на хід подальшої комунікації. Як ви це можете пояснити?

4. Опишіть конфліктну ситуацію з представником іншої культури, учасником або свідком якої вам довелося бути (якщо це мало місце). У чому, на ваш погляд, були причини конфлікту?

Завдання для поглибленого вивчення

Завдання 1. Проаналізуйте запропоновані ситуації і поясніть, наскільки вони конфліктні. Як можна вийти з подібних ситуацій?⁴²

1) A German friend gave a Russian girl four flowers at her birthday party.

2) Marilyn and Joe Chen become friends and go out together for meals and movies. One day, Joe invites Marilyn over to meet his family and have dinner at the Chen's family home. She is delighted and stops at the florist to pick up a bouquet of white gladioli. When she enters their home carrying the flowers, the family gasps.

3) Американський менеджер торгового дому в Японії, бажаючи спонукати своїх співробітників до більш продуктивної праці, оголосив, що нагородою кращому продавцеві буде закордонна поїздка для всієї родини. Продавці не проявили до пропозиції менеджера ніякого інтересу.

Завдання 2. Прокоментуйте такі ситуації з огляду різних підходів до спілкування в індивідуалістичних і колективістських культурах.⁴³

⁴² Воробець Л. В. Практикум по теорії міжкультурної комунікації : учеб. пособие / Л. В. Воробець, О. В. Чибисова. – Комсомольск-на-Амуре : ФГБОУ ВПО «КНАГТУ», 2014. – С. 74.

⁴³ Воробець Л. В. Практикум по теорії міжкультурної комунікації : учеб. пособие / Л. В. Воробець, О. В. Чибисова. – Комсомольск-на-Амуре : ФГБОУ ВПО «КНАГТУ», 2014. – С. 74 – 75.

1) Молодий представник американської фірми на офіційному прийомі в японській фірмі-партнері недбало поплескав по плечу літнього президента фірми і сказав жартівливо кілька неформальних слів. Президент японської фірми зблід; не попросившись, він покинув прийом і не став підтримувати відносини з цією американською фірмою.

2) An American company in Japan had installed a suggestion system much as they have in the United States. Individual workers were encouraged to place suggestions to improve productivity into special boxes. For an accepted idea the individual received a bonus amounting to some fraction of the productivity savings realized from his or her suggestion. After a period of six months, not a single suggestion had been submitted. The American managers were puzzled. They had heard many stories of the inventiveness, the commitment, and the loyalty of Japanese workers, yet not one suggestion to improve productivity had appeared. The managers approached some of the workers and asked why the suggestion system had not been used.

Завдання 3. Прокоментуйте ситуації, зображені на фотографіях з огляду різних підходів до міжкультурної комунікації. Поясніть можливі наслідки такої комунікації.

На саміті АТЕС в Пекіні трапився церемоніальний конфуз за участю російського президента. Під час званої вечері він вирішив позалицятися до першої леді Китаю Пен Ліуань, але державні

Основи міжкультурної комунікації

охоронці моральності знайшли це настільки «нецензурним», що довелося терміново провести чистку в ЗМІ й соцмережах, куди потрапив відзнятий відеоролік. Як пояснило Foreign Policy, в Китаї строго стежать, щоб імідж перших осіб був бездоганим. У своїй антикорупційній боротьбі Сі Цзіньпін особливо нещадний до подружньої невірності як симптому корупції. Джерело: anews.com
<http://ru.moldova24.net/putin-i-zhena-si-tszinpinga-video-kotoro/>

Виступаючи на засіданні Генасамблеї ООН в Нью-Йорку 12 жовтня 1960 року лідер СРСР Микита Хрущов сгукав своїм черевиком по трибуні й вигукував: "Я вам покажу кузькіну мат!"
Фото: klinicoptimist.livejournal.com

Питання для самоконтролю

1. Що називаємо міжкультурним конфліктом і які його основні характеристики?
2. У чому полягають основні причини комунікаційних конфліктів?
3. Які існують моделі регулювання міжкультурних конфліктів і наскільки вони відрізняються для представника індивідуалістичних і колективістських культур?
4. Як проходить процес сприйняття? Назвіть основні характеристики сприйняття.
5. Як проявляється вплив культури на наше сприйняття? Наведіть приклади зі свого життя.
6. Чому люди створюють атрибуції?

7. Що називають фундаментальною помилкою атрибуції?
8. Які причини необ'єктивних атрибуцій?
9. У чому полягає соціальний характер атрибуції?
10. Що таке елементарна помилка атрибуції?
11. Яка роль соціальних атрибуцій у процесі міжкультурної взаємодії?
12. Які основні причини виникнення конфліктів у процесі міжкультурної комунікації?
13. Який вплив створюють соціальні атрибуції на виникнення комунікаційних конфліктів між представниками різних культур?
14. Що таке забобони? Поясніть відмінність між стереотипами і забобонами.
15. Які ви знаєте типи забобонів?
16. У чому полягає проблема зміни стереотипів і забобонів?

БЛОК САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Методичні поради до виконання самостійних завдань

Самостійна робота студента є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять.

Навчальний час, відведений для самостійної роботи студента, регламентується робочим навчальним планом і становить не менше $1/3$ та не більше $2/3$ загального обсягу навчального часу студента, відведеного для вивчення конкретної дисципліни.

Зміст самостійної роботи студента визначається навчальною програмою дисципліни, методичними

матеріалами, завданнями та вказівками викладача. Свідома й сумлінна самостійна робота студента є запорукою отримання достатніх знань, умінь і практичних навичок з морфології.

Програмний матеріал курсу поділяється на дві складові: матеріал, який доводиться до відома студента у формі лекцій та матеріал, що підлягає самостійному опануванню. Отже, модулі програмного матеріалу можуть бути в повному обсязі перевірені й оцінені лише під час поточного контролю.

Якщо студент працюватиме над засвоєнням програми навчальної дисципліни з першого дня семестру планомірно, вчасно виконуватиме всі завдання, то отримає високу підсумкову оцінку.

1. Опрацюйте запропоновану наукову літературу. Зробіть конспект рекомендованих статей.

Починаючи конспектувати певне джерело, обов'язково запишіть його назву, автора, вихідні дані в зошит, виділивши іншим кольором чи підкресленням.

Робота з науковими статтями має на меті розуміння прочитаного. Тому, перш ніж робити записи в зошиті, треба уважно прочитати текст, усвідомити його логіку, спробувати відділити головне від другорядного, узагальнюючи теоретичні положення – від конкретних прикладів.

Пам'ятайте, що конспектування в жодному разі не є механічним переписуванням статті. Конспект наукового джерела має бути стислим, добре структурованим. Обов'язково використовуйте раціональні способи конспектування: виділення головного кольором, підкреслюванням, спеціальними позначками.

У наукових статтях ви можете зустріти різні суперечливі погляди вчених з певної проблеми. Намагайтеся чітко сформулювати ці погляди, відтворити їх у зошиті. Продумайте власну відповідь на таке

неоднозначне питання, визначте, погляд якого вченого імпонує вам, а який викликає заперечення, обґрунтуйте свої думки.

Бібліографічні джерела, рекомендовані для самостійного опрацювання

1. Воротняк Л. І. Моделювання ситуацій міжкультурної комунікації в процесі навчання іноземної мови магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах / Л. І. Воротняк [Електронний ресурс] // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2010. – Вип. 3. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/20103/10_vlipnz.pdf.
2. Мишланова С. Л., Пермякова Т. М. Межкультурная парадигма и перспективы межкультурной коммуникации // Стереотипность и творчество в тексте. Межвуз. сб. науч. тр. – Пермь, 2005. – С. 340 – 350.
3. Ратмайр Р. «Горячие точки» и универсальные стратегии в коммуникации русских и австрийцев // Русский язык за рубежом. – 2016. – № 27 – С. 11 – 15. – Режим доступу до журн.: <http://journal.pushkin.institute/magazine/2-16-ratmeyer/>
4. Сенченкова Т. Комунікація як чинник діалогу культур [Електронний ресурс] / Тетяна Сенченкова // Держава і суспільство. – С. 379 – 384. – Режим доступу до журн.: <http://www.scribd.com/doc/53461757/%D0%9A%D0%9E%D0%9C%D1%83%D0>.
5. Шавкун І. Г. Міжкультурна комунікація як складова сучасної менеджмент-освіти / І. Г. Шавкун // Культурологічний вісник Нижньої Наддніпрянщини. – 2009. – Вип. 23. – С.115 – 118.

2. Поміркуйте

1. Як ви розумієте поняття «механізми міжкультурної комунікації», «конвергентне» й «дивергентне» мислення, «абстрагування» і «фільтрація» інформації, «спрощення» та «асоціювання»?
2. Як запропоновані нижче міжкультурні відмінності співвідносяться з українськими комунікативними нормами?

1) *Many Asians look down when acknowledging authority, an attitude that many North Americans and Europeans interpret as untrustworthiness.*

2) *Giving public reprimands is acceptable in U.S. culture, even effective, but probably in few others.*

3) *The Argentineans and South Americans need time to elapse for trust building before doing deals; this is in conflict with North Americans' need not to waste time because 'time is money'.*

4) *A fertilizer manufacturer lost a lot of money in West Africa because of failing to realize that it is women who are the farmers there and that they would not want to grow more than neighbors for fear of being suspected of witchcraft.*

(Guirdham M. Communicating across Cultures. West Lafayette, Indiana: Ichor Business Books, 1999)

МОДУЛЬ 3

Змістовий модуль № 6. Основні положення теорії міжкультурної комунікації та її роль в епоху глобалізації

Теоретичний блок

Тема: Особливості міжкультурної комунікації в епоху глобалізації

План

1. Розвиток ідей полікультурності в контексті світового досвіду. Сутність функціоналізму, культурного релятивізму як теоретична і методологічна основа міжкультурної комунікації.
2. Значення культурних змін для взаємодії культур. Особливості міжособистісної комунікації під час міжкультурного спілкування:
 - афективне навантаження учасників міжкультурної комунікації та її залежність від культурної дистанції;
 - стрес і невпевненість, зумовлені міжкультурною комунікацією. Теорія редукції невпевненості.

Міжкультурна прагматика: стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація.

Термінологічний мінімум: спілкування, комунікація, міжкультурне спілкування, міжетнічна комунікація, контркультурна комунікація, культурна дистанція, когнітивна невизначеність, поведінкова невизначеність, емоційна невизначеність, редукція.

Література

Базова

1. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации : монография / П. Н. Донец. Харьков : Штрих, 2001. – 386 с.
2. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с. – (Серія «Альма-матер»).

3. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : КИОРУС, 2014. – 254 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями і проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.
5. Слющинський Б. В. Міжкультурна комунікація в українському Приазов'ї : монографія / Б. В. Слющинський. – К. : «Аквілон-Плюс», 2008. – 496 с.

Допоміжна

1. Бацевич Ф. С. Українсько-російський словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич, Г. Ю. Богданович. – Саки : Фенікс, 2011. – 284 с.
2. Арутюнов С. А. Культуры, традиции и их развитие и взаимодействие: монография / С. А. Арутюнов. М. : Директ-Медиа, 2014. – 386 с.
3. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 290 с.
4. Глаголев В. С. Межкультурная коммуникация в условиях глобализации / В. С. Глаголев, Н. И. Бирюков, Н. Н. Зарубина, Т. В. Зонова, А. Н. Самарин, М. В. Силантьева : учебное пособие. – 2-е изд. – М. : Проспект, 2015. – 367 с.
5. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
6. Зинченко В. Г. Словарь по межкультурной коммуникации: Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 136 с. (e-book)
7. Іванишин П. В. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко : монографія / П. В. Іванишин. – К. : Академвидав, 2008. – 392 с. (Серія «Монограф»).

8. Словарь терминов межкультурной коммуникации / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М. Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – 632 с.

1. Розвиток ідей полікультурності в контексті світового досвіду. Сутність функціоналізму, культурного релятивізму як теоретична і методологічна основа міжкультурної комунікації

Ідея міжнаціональної, інтеркультурної взаємодії не є новою, оскільки звучала ще у філософських працях епохи Просвітництва, демонструючи бажання мислителів (Ж.-Ж. Руссо, І. Гердер, І. Кант) забезпечити національну демократичну освіту.

Так, філософські роздуми Ж.-Ж. Руссо про справедливість перебудови суспільства, де кожен може знайти своє місце та здобути свободу й щастя, мають тісний зв'язок з концепцією полікультурної освіти. Висловлюючи свої думки щодо діалогу культур, філософ виступає проти об'єднання народів і націй, що може викликати нівелювання відмінностей між культурами. Негативно висловлюючись про місіонерські намагання європейських народів, Ж.-Ж. Руссо обґрунтовує важливість збереження унікальності кожної культури, оскільки для нього культура відіграє роль явища, що відрізняє народи.

І. Гердер у своїх працях розцінював культуру як одну з умов розвитку народів. Для концепції сучасної полікультурної освіти важливе значення мають його твердження щодо знайомства з культурами різних народів й обміну культурними досягненнями. Учений зазначав, що «рівень розвитку культури співвідноситься з рівнем людини в цій культурі».

І. Кант, поділяючи погляди І. Гердера, у своїх філософських працях надавав особливого значення культурній взаємодії, наголошував на необхідності перебувати у спілкуванні з людьми і в цьому спілкуванні

за допомогою мистецтва й науки підвищувати рівень своєї культури, цивілізованості, моральності. На думку мислителя, *культури сформувалися завдяки взаємним контактам.*

Актуальним для сучасної полікультурної освіти є «золоте правило моральності», сформульоване І. Кантом. На думку філософа, у процесі формування моральної поведінки відіграє значну роль моральне самопізнання, що є складовою морального вибору кожної людини. Самопізнання необхідне, оскільки пов'язане із завданнями покращення взаємовідносин з навколишніми, удосконаленням самої людини, розвитком у неї почуття морального обов'язку діяти відповідно до гуманістичної моралі. І. Кант виступав проти використання людини як засобу для досягнення чужих їй цілей і вищим критерієм моральності вважав «благо людини».

Ідеї М. Реріха про «добродійний синтез» («Жива етика» (1920 – 1947), який розуміє як «єднання культур», а також ідеї видатних істориків і філософів сучасності: концепція цивілізацій, основою якої було визначено особливості культурного розвитку суспільства (М. Данилевський); наукові праці про цілісність культурно-історичного розвитку людства та наявність деяких схожих принципів функціонування культур різних народів (Е. Мейлер, А. Тойнбі) сьогодні допомагають розумінню суті, цілей і функцій полікультурної освіти.

Відповідно до ідей однієї з перших наук, що пропагувала **принцип рівності культур і багатокультурності**, – культурної антропології, не існує єдиної для всього людства культури, яка поетапно розвивається, а є множина культур, що відповідає різним типам і формам образу життя людини. У концепціях культурної антропології загальний історико-культурний процес розвитку суспільства подано у вигляді суми різноспрямованих культур, що розвиваються. Смісловим ядром цих концепцій є принцип культурного релятивізму

(М. Херцковиц), за яким не існує кращої і гіршої культури, а є рівноцінними, відмінними способами регуляції взаємовідношення індивідів між собою і навколишнім середовищем.

М. Херцковиц, автор **ідеї принципу культурного релятивізму**, виокремлював три основні аспекти:

- методологічний, який передбачає культуровідповідний спосіб пізнання культур, усвідомлення смислу їхнього функціонування зсередини, опис життєдіяльності на основі цінностей певного суспільства;

- філософський - визнання плюралізму шляхів культурно-історичного розвитку, варіантів існування людини у світі;

- практичний, що стосується конкретної дії відносно певної культури та розглядає такі етнічні проблеми: негативні явища культури (вандалізм, терор тощо) і ставлення до них; проблеми архаїчних культур і шляхів взаємодії з цивілізацією.

На становлення ідеї полікультурної освіти мала вплив діалогова концепція культури з її провідною ідеєю про діалог як основу людської свідомості та способу буття суб'єкта культури. Основні положення концепції діалогу культур розроблені у працях О. Розенштока-Хюссі, Ф. Ебнера, Е. Міхеля та ін.

На думку І. Бессарабової, для розуміння сутності полікультурної освіти важливе значення мають ідеї М. Бахтіна про **культурологічне сприйняття людського буття**, антропологічність культури, оскільки вчений розумів культуру в таких значеннях: 1) форма одночасного буття і спілкування людей різних - минулих, теперішніх і майбутніх - культур, форма діалогу і взаємопородження цих культур; 2) механізм самодетермінації життя, свідомості, форма вільного вирішення своєї долі в усвідомленні її історичної і загальної відповідальності; 3) форма набуття, сприйняття світу вперше.

Для філософії М. Бахтіна поняття «інший» було ключовим, оскільки людина стає особистістю і пізнає себе як таку тільки у співвідношенні з «іншими». «Інший» для вченого – це не просто людина, а «особистість, у свідомості якої є різні позиції». Діалог усередині свідомості індивіда є діалогом різних культур, без нього неможливий розвиток особистості та спільноти.

У першій половині ХХ ст. дослідників зацікавила взаємодія особистості та культури, дії, думки, почуття індивідів в умовах культурного середовища. Цей напрям отримав назву психологічної антропології (М. Мід, Дж. Хонігман, Р. Бенедикт, Р. Лінтон, К. Клакхон, К. Дюбуа та ін.).

У центрі уваги антропологів постав розвиток специфічного типу особистості, що відображає певну культуру. М. Мід досліджувала культурно зумовлені методи виховання, їхній вплив на розвиток індивідуальності в дітей та етнокультурні особливості психічних процесів, закономірності формування і виявлення національного характеру. Дослідниця розмежувала поняття «соціалізація» та «інкультурація», де перше – соціальне навчання взагалі, а друге – «реальний процес навчання у специфічній культурі».

Взаємозв'язки психіки й культури, взаємодію культури й особистості з позицій психоаналітичних орієнтацій досліджувала Р. Бенедикт. У результаті соціально-антропологічних досліджень вона зробила висновок про те, що етнічні особливості визначаються переважно соціальним середовищем, в якому важливу роль відіграє «етос культури» – специфічна сукупність структур, основних суспільних цінностей і настанов, яка визначає зміст і спрямованість виховання дітей, життєдіяльність дорослих. Р. Бенедикт запропонувала трактування поняття «культура» як «відносно визначеної сукупності приписів для особистості співзвучних з душевною організацією і можливостями самореалізації».

Етнопсихологи 20 - 30 рр. ХХ ст. намагалися теоретично обґрунтувати психологічні відмінності у поведінці представників різних культур. Основна ідея етнопсихології полягала в тому, що кожній культурі притаманний специфічний тип особистості, в якому виокремлювалася певна домінантна модель особистісної поведінки, визначальна психологічна риса. На основі вивчення традиційних культур Р. Бенедикт виокремлювала «аполонівський тип» (підкорення індивідів традиціям групи, відмова від екстремально-емоційних проявів характеру, виховання терпимості, уміння співпрацювати); «діонісійський тип» (індивідуалізм, багаторазове застосування насилля); «параноїдний тип» (конфліктність, підозрілість, ворожість). Для впровадження полікультурної освіти важливе значення мають наступні психологічні теорії та концепції: теорія психології нації, міжетнічного сприйняття, концепція ролі етнічної ідентичності індивіда в міжетнічній взаємодії, ідеї гуманістичної психології. Ключовим елементом психології нації є врахування різних етнокультурних особливостей (мова, культура, релігія, територія), які не завжди мають зовнішні ознаки вираження і є однією з головних причин ускладнення взаєморозуміння між людьми. У зв'язку з цим психологи звертаються до праць Л. Леві-Брюля, який вперше сформулював поняття про етнічний архетип як про ціннісні орієнтації та очікування представників певних етнічних спільнот, що викликають звичну для них гаму почуттів і способів поведінки, що проявляються під час реакції на вплив предметів і явищ навколишнього світу. На думку вченого, етнічний архетип передається спадково від попереднього покоління, існує в його свідомості на невербальному рівні. Дії, вчинки, що породжуються етнічним стереотипом є більш сильними порівняно з тими, які викликані впливом навколишнього середовища.

К. Юнг стверджував, що основу духовного життя складає досвід, який передається від минулих поколінь наступним і є сукупністю архетипів, що «успадковуються як будова тіла». На думку вченого, підсвідома сфера психіки кожної людини містить приховані «сліди пам'яті» про історичний досвід своєї раси, нації і навіть про долю людське, тваринне існування предків. Ці сліди (архетипи), закарбовано генетично, і є психологічним корінням містичних ірраціональних рушійних сил життєдіяльності нації.

К. Юнг і чимало інших дослідників національних проблем вбачали сутність націй та етносів у «національному несвідомому», яке назвали «темними водами», що визначає спосіб життя народів, їхнє досягнення і занепад, історичну долю. Так, Ф. Боас стверджував, що неможливо вивчати поведінку, традиції, культуру людей без знання їхньої психології. Етнокультурні особливості розглядаються етнопсихологами як динамічні компоненти психології нації, які характеризують своєрідність протікання психічних процесів і станів, специфіку взаємодії, взаємостосунків і спілкування представників певних етнічних спільнот. Структура динамічних компонентів охоплює мотиваційно-фонові, інтелектуально-пізнавальні, емоційно-вольові, комунікативно-поведінкові, етнопсихологічні особливості.

Зазначене вище має безпосереднє відношення до процесу навчання. Учителеві, який працює в полікультурному класі, необхідно заздалегідь забезпечити себе відповідною інформацією про національні особливості мотивів, що спонукають учнів трудитися і прагнути до успіху в навчанні, щоб уникнути упереджених суджень відносно ставлення дитини до школи. В організації навчального процесу варто враховувати інтелектуально-пізнавальні особливості учнів, що виражають відмінні риси сприйняття і мислення його

етнічної групи, надаючи їй членам можливість сприймати й оцінювати навколишню діяльність.

Не менш важливими є знання емоційно-вольових особливостей учнів, що пов'язані зі специфікою вияву емоцій і вольових якостей представників конкретної етнічної групи та впливають на результат їхньої діяльності. Учитель, незнайомий з цією особливістю, може бути нетерплячим стосовно такого учня, і ототожнювати його поведінку з незнанням матеріалу.

Комунікативно-поведінкові особливості характеризують способи взаємодії, спілкування представників різних культурних соціумів, проявляючись у поглядах і зовнішніх формах їхньої поведінки в певній соціальній сфері. Шкільна практика показує, наскільки важливим є володіння невербальними засобами спілкування, які наближають учасників діалогу до повноцінного комунікативного процесу. Ігнорування національно-культурною специфікою зазвичай викликає непорозуміння і веде до порушення процесу спілкування, оскільки людина не може розмовляти, залишаючись нерухомою, не жестикулюючи і не змінюючи вираз обличчя.

Зазначені факти актуалізують роль етнопсихологічних знань для вчителя, який працює з полікультурним контингентом школярів для того, щоб правильно інтерпретувати ті або нові особливості поведінки дітей і здійснювати правильний вибір дій у ситуації, яка склалася, уникаючи конфліктів, сприяючи формуванню позитивного ставлення учнів до вчителя, один до одного.

Свої витоки полікультурна освіта бере з часів, коли розвиток освіти, зумовив виникнення нових теорій, нових напрямів, серед яких чільне місце посідає гуманістичне виховання. Ідеї такого виховання знайшли відображення у працях педагогів-класиків. Так, Я. Коменський зазначав про необхідність підготувати дитину до життя у

багатонаціональному суспільстві. У програмі «Панпедія» він звертає увагу на формування у дітей умінь мирного співіснування, виконання взаємних обов'язків, а також зазначає про обов'язковість виховання толерантного ставлення один до одного. Міркуючи про спільність людей, їхні потреби та прагнення, Я. Коменський обґрунтовує «Пампедію» як програму універсального виховання всього людства.

2. Значення культурних змін для взаємодії культур. Особливості міжособистісної комунікації під час міжкультурного спілкування

Спілкування – складний багатоплановий процес встановлення та розвитку контактів між людьми, що породжується потребами спільної діяльності та передбачає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття та розуміння людини.

В англomовній лінгвістичній літературі термін **«комунікація»** розуміють як обмін думками та інформацією у формі мовних або письмових сигналів, що є синонімом терміна «спілкування».

Слово **«спілкування»** позначає процес обміну думками, інформацією й емоційними переживаннями між людьми. У такому випадку дійсно немає відмінностей між спілкуванням і комунікацією. Саме так міркують лінгвісти, для яких спілкування – це актуалізація комунікативної функції мови в різних мовних ситуаціях.

У психологічній і соціологічній літературі спілкування та комунікація розглядаються як пересічні, але несинонімічні поняття. Термін **«комунікація»** використовується для позначення засобів зв'язку будь-яких об'єктів матеріального й духовного світу, процесу, передачі інформації від людини до людини (обмін уявленнями, ідеями, настановами, настроями, почуттями в людському спілкуванні), а також передачі та обміну

інформацією в суспільстві з метою впливу на соціальні процеси.

Термін «спілкування» розглядається як міжособистісна взаємодія людей при обміні інформацією пізнавального або афективно-оціночного характеру.

Основні функції спілкування: контактна, покликана задовольнити потребу людини в контакті з іншими людьми; вплив, що виявляється в постійному прагненні людини впливати на свого партнера. Тому спілкування означає вплив, обмін думками, поглядами, впливами, а також узгодження або потенційний або реальний конфлікт.

Поняття «спілкування» і «комунікація» мають спільні та відмінні ознаки.

Спільні ознаки: співвіднесеність з процесами обміну й передачі інформації і зв'язку з мовою як засобом передачі інформації.

Відмінні ознаки обумовлені відмінностями щодо змісту цих понять. Це пов'язано з тим, що вони використовуються в різних науках, які на перший план висувають різні аспекти цих понять.

За спілкуванням в основному закріплюються характеристики міжособистісної взаємодії. За комунікацією закріплюється додаткове значення – інформаційний обмін у суспільстві.

Спілкування – соціально обумовлений процес обміну думками і почуттями між людьми в різних сферах їхньої пізнавально-трудової і творчої діяльності, що реалізується за допомогою вербальних засобів комунікації.

Комунікація – це соціально обумовлений процес передачі й сприйняття інформації як в міжособистісному, так і в масовому спілкуванні різними каналами за допомогою різних вербальних і невербальних комунікативних засобів.

Міжособистісна комунікація – це процес одночасної взаємодії комунікантів і їхнього впливу один на одного. Зразок міжособистісної комунікації – це неформальна бесіда двох людей.

В основі міжособистісної комунікації лежать різні мотиви, цілі й завдання її учасників. У зв'язку з цим виокремлюють кілька моделей міжособистісної комунікації.

Лінійна модель розглядає комунікацію як дію, у межах якої відправник кодує ідеї та почуття в певний вид повідомлення і потім відправляє його одержувачу за допомогою будь-якого каналу (мова, письмове повідомлення тощо). Якщо одержувач отримав повідомлення, то комунікація вважається успішною. Ця модель враховує наступні важливі моменти комунікації:

а) вплив каналу, по якому отримано повідомлення, на реакцію одержувача (наприклад, освідчення в коханні, зроблене при зустрічі, в листі або по телефону буде сприйнято одержувачем по-різному);

б) перешкоди, які спотворюють повідомлення (гучне приміщення, фізичний або емоційний стан людини).

Недолік цієї моделі в тому, що вона розглядає комунікацію як односпрямований процес, що йде від відправника до одержувача, тому вона підходить для опису письмової комунікації і впливу засобів масової інформації на одержувача.

Трансакційна модель представляє комунікацію як процес одночасного відправлення й отримання повідомлень учасниками комунікації.

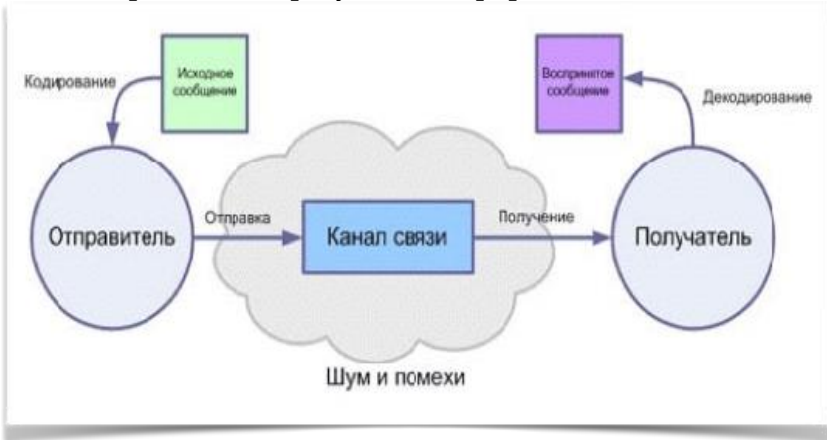
Людина практично одночасно здатна отримувати і декодувати повідомлення іншої людини, реагувати на нього, й одночасно інша людина отримує наше повідомлення і відповідає на нього.

Відповідно до цієї моделі, комунікація – це процес, в якому люди формують відносини, постійно взаємодіючи

один з одним. Ця модель набагато краще описує процеси комунікації, ніж лінійна.

Інтерактивна (кругова модель) міжособистісної комунікації важливе значення віддає такому елементу як зворотній зв'язок. Зворотній зв'язок – це реакція одержувача на повідомлення, його відповідь відправнику. Отже, комунікація рухається по колу: відправник і одержувач повідомлення послідовно міняються місцями. Для опису процесів міжкультурної комунікації кругова модель особливо наочна.

Кругова модель складається з наступних елементів: відправник (джерело) – кодування – повідомлення – канал – декодування – одержувач – зворотний зв'язок. Цей процес включає різні перешкоди, «шуми», які заважають ефективній комунікації. Комунікація вважається ефективною, якщо передана інформація була зрозуміла так, як це задумував відправник. Тому комунікація – це не тільки передача, але розуміння інформації.

У процесі міжкультурного спілкування можуть виникати **комунікативні збої: перешкоди, бар'єри комунікації**. Бар'єрами називають фактори, які перешкоджають здійсненню комунікації (незнання іноземної мови, глухота або німота одного зі

співрозмовників). Перешкоди – це фактори, які знижують якість комунікації (стереотипи, мовні помилки).

Комунікативні перешкоди:

1. З боку оточення: шум, погана видимість, які заважають сприйняттю звукових і візуальних комунікативних сигналів; фізична відстань (наприклад, коли виникає необхідність передавати інформацію по телефону або електронною поштою).

2. З боку учасників комунікації (відправника і одержувача): фізіологічні, мовні, поведінкові, психологічні та культурологічні.

Фізіологічні перешкоди: дефекти мови і слуху; порушення рухового апарату, які ускладнюють міміку й жестикуляцію; порушення зору, що заважають сприймати письмову мовлення, міміку, жести.

Мовні перешкоди: фонетичні, лексичні й граматичні помилки у процесі мовлення; порушення логіки висловлювання; неправильне сприйняття мовлення на слух; неправильне розуміння значення мовних одиниць; нерозуміння граматичних конструкцій; невміння сприйняти цілісність тексту; неправильний вибір стилю спілкування.

Поведінкові перешкоди: відмінність поведінки від комунікативної інтенції; невміння уважно слухати співрозмовника; розбіжність вербальних і невербальних сигналів; неправильна реакція на висловлювання співрозмовника.

Психологічні перешкоди: особистісні риси (нетовариськість, замкнутість, підозрілість); упередженість; вузькість кругозору; надмірна емоційність; завищена або занижена самооцінка; неповага до співрозмовника; орієнтація на конфлікт.

Культурологічні перешкоди: відмінність менталітетів і національних характерів; відмінність мовних картин світу; вплив культурних стереотипів, ціннісних орієнтирів; помилки в сприйнятті гумору;

відмінності в комунікативних стратегіях і невербальній комунікації.

У процесі міжкультурної комунікації кожна культура представляє систему кодів, яка діє в повсякденних стосунках, впливає на соціальні та культурні норми тощо. Ці кодові системи культур, як правило, не збігаються або збігаються частково.

Істотну роль у процесі міжособистісної комунікації відіграють психологічні та соціальні характеристики акту спілкування.

До психологічних характеристик відносяться:

- **комунікативний намір** – це бажання вступити в спілкування з іншою людиною,
- **задум повідомлення** – це інформація, яку автор хоче передати одержувачу, проект, ідея майбутнього повідомлення;
- **мета повідомлення:** найближчі (отримання інформації, з'ясування позицій і думок, роз'яснення і критика, розвиток або припинення комунікації, підтримка або відторгнення партнера, спонукання до дії) і віддалені (встановлення в майбутньому хороших стосунків).

Соціальні компоненти комунікативного акту:

Статусна роль – це поведінка, запропонована людині її соціальним (віковим, статевим, посадовим тощо) становищем або статусом. Для того щоб вибрати правильну манеру поведінки й орієнтуватися в ситуації, на початку кожного комунікативного акту необхідне адекватне усвідомлення як власної соціальної ролі, так і ролі партнера.

Ситуативні ролі визначаються у процесі комунікації. У різних ситуаціях людина може бути лідером, намагатися контролювати весь процес комунікації; посередником, гнучкою людиною, готовою пристосуватися до будь-якої ситуації.

Стильові характеристики учасників комунікативного акту – це особливості їхнього мовного

стилю. Є люди, які говорять тільки в одному стилі, вони не здатні виявляти мовну гнучкість. Люди з високим рівнем мовної компетентності, з одного боку, прагнуть зберегти свій стиль спілкування в різних ситуаціях, але, з іншого боку, можуть змінювати його залежно від обставин спілкування.

У процесі комунікації кожне повідомлення може бути інтерпретовано на двох рівнях: 1) що йдеться (рівень змісту); 2) як то кажуть (рівень відносин).

Рівень вмісту кодується вербально, а рівень відносин - невербально. Різні культури надають різне значення цим рівням. Тому нетактовне зауваження, сказане не до місця або не так, часто може образити співрозмовника.

Афективне навантаження учасників МКК і її залежність від культурної дистанції

Одним зі специфічних аспектів міжкультурної комунікації є афективні реакції на ті чи інші елементи інших культур.

Взаємодія з незнайомими людьми, особливо з представниками аутгруп (зовнішніх груп), супроводжується великим психологічним напруженням, переживаннями і страхом, ніж зі знайомими людьми – членами інгруп. Проте в різних культурах члени інгруп по-різному ставляться до чужих. Тому ефективність міжкультурної комунікації залежатиме також і від цієї настанови.

Представники чужих культур легше встановлюють зв'язки з інгрупами в індивідуалістичних культурах, ніж у колективістських. Це пов'язано з тим, що колективістські культури вимагають від своїх членів такого злиття з групою, щоб та могла в разі потреби виступати єдиним фронтом. В індивідуалістичних культурах від людей вимагається поводитися так, як вони самі вважають за потрібне, навіть якщо їхня позиція не збігається з позицією групи.

Дослідження в Японії, США і Кореї встановили, що найменші труднощі в спілкуванні з незнайомими й іноземцями відчували американці, найбільші – японці й корейці.

Для колективістських культур характерне прагнення приєднатися до інгрупи, а в індивідуалістичних культурах все залежить від особистого забарвлення відносин. Коли відносини між людьми стають ближчими, значення групової приналежності партнера починає зменшуватися.

Щоб визначити, наскільки важко буде відбуватися контакт однієї культури з іншою, в культурній антропології було введено поняття **культурної дистанції** – рівня близькості або несумісності культур.

Представникам близьких культур легше адаптуватися до нової культури.

Поняття «**культурна дистанція**» фіксує відмінності між одними і тими ж елементами в різних культурах: клімат, одяг, їжа, мова, релігія, рівень освіти, матеріальний комфорт, структура сім'ї, звичаї тощо. Наприклад, євреї – вихідці з колишнього СРСР відчують себе комфортніше в Німеччині, ніж в Ізраїлі, зокрема тому, що в Німеччині є більше кліматичних та природних відповідностей звичним умовам.

Насправді мало встановити культурну дистанцію і об'єктивно виміряти її. На **суб'єктивне сприйняття культурної дистанції** впливає безліч інших чинників:

1) наявність або відсутність воєн чи конфліктів, як в наш час, так і в історичному минулому;

2) ступінь компетентності людини в чужій мові й культурі;

3) рівність (нерівність) статусів партнерів і наявність у них спільних цілей у міжкультурному спілкуванні.

Тому суб'єктивно культурна дистанція може сприйматися як більш далека, ніж вона є насправді. Проте чи не краще буває і тоді, коли культура сприймається ближче, ніж вона є насправді.

Стрес і непевність, зумовлені МКК.

Теорія редукції невпевненості

При міжкультурному спілкуванні ймовірність нерозуміння набагато зростає, оскільки приналежність комунікантів до різних культур часто порушує їхні очікування. Це викликає негативні емоції відносно партнера-комуніканта і всієї культури, яку представляє, призводить до невдачі весь процес спілкування.

При першому контакті з чужою культурою кожна людина має в своєму розпорядженні дуже малий обсяг інформації про нове культурне середовище, не має чітких уявлень про прийняті у цій культурі норми поведінки й тому переоцінює або недооцінює поведінку оточуючих.

У таких ситуаціях виникають, як правило, три основних типи невизначеності:

- когнітивна невизначеність – полягає в тому, що людина не може точно знати уявлень і настанов свого партнера;
- поведінкова невизначеність – коли людина не може передбачити поведінку свого партнера;
- емоційна невизначеність – психічний стан, при якому людина буде відчувати занепокоєння, що її неправильно зрозуміють, негативно оцінять, завдадуть шкоди її «Я».

Дослідження західних вчених з проблеми **комунікаційної невпевненості** дозволили зрозуміти – якщо невпевненість буде занадто великою, то люди будуть або уникати спілкування, або піклуватися насамперед про враження, яке вони відчують до співрозмовника, і тоді перестануть думати про сам акт комунікації. Проте якщо занепокоєння і хвилювання не буде зовсім, то люди також перестають замислюватися про процес спілкування, зовсім не звертаючи уваги на свого співрозмовника і втрачаючи стимули нормальної комунікації. У цьому випадку люди, як правило, покладаються на відомі їм стереотипи і неправильно сприймають поведінку іншої людини.

Отже, ефективної комунікації повинен бути властивий певний оптимальний рівень невизначеності. Звести свою невпевненість в комунікації до цього рівня – першочергове завдання кожного комуніканта.

Стратегія редуцції (скорочення) невпевненості

Наукове вирішення проблеми комуникативної невпевненості було зроблене за допомогою теорії редуцції невпевненості. «...За допомогою спеціальних методів взаємини партнерів з міжкультурної комунікації можуть бути вдосконалені й змінені в кращу сторону. Ці методи передбачають зміну очікувань кожної конкретної людини від нової культури, скорочення когнітивної невпевненості і тривоги» (К. Бергер).

Вихідний пункт теорії К. Бергера полягає в припущенні, що індивіди хочуть більш точно знати, що їм чекати від спілкування з іншою людиною – винагороди, покарання, відхилень у поведінці, а також вміти правильно визначати початок і кінець акту комунікації.

Зменшення (редуцція) невпевненості в цьому випадку буде полягати в побудові комунікантом пророкувань (до початку дії) й інтерпретації дій після їхнього здійснення.

Редуцція невпевненості – двоєдиний процес, одночасно відбувається на когнітивному й емоційному рівнях.

Зменшення невизначеності – це когнітивний (пізнавальний) процес, контроль неспокою і невпевненості.

Зазвичай виділяють **три стратегії редуцції невпевненості:**

- **пасивна** – спостереження за іншими без втручання у процес спілкування (порівняння, виявлення реакцій на будь-які стимули);

- **активна** – людина ставить запитання іншим людям про об'єкт свого інтересу, отримуючи необхідну інформацію для спілкування;

- **інтерактивна** – безпосередня взаємодія з партнером по комунікації, в ході якої ставлять запитання, йдуть спроби саморозкриття. Безумовно, це найоптимальніша стратегія поведінки.

Існує цілий ряд **факторів, які зменшують невпевненість і невизначеність** у контакті з представниками інших культур. До них відносяться:

- позитивні очікування в контакті з представниками інших груп;
- схожість між контактуючими групами;
- поради і зауваження з боку представників інших груп;
- більш тісні, особисті стосунки з представниками інших груп;
- краще знання мови групи, з якою знаходишся в контакті;
- здатність до самоспостереження;
- глибші знання про чужу культуру;
- терпимість до невизначеності;
- позитивні атрибуції (очікування) в міжкультурній комунікації, настанови на ефективність спілкування та адаптацію до чужої культури;
- приналежність до колективістських культур. У результаті використання цих стратегій відбувається необхідна адаптація, а міжкультурна комунікація стає ефективною.

Практичний блок

Методичні поради до виконання практичних завдань

Практичне заняття передбачає проведення попереднього контролю знань, умінь і навичок студентів, постановку загальної проблеми викладачем та її обговорення зі студентами, виконання практичних завдань з обговоренням, їхню перевірку, оцінювання.

Готуючись до практичного заняття, варто уважно прочитати план, ознайомитися зі списками базової та допоміжної літератури. Оскільки практичному заняттю передувала лекція з тієї самої теми, треба проглянути конспект, який допоможе зорієнтуватися в навчальному матеріалі, звернути увагу на проблемні питання й завдання, запропоновані викладачем.

У процесі підготовки до практичного заняття студенти мають детально засвоїти основні поняття з теми.

Тема: Етноцентризм і культурний релятивізм

План

1. Природа й сутність етноцентризму. Основні етноцентристські й етнорелятивістські етапи.
2. Проблема інтерпретації явищ чужої культури.
3. Культурна, етнічна й особиста ідентичність, їхня роль у міжкультурній комунікації.
4. Культурний релятивізм як теоретична і методологічна основа міжкультурної комунікації. Сенс принципу культурного релятивізму.

Міжкультурна прагматика: стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація.

Термінологічний словник

Етноцентризм – етноцентризм – ethnocentrism <грец. ethnos 'народ' + -centrism 'центр кола, осередок' – термін використовується американським соціологом У. Самнером (William Graham Sumner, 1906). – Перевага своїй етнічній групі, що виявляється у сприйнятті й оцінці життєвих явищ та інших народів крізь призму своїх традицій і цінностей; нездатність розглядати поведінку інших людей в іншій манері, ніж та, яка продиктована власним культурним середовищем. Прикладом може слугувати діяльність місіонерів, що ставлять за мету залучити «дикунів» до своєї віри. Разом з тим етноцентризм – неминуча частина нашого життя. Доведено, що, з одного боку, етноцентризм часто виявляється перешкодою для міжгрупової взаємодії, але, з іншого боку, він виконує важливу для групи функцію підтримки позитивної етнічної ідентичності й навіть збереження цілісності та специфічності групи. Виокремлюють три **стадії етноцентризму**: 1) заперечення відмінностей (denial of difference) – індивід, не помічаючи культурних відмінностей, вважає, що його досвіду достатньо, щоб спілкуватися з будь-яким етнофором; 2) захист від відмінностей (defense against difference) – людина починає визнавати культурні відмінності, але негативно оцінює «відхилення» в новій культурі від своєї власної і шкодує, що оточуючі не говорять і не поводяться, як він; 3) мінімізація відмінностей (minimization of differences) – людина визнає і засвоює культурні відмінності (наприклад, відмінності в прийомі їжі), приходять до висновку: «Врешті-решт всі ми люди» (Janet M. Bennett, Milton J. Bennett & Margaret D. (Peggy) Pusch, 1997).

Етнорелятивізм – ethnorelativism <грец. ethnos 'народ' + лат. relativus 'відносний'. – Методологічна позиція відносно до етнокультури: переконаність в тому, що всі етноси й культури спочатку рівні. Розуміння інокультури (або окремих її складових) тільки в контексті цієї культури. Передбачає три стадії: 1) прийняття

відмінностей (acceptance of difference) – іммігрант розуміє, що нова культура має альтернативні рішення, і приймає культурні відмінності, починаючи усвідомлювати й інтерпретувати різні явища культури в контексті цієї культури; 2) адаптація до відмінностей (adaptation to difference) – іммігрант розвиває комунікативні вміння, ефективно використовує емпатію, може змінити свій підхід до вирішення спірного питання, здатний бачити очима інших і може спілкуватися з іншими, які адаптувалися соціально; 3) інтеграція відмінностей (integration of difference) – створюючи адаптивну ідентичність, іммігрант інтериоризує бікультурні фонові знання, бачить світ у різних культурних аспектах. На цій стадії індивід характеризується як міжкультурний посередник (Janet M. Bennett, 1993; Milton J. Bennett, 1993; Janet M. Bennett, Milton J. Bennett & Margaret D. (Peggy) Pusch, 1997). Етнорелятивізм як домінуюча риса сучасного цивілізованого суспільства характеризується наявністю толерантності й плюралізму.

(Жукова І. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / І. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 476 – 477.)

Студент повинен знати:

- основні поняття: *етноцентризм, культурний релятивізм, культурний фокус, культурні універсалії, культурна ідентичність, культурний шок, чужорідність;*
- стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: *трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація.*

Студент повинен уміти:

- аргументовано інтерпретувати означені факти / явища, які належать іншій культурі;

- виокремлювати атрибути іншої культури незалежно від способу кодування інформації і каналу її передачі;
- відрізняти ознаки, універсальні для всіх культур, від ознак, властивих одній культурі;
- розпізнавати і тлумачити негативний комунікативний результат під час внутрішнього і міжкультурного спілкування;
- розуміти, якими фактами, знаннями, вміннями керується адресант, вибудовуючи комунікацію;
- активно й успішно взаємодіяти з представниками іншої культури;
- порівнювати різні культури за певними фактами, для того щоб свідомо будувати конструктивну взаємодію між носіями різних культур;
- адаптувати свою комунікативну діяльність до культурних особливостей того соціуму, в якому людині необхідно діяти в певний момент.

Література

Базова

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 257 – 260. – Серія «Альма-матер».
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія, 2-е вид., випр. і доп. / І. О. Голубовська – К. : Логос, 2004. – 284 с.
3. Дороз В. Ф. Українська мова в діалозі культур: навч. посіб. / В. Ф. Дороз. – К. : Ленвіт, 2010. – 320 с.
4. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с. – (Серія «Альма-матер»).

Допоміжна

1. Грушевицкая, Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Т. Г. Грушевицкая,

- В. Д. Попков, А. П. Садохин – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2003. – С. 36 – 50.
2. Леонтович, О. А. Введение в межкультурную коммуникацию: учеб. пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – С. 158 – 174.
 3. Садохин, А. П. Межкультурная коммуникация : учеб. пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М., ИНФРА-М, 2010. – С. 122 – 138.
 4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник /О. О.Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – С. 287 – 293.

Питання для попереднього обговорення

1. Яка природа і сутність етноцентризму. Назвіть і розкрийте основні етноцентристські й етнорелятивістські етапи.
2. Назвіть проблема інтерпретації явищ чужої культури.
3. Наведіть приклади культурної, етнічної й особистісної ідентичності та обґрунтуйте їхню роль у міжкультурній комунікації.
4. У чому вбачається сенс принципу культурного релятивізму?

Проблемні завдання

Завдання 1. Порівняйте як тлумачиться лексичне значення слова «совість» в українській, російській і англійській мовах. Що спільного і відмінного в цих тлумаченнях? У якому із словників відображено національно-культурну самобутність слова «совість» і

тлумачення є більш детальним, точним у культурному відношенні?

У «Новому тлумачному словнику української мови» (укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко) читаємо: «**СОВІСТЬ** – усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством; моральні принципи, погляди, переконання; сумління. *Щоб не замерзнуть, Андрій нишком ночами рубав по шляху верби або розбирав стріху в сусідніх порожніх будинках. Якби не совість – крав би (Коцюб.); // перен. Найчесніший, найсправедливіший, найвідповідальніший представник певного колективу, суспільства і т. ін. Де твоя (у тебе, ваша, у вас і т. ін.) совість?; Май (майте) совість; Немає (нема) совісті у тебе (у нас і т. ін.) – уживається, щоб присоромити когось, викликати почуття відповідальності за щось. [Олімпіада Іванівна (до п. Груїчевої):] Де у вас совість, де у вас серце? Хіба ви не бачите, що ви з нею робите? (Л. Укр.); [Лежить] на совісті кого, у кого, чий – хтось винен у чому небудь, морально відповідає за якісь дії, вчинки і т. ін. Я занадто в лірику вдаюся і забуваю, що в мене на неї нема часу що маса роботи лежить на совісті! (Л. Укр.); Муки (докори, докір) совісті – переживання, викликані усвідомленням своєї несправедливості, провини і т. ін. [Річард:] Тепер мені сидіти, дивитися на сії зайві руки, позбавлені коханої роботи єдиної, що красила життя, се гірше, ніж непростена провина, ніж муки совісті... (Л. Укр.); На совість: а) дуже добре, якісно; б) покладаючись тільки на чесність, не вимагаючи інших гарантій; Не за страх, а за совість – сумлінно, чесно; Не має ні сорому (ні честі), ні совісті хто; Немає (нема) ні сорому (ні честі), ні совісті у кого – хтось діє несправедливо, поводить безсоромно. – У цих людей ні сорому, ні совісті, ні душі, десь, немає! (Вовчок); Совісті стало (стає, хватило, хватає) у кого – хтось не соромиться робити що небудь негоже; Совість мучить (мучила, гризе, гризла і т. ін.) кого – хтось страждає, гостро відчуваючи свою провину. Він знав, що тепер справді в Піски йти небезпечно, однаке совість*

його мучила, що так товариша кинули... (Мирн.); Угода з совістю див. угода; Як велить (підказує) совість – справедливо, без упередження».

У «Глумачному словнику російської мови» В. Даля читаємо: «СОВЕСТЬ – нравственное сознание, нравственное чутье или чувство в человеке; внутреннее сознание добра и зла; тайник души, в котором отзывается одобрение или осуждение каждого поступка; способность распознавать качество поступка; чувство, побуждающее к истине и добру, отвращающее от лжи и зла; невольная любовь к добру и к истине; природженная правда, в различной степени развития».

Сучасний американський Webster's New World Dictionary на місці «усвідомлення» подає «знання» (що може бути й практичним, неусвідомленим) та додає два сутнісні доповнення:

CONSCIENCE – 1. знання або чуття (sense) праведності/неправедності, із сильною схильністю до правди; моральний суд, що не дозволяє порушити моральний принцип, визнаний досі; 2. [заст.] а) consciousness; б) внутрішні думки чи почуття (feelings). Conscience – у значенні «внутрішнє визнання моральності чийхось мотивів і вчинків; розуміння чи принцип, який наголошує на моральності чийхось мотивів або вчинків, схвалюючи добро і засуджуючи зло» (The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles, 3 rd. ed., 1975), – виникло ще в середньовічній англійській, витіснивши питоме англійське слово *inwit* – досл. «внутрішнє знання (чуття, розуміння)», у вжитку синонімічне до «серце, душа, розум, дух, відвага» (Ibidem). Пор. лат. *intuition*, «інтуї ція» – досл. «внутрішнє стеження» < *Lintueri*, «дивитися, спостерігати» < *in*, «в» + *tueri*, «стежити, охороняти». Пор. традиційні християнські образи «ангела охоронця» та «всевидючого ока».

Завдання 2. Зіставте етимологічні довідки про походження слова «совість», подані в «Етимологічному

словнику української мови» і словниках М. Шанського та М. Фасмера. Чим схожі й чим відрізняються словникові статті?

Завдання для поглибленого вивчення

Завдання 1. Прокоментуйте висловлювання А. В. Павлівської про Італію.⁴⁴

Зрозуміти Італію до кінця і не можна. Але прийняти її з усіма її загадками, примхами й пристрастями можна і потрібно, бо знання дає терпимість, полегшує спілкування і дарує радість.

(Павловська А. В. Італія і італійці. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2006. – 365 с.)

Завдання 2. Прочитайте наступний текст про цінності китайських студентів. Виходячи з власного досвіду, визначте, які цінності будуть домінуючими в українських і американських студентів? Чому?⁴⁵

The values and ways of thinking of some Chinese students are very different from those of their UK classmates. Chinese society is basically collectivist and great importance is placed on the development of harmonious relationships, whereas here we emphasise individualism, which potentially leads to conflict. The avoidance of conflict is a major feature of Chinese social intercourse. China is undergoing rapid economic and social change over a relatively short period of time. While historical buildings may be destroyed in this drive for modernisation, traditional attitudes prevail when it comes to social interaction. These same traditional attitudes are also held by many Chinese people living outside mainland China.

Chinese students will often place great emphasis on cooperation and will often form study groups. For example, they may form a group

⁴⁴ Воробець Л. В. Практикум по теории межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Л. В. Воробець, О. В. Чибисова. – Комсомольск-на-Амуре : ФГБОУ ВПО «КНАГТУ», 2014. – С. 73.

⁴⁵ Воробець Л. В. Практикум по теории межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Л. В. Воробець, О. В. Чибисова. – Комсомольск-на-Амуре : ФГБОУ ВПО «КНАГТУ», 2014. – С. 75 – 76.

where there is a considerable amount of reading to be done, so that individuals read selected texts and then report back to the group. The building of harmonious relationships within their own group and with their classmates will be seen as a necessary and essential task. In situations of potential conflict, they will use persuasion rather than try to force the issue in dispute. At all times they will exercise extreme caution in order to avoid loss of 'face', both theirs and others.

When looking at the values of Chinese students it is necessary to become familiar with some specialist terminology: 'face' ('mianzi') and relationships ('guanxi'). Since these Chinese words have very subtle and complex meanings, they can not be translated accurately into single words in English, and the concepts will often only be grasped after a lengthy explanation. However, it is outside the remit of this resource to make a detailed exploration of Chinese culture; the explanations provided below are therefore only partly adequate but will have to suffice.

Питання для самоконтролю

1. Коли зазвичай виникає культурний шок?
2. Що таке культурний шок? У чому його головна причина?
3. Як проявляється культурний шок?
4. Скільки етапів культурного шоку ви знаєте? Назвіть їх.
5. Подумайте, на якому етапі ви перебуваєте зараз?
6. Як довго триває процес адаптації?
7. Що таке реадаптація?
8. Які індивідуальні чинники впливають на розвиток культурного шоку?
9. Які зовнішні чинники впливають на культурний шок?
10. Чому система цінностей має загальнонаціональний компонент?
11. Як людина засвоює цінності?
12. Які чотири сфери культурних цінностей прийнято виділяти? Якій сфері приділяється найбільша увага в міжкультурній комунікації?

13. Що таке орієнтація на людську природу; орієнтація на ставлення людини до природи; тимчасова орієнтація; орієнтація на діяльність; орієнтація на міжособистісні відносини?
14. Які цінності української та іншої культур ви знаєте?
15. Які цінності вашої рідної культури ви можете назвати?
16. Як змінюється особистість у процесі міжкультурного навчання?
17. Чи допомагає вивчення чужої культури краще пізнати рідну культуру?
18. Що нового ви дізналися про власну культуру, проживаючи в іншій країні?
19. Які етноцентристські етапи проходить людина, знайомлячись з чужою культурою?
20. Який етнорелятивістській етап свідчить про сформованість міжкультурної компетентності?

Змістовий модуль № 7. Елементи комунікації в контексті міжкультурної комунікації

Теоретичний блок

*Хто має очі, щоб бачити, ... може переконатися:
жоден смертний не здатний нічого зберегти в секреті.
Якщо запечатані його уста, проговоряться кінчики пальців.
Зигмунд Фрейд*

Тема: Вербальна, невербальна та паравербальна комунікація за умов міжкультурного контакту

План

1. Вербальна комунікація:
 - мова як елемент культури (теорія зв'язку мови, мислення і культури; роль мови в міжкультурному спілкуванні);

- контекстуальність комунікації;
- стиль комунікації (прямий / непрямий; майстерний / точний / стислий; особистісний / ситуаційний; інструментальний / афективний).

2. Невербальна комунікація:

- фізіологічні та культурно-специфічні основи невербальної комунікації;

- невербальні елементи комунікації (кінесика, сенсорика, проксемика, хронеміка).

3. Паравербальна комунікація.

Міжкультурна прагматика: стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація.

Термінологічний мінімум: вербальна, невербальна, паравербальна комунікація, жести, міміка, поза.

Література

Базова

1. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации : монография / П. Н. Донец. Харьков : ШТрих, 2001. – 386 с.
2. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с. – (Серія «Альма-матер»).
3. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации : учебное пособие / А. П. Садохин. – М. : КИОРУС, 2014. – 254 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями і проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2008. – 712 с.

5. Слющинський Б. В. Міжкультурна комунікація в українському Приазов'ї : монографія /Б. В. Слющинський. – К. : «Аквілон-Плюс», 2008. – 496 с.

Допоміжна

1. Бацевич Ф. С. Українсько-російський словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич, Г. Ю. Богданович. – Саки : Фенікс, 2011. – 284 с.
2. Арутюнов С. А. Культуры, традиции и их развитие и взаимодействие : монография /С. А. Арутюнов. М. : Директ-Медиа, 2014. – 386 с.
3. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 290 с.
4. Глаголев В. С. Межкультурная коммуникация в условиях глобализации / В. С. Глаголев, Н. И. Бирюков, Н. Н. Зарубина, Т. В. Зонова, А. Н. Самарин, М. В. Силантьева : учебное пособие. –2-е изд. – М. : Проспект, 2015. – 367 с.
5. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с
6. Зинченко В. Г. Словарь по межкультурной коммуникации : Понятия и персоналии / В. Г. Зинченко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 136 с. (e-book)
7. Іванишин П. В. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко : монографія /П. В. Іванишин. – К. : Академвидав, 2008. – 392 с. (Серія «Монограф»).
8. Словарь терминов межкультурной коммуникации / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М. Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – 632 с.

1. Вербальна комунікація

Мова як елемент культури (теорія зв'язку мови, мислення і культури. Роль мови в міжкультурному спілкуванні)

Кожна культура має свою мовну систему, за допомогою якої її носії мають можливість спілкуватися один з одним. У науці різні форми мовного спілкування отримали назву вербальних засобів комунікації.

До найбільш відомих вербальних засобів спілкування відносяться насамперед людська мова, оскільки завдяки мові люди передають і отримують основну життєво важливу інформацію. Проте людське мовлення є лише тільки одним з елементів мови, і тому її функціональні можливості набагато менші, ніж всієї мовної системи в цілому. Значення мови в культурі будь-якого народу важко переоцінити. Кожна наука в цій оцінці підкреслює зазвичай свій аспект. У лінгвокультурологічній літературі значення мови найчастіше зводиться до наступних образних висловлювань:

- дзеркало культури, в якому відбивається реальний, навколишній світ людини і менталітет народу, його національний характер, традиції, звичаї, мораль, система норм і цінностей, картина світу;
- комора, скарбничка культури, оскільки всі знання, вміння, матеріальні й духовні цінності, накопичені тим чи іншим народом, зберігаються в мовній системі: у фольклорі, художній літературі, в усному й писемному мовленні;
- носій культури, оскільки за допомогою мови вона передається з покоління в покоління. Діти в процесі інкультурації, опановуючи рідну мову, разом з нею засвоюють і узагальнюють досвід попередніх поколінь;
- інструмент культури, який формує особистість людини, який саме через мову сприймає менталітет,

традиції і звичаї свого народу, а також специфічний культурний образ світу.

Неминуча роль мови в процесах комунікації стала предметом наукового аналізу ще з початку Нового часу. Її вивчали Д. Віко, І. Гердер, В. Гумбольдт та інші вчені, заклавши тим самим основи лінгвістики. Але найбільші успіхи у вивченні мови і мовлення отримані у ХХ століття. Це сталося після того, як вчені змогли встановити нерозривний взаємозв'язок між мовою, мисленням і культурою. Ініціаторами вивчення цього взаємозв'язку були американський культурний антрополог Ф. Боас і британський соціальний антрополог Б. Малиновський. У 1911 році Ф. Боас вказав на цей зв'язок, проілюструвавши його порівнянням двох культур через їхній словниковий склад. Істотний внесок у розуміння зв'язку мови й культури внесла відома лінгвістична гіпотеза Сепіра-Уорфа, яка стверджує, що мова – це не просто інструмент для відтворення думок, вона сама формує наші думки.

Щоб прийти до цієї ідеї, Б. Уорф (апелюючи до наукових розвідок свого вчителя Е. Сепіра) проаналізував не склад мов, а їхні структурні відмінності. Для цього вчений порівняв англійську мову й мову індіанського племені хопі. Наприклад, англійському висловлюванню «Він залишився на десять днів» в мові хопі є відповідник «Він залишився до одинадцятого дня».

Б. Уорф також з'ясував, що в мові хопі немає поділу на минулий, теперішній і майбутній час, які існують у більшості європейських мов. На прикладах такого типу Б. Уорф пояснює зв'язок культури і мови, стверджує, що по-різному говорять люди і по-різному дивляться на світ.

Гіпотеза Сепіра-Уорфа виходить з положення, що мова є основою тієї картини світу, яка складається у кожної людини й упорядковує (гармонізує) величезну кількість предметів і явищ, які спостерігаються нами в навколишньому світі. Адже будь-який предмет або явище стають доступними для нас тільки тоді, коли їм дається

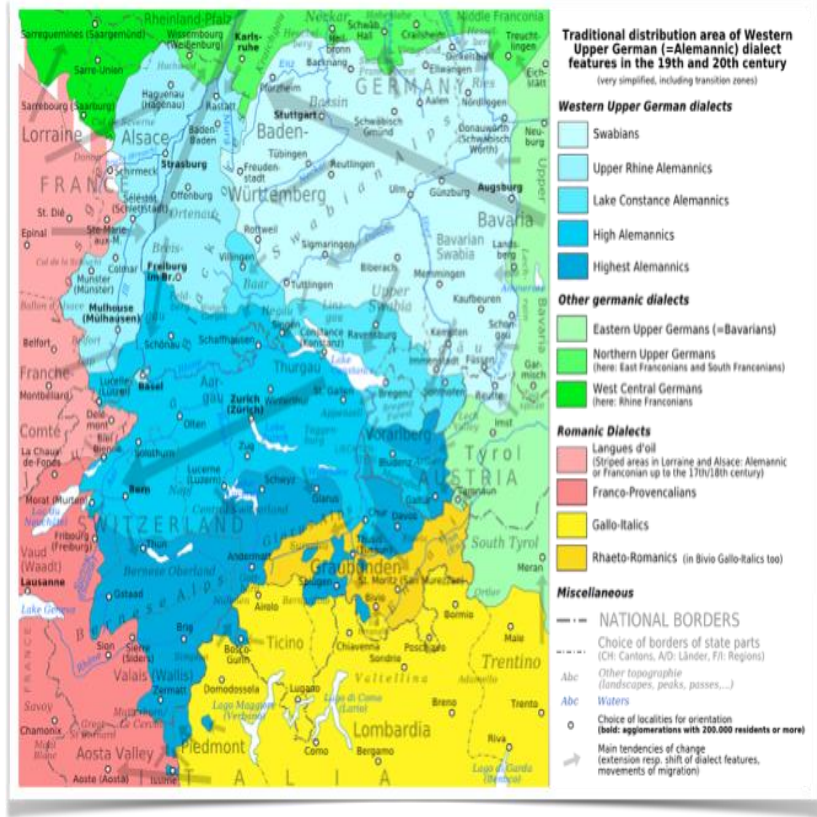
назва. Предметів або явищ, що не мають назви, для нас просто не існують. Давши назву, ми тим самим включаємо нове поняття в ту систему понять, яка існує в нашій свідомості. Ми вводимо новий елемент в існуючу для нас картину світу.

Мова не просто відображає світ, вона буде ідеальний світ у нашій свідомості, конструює іншу реальність, з якою людина має справу перш, ніж з предметами реальної дійсності. Людина бачить світ так, як вона говорить. Тому люди, що говорять різними мовами, бачать світ по-різному.

Поміркуємо? Німеччина німецькою мовою - Deutschland, англійською - Germany, іспанською - Alemania ... Чому? Зверніть увагу на мапу.

Алемани або **аламани** (від нім. *alle manner* - «усі люди», алем. *Alemanne*, нім. *Alamannen, Alemannen*) - давньогерманський союз племен, до якого увійшли німецькі племена з союзу **свевів** і **маркоманів**, який розпався, а також **ютунгів**, які прийшли з півночі. Пізніше стали відомі як **шваби**, які дали назву історичній області Швабія в Німеччині.

Мова алеманів стала основою для верхньонімецьких діалектів. Перша згадка про Алеманнію була в епоху римського імператора Каракалли (правив 211 - 217). Серед його титулів сучасники згадують і титул Аламанікус, тобто «переможець аламанив».

У римських джерелах назва цього народу частіше зустрічається саме в такій формі – Alamanni. Етимологічно етнонім походить від німецького «alle Mannen» – «все люди (мужі)» і відображає той факт, що племінний союз алеманів склався з німецьких племен різного походження.

В окремих романських мовах (зокрема, у французькій, португальській та іспанській, а також у східних мовах, звідки це слово запозичене з французької (перської, турецької, азербайджанської) слово «ал(е)ман» зберглося як загальна назва німців.

Сьогодні міжкультурні ситуації привертають до себе підвищену увагу. Окрім теоретичних, методологічних аспектів міжкультурної комунікації, Р. Д. Льюїс, С. Г. Тер-Минасова, К. Селліх, Т. Г. Стефаненко, Р. Гестеланд й інші вчені-дослідники зазначають про численні проблеми, труднощі, які ускладнюють процес взаємодії.

Процес міжкультурної комунікації ускладнюється різним співвідношенням вербальних елементів у спілкуванні представників різних культур. Виникає проблема співвідношення високо- і низькоконтекстуальних культур. Так, у *низькоконтекстуальних культурах* недостатньо тільки вислухати словесне висловлювання. Щоб зрозуміти його, необхідно точно уявляти собі, в якій ситуації воно було вимовлено, хто його сказав, кому і в якій формі. Тільки з урахуванням усіх цих елементів формується повне і точне значення висловлювання, розкривається його зміст. У *висококонтекстуальних культурах* для розуміння досить одних тільки словесних висловлювань ...

Наприклад: у *культурах західних народів* мова сприймається незалежно від контексту розмови, тому її можна розглядати окремо від соціокультурного контексту, в процесі комунікації адресант і адресат розглядаються як два самостійних суб'єкта, чії відносини стають зрозумілими з їхніх усних висловлювань. В *азіатських і східних культурах*, для яких соціокультурний контекст має велике значення, слова вважаються складовою частиною

комунікативного контексту в цілому, що включає також особисті якості учасників спілкування і характер їхніх міжособистісних відносин. Отже, в цих культурах вербальні висловлювання вважаються частиною комунікативного процесу, нерозривно пов'язаного з етикою, психологією, політикою і соціальними відносинами.⁴⁶

Розглядаючи будь-яку потенційно нестабільну проблему, можна виявити комунікативні помилки, які є стимулятором міжкультурної напруженості, непорозуміння.

Знайомлючись з іншою культурою виникає питання про те, чим відрізняється один народ від іншого. Як правило, згадуються мовні відмінності, відмінності в матеріальній культурі, а також специфічні норми поведінки, стандарти, атрибути поведінки, які проявляються у сфері спілкування.

Спілкування як складний соціально-психологічний процес взаєморозуміння між людьми, здійснюється за такими **основними каналами спілкування:**

- *мовний* (вербальний – від латинського слова усний, словесний);
- *немовний* (невербальний).

Мова як засіб спілкування одночасно є джерелом інформації і способом впливу на співрозмовника.

Структура вербального спілкування:

- значення і смисл слова, фрази;
- мовленнєві звукові явища;
- виражальні якості голосу.

Види мовленнєвої діяльності:

- усне мовлення;
- письмове мовлення;
- читання;

⁴⁶ Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : Учебное пособие / Садохин А. П. - М. : Альфа-М ; ИНФРА-М, 2004. - С. 140 - 143.

– слухання (аудіювання).

Форми вербальної комунікації

Діалогом називається форма мовлення, що складається з обміну висловлюваннями-репліками, характеризується ситуативністю (залежністю від обставин розмови), контекстуальністю (обумовленістю попередніми висловлюваннями), незначним рівнем організованості (незапланованим характером). Діалог зазвичай протиставляється монологу. Підвидом діалогу є полілог, що виникає за умов більшої кількості учасників.

Діалог вважають первинною, природною формою мовного спілкування. Генетично діалог належить до усно-розмовної сфери, для якої характерний принцип економії коштів словесного вираження. Інформативна повнота діалогічного мовлення значною мірою забезпечується інтонацією, мімікою і жестами. Він є складною організованою структурою, створеною спільною діяльністю комунікантів. Фахівці з комунікації називають такі **типи діалогу**:

- *інформативний*, що складається із запитань-відповідей комунікації і має на меті отримання інформації;
- *прескриптивний*, що містить прохання, наказ, обіцянку або відмову виконати будь-яку дію; обмін думками, який постає у вигляді спілкування дискусійного характеру між співрозмовниками з рівною комунікативною компетенцією;
- *повсякденний*, емоційне спілкування співрозмовників (скарги, хвастощі, захоплення, побоювання тощо) або інформаційно безцільна, але інтелектуальна розмова.

Стиль спілкування залежить від індивідуальних особливостей і особистісних рис людини, загальноприйнятих у культурі норм спілкування та поведінки людей. **Комунікативний стиль** – сукупність

стійких і звичних способів поведінки, властивих цій людині, які використовуються нею у відносинах і взаємодії з іншими людьми. Комунікативний стиль – це індивідуальна стабільна форма комунікативної поведінки людини, яка виявляється в будь-яких умовах взаємодії з іншими людьми. Майстерність комуніканта проявляється в культурі його мовлення, умінні знайти найбільш точну і влучну для кожного конкретного випадку стилістичну форму мови ...

Стилі вербальної комунікації також істотно варіюються в різних культурах. У комунікативістиці зазвичай називають наступні групи стилів вербальної комунікації:

- *прямий і непрямий* (мета прямого стилю є висловлювання справжніх намірів і тому передбачає жорсткий стиль спілкування, що виключає умовності й недомовленість);
- *непрямий стиль* дозволяє приховувати і камуфлювати справжні бажання, цілі й потреби людини. Наприклад, цей стиль характерний для висококонтекстуальних культур Японії та Кореї. Турбота про збереження власного обличчя і обличчя співрозмовника в японському суспільстві вимагає від мовця використання неясного і навіть подвійного значення слів та висловлювань. Японці майже ніколи не брешуть, проте вони не прагнуть говорити вам правду. Традиції цього народу не допускають можливості відкрито сказати «ні». Коли потрібно сказати це слово, японці роблять вигляд, що не розуміють вас або не чують, або просто намагаються перевести розмову на іншу тему, висловлюючи безліч нічого не значущих фраз);
- *майстерний або химерний* (передбачає використання багатого, експресивного мовлення в спілкуванні. Наприклад, цей стиль набув значного поширення в культурах арабських народів Близького Сходу, де

завдяки клятв і запевнень зберігається обличчя мовця, й обличчя його співрозмовника);

- *короткий або стиснений* (головна особливість полягає у використанні необхідного й достатнього мінімуму висловлювань для передачі інформації, крім лаконічності та стриманості цей стиль характеризується використанням пауз і виразного мовчання, паузи і недомовленості в розмові дозволяють говорити без образи співрозмовника, не втративши свого обличчя, цей стиль домінує в колективістських культурах, головною метою яких у процесі комунікації є збереження і підтримка групової гармонії. Наприклад, японці й китайці часто використовують у розмові мовчання, особливо при невизначеному статусі й ролі учасників розмови);
- *інструментальний* (орієнтований на мовця і на мету комунікації, спирається на точну інформацію, щоб досягти поставлених цілей спілкування, дозволяє людині утвердити себе в процесі комунікації, підтримати власне обличчя, а також зберегти почуття автономії і незалежності від співрозмовника. Цей стиль спілкування переважно представлений у культурах, які характеризуються високим ступенем індивідуалізму. Наприклад, в європейських культурах і в США люди прагнуть подати себе за допомогою вербального спілкування, через розмовну мову показати і затвердити своє індивідуальне «Я». Цей стиль спілкування особливо поширений у Данії, Нідерландах і Швеції), він афективний (має протилежну спрямованість процесу комунікації: цей стиль орієнтований на слухача і сам процес комунікації. Для досягнення поставлених цілей цей стиль передбачає пристосування учасників до самого процесу спілкування, до почуттів і потреб співрозмовника. При афективному стилі людина змушена бути обережною у своїй промові, уникати

ризикованих висловлювання. Для цього вона активно користується неточними висловлюваннями й уникає прямих тверджень або заперечень. Якщо обидва співрозмовники дотримуються цього стилю, то постійно виникають ситуації непорозуміння та інтерпретації висловленого. Наприклад, афективний стиль вербальної комунікації характерний для японського стилю спілкування. Головною своєю метою він ставить досягнення розуміння співрозмовниками один одного. Вони повинні проявляти інтуїтивну чуйність до значень, що губиться між рядків. Слова, вербальні висловлювання служать лише натяками на реальний зміст, тому ніхто з партнерів не очікує, що слова і вислови будуть сприйняті як точні факти, що відображають реальність).⁴⁷

Особливості вербального етикету (мовна тенденція) і невербального етикету (культурно поведінкова тенденція)

Перспективним напрямом у вивченні міжкультурної комунікації в сучасному суспільстві стала поява і розвиток тенденцій, спрямованих на вивчення особливостей вербального етикету (мовна тенденція) і невербального етикету (культурно-поведінкова тенденція).

Етикетні ситуації, в основному тісно пов'язані з повсякденним спілкуванням, яке різноманітне і може широко варіюватися залежно від різних факторів.

Вербальність етикетних ситуацій може залежати від статі, віку, походження, місця зустрічі, часу доби та / або року, роду діяльності, соціального статусу тощо.

⁴⁷ Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : Учебное пособие / Садохин А. П. - М. : Альфа-М ; ИНФРА-М, 2004. - С. 145 - 149.

Етнічний етикет у певного народу передбачає в кожному конкретному випадку суворе дотримання норм, правил поведінки.

Основний зміст путівника в лабіринтах вербальної міжкультурної комунікації передбачає наступні сім характеристик:

1. Ставлення до темпу мовлення, пауз, мовчання, притаманних різним культурам. Наприклад, мовчання в різних культурах можна інтерпретувати по-різному.
2. «Говорити без пауз – значить володіти поганими манерами», – так вважають араби .. Давньокитайське прислів'я говорить: «Хто знає – мовчить, а хто не знає – говорить. Для «слухаючих культур» Східної Азії мовчання у відповідь на запитання не означає нічого поганого, оскільки мовчання не рівнозначне припиненню комунікації, а навпаки, воно є найважливішою частиною соціальної взаємодії. У

США не люблять пауз у розмові й сприймаються вкрай негативно, можуть дратувати співрозмовника.

3. Частота використання в мовленні певних мовних формул, зворотів, словосполучень, запитань. Як прийнято звертатися до свого співрозмовника: за прізвиськом, зазначати титул, звання, ввічливі префікси, прикладки тощо (сан - в Японії, менеджер Кім - в Кореї, синьйор Гарсія - в Іспанії, містер - у США тощо). Якою формулою вербального вітання має супроводжуватися вітання або прощання, напуття, побажання тощо.
4. Стандартні або «допустимі» теми ведення розмов, підтримки бесіди.
5. Існують стандартні теми для бесід і їхньої підтримки, прийняті в кожній культурі. Наприклад, в арабській культурі, стандартними темами є останні новини, здоров'я і благополуччя співрозмовника, його рідних.
6. Заборонені або закриті теми. Важливим моментом в ефективній міжкультурній комунікації є дотримання в спілкуванні допустимих тем розмови. Виникає досить складна ситуація, пов'язана з необхідним дотриманням етнічних норм і правил. На Близькому Сході не прийнято торкатися релігійних тем, зачіпати інтимні й особисті теми. Забороненими темами є все, що суперечить цій культурі, законам моралі й уявленням про пристойність.
7. Використання забороненою лексики, інвективи й евфемізмів. У жодній культурі ви не зустрінете права або дозволу на використання образливих слів або висловлювань. Вважається неприпустимим використання нецензурних слів і лексики, які можуть образити, зачепити почуття, образити гідність співрозмовника. «... Коректність мови виражається у прагненні знайти нові способи мовного вираження замість тих, які зачіпають почуття й гідність індивідуума, порушують його людські права

звичною мовною безтактністю й / або прямолінійністю щодо расової та статевої приналежності, віку, стану здоров'я, соціального статусу, зовнішнього вигляду тощо».

8. Використання загальноприйнятих метафор. Загальноприйняті метафори, міфи, легенди, анекдоти, до використання яких слід ставитися дуже обережно. Те, що є цінністю в одній культурі, може сприйматися абсолютно неоднозначно в іншій.
9. Відмінності, пов'язані зі статусом і соціальною диференціацією. Відмінності, пов'язані зі статусом, статево-віковою тощо диференціацією у вербальних вітаннях. Хто вимовляє першим вітання (сидить або стоїть, старший або молодший за віком, бос або підлеглий, клієнт або менеджер, жінка або чоловік).

Основні вимоги, необхідні для дотримання вербального етнічного етикету:

- Звертати увагу на темп мови, мовчання, паузи, інтонації, прийняті в тій чи іншій культурі.
- Ураховувати поширені вербальні формули. Стандартні теми і способи підтримки бесіди. У достатній мірі слід володіти інформацією про те, які питання або відповіді входять в обов'язковий мінімум спілкування.
- Знати, які теми не слід зачіпати під час бесіди, про що не слід запитувати, згадувати тощо. Що вважається забороненим і непристойним.
- Не слід також забувати про те, як те, що ми сказали, може бути сприйнято в етнічній картині іншої людини. Як те чи інше поняття живе в реальності світу, що вивчається в іншій культурі.
- Виробити позитивну світоглядну настанову на оточуючий нас світ, намагатися розуміти дивовижний і різноманітний внутрішній світ носіїв

мови, їхньої культури, історії, особливості світосприйняття, традиції тощо.

- Міжкультурна вербальна комунікація є загадковим, але надзвичайно цікавим процесом. Ефективна вербальна міжкультурна комунікація не є легким і доступним механізмом взаємодії в міжкультурних контактах.

2. Невербальна комунікація

Невербальна комунікація – це обмін невербальними повідомленнями між людьми, а також їхня інтерпретація. Вона можлива, оскільки за всіма цими знаками й символами в кожній культурі закріплено певне значення, зрозуміле оточуючим. Проте, за необхідності їм легко надати сенс, зрозумілий лише обізнаним (звичайний кашель може легко стати сигналом, який попереджає про появу начальства).

Невербальні повідомлення здатні передавати інформацію (про особу комунікатора, його темперамент, емоційний стан у момент комунікації), з'ясувати його особистісні властивості та якості, комунікативну компетентність, соціальний статус, отримувати уявлення про його особу і самооцінку. Через невербальні засоби ми дізнаємося про ставлення комунікантів один до одного, їхню близькість чи навпаки, типи їхніх стосунків (домінування – залежність, прихильність – нерозташування), а також динаміку їхніх взаємовідносин.

Невербальна комунікація сприяє передачі інформації про відношення учасників комунікації до самої ситуації: наскільки вони комфортно відчують себе в ній, чи цікаве їм спілкування або вони хочуть скоріше вийти з неї. Невербальні засоби можуть доповнювати вербальне повідомлення: якщо ви посміхаєтеся і говорите: «Привіт, як справи?», то ці дві дії доповнюють одна одну. Доповнення означає, що невербальні елементи роблять мовлення виразнішим, уточнюють і пояснюють його. Ваша

посмішка при зустрічі з другом, коли ви говорите йому, що дуже раді побачитися з ним, доповнює мовне повідомлення. Мова краще розуміється, якщо вона супроводжується жестами.

Невербальні елементи можуть суперечити вербальним повідомленням: якщо ви не дивитися в очі своєму співрозмовнику і говорите: «З вами дуже приємно розмовляти», то таку невербальне дію спростовує ваше позитивне вербальне повідомлення. Спростування означає, що невербальна інформація суперечить словам людини. Якщо ви говорите, що раді когось бачити, але при цьому такі похмурі, говорите сухо і холодно, ваш співрозмовник напевно засумнівається у вашій щирості. Через неусвідомленість і спонтанності невербальної поведінки, яке погано контролюється свідомістю, воно може спростовувати сказане. Навіть якщо людина контролює свою першу реакцію, через деякий час виявляється його справжній стан.

Невербальні вчинки можуть замінювати вербальні повідомлення: дитина може вказати на іграшку замість того, щоб сказати: «Хочу цю іграшку». Заміщення означає використання невербального повідомлення замість вербального. Можна, перебуваючи в галасливій аудиторії, жестами показати своєму приятелю, що ви запрошуєте його вийти і поговорити. У магазині можна жестом вказати продавцю на товар. Невербальні дії можуть служити регуляторами вербального спілкування. Регулювання є використання невербальних знаків для координації взаємодії між людьми. Для підтримки бесіди часто використовують знаки, які замінюють слова: жести, зміна пози, дотик до когось тощо. Наприклад, за кивком голови, поглядом, за інтонацією або нахилу тулуба ми можемо зрозуміти, що прийшла наша черга вступити в розмову. Невербальну дію може повторювати вербальне повідомлення: прохання говорити тихіше, супроводжувана дотиком вказівного пальця до губ.

Невербальні елементи спілкування використовуються для того, щоб повніше, точніше і зрозуміліше висловити свої думки, почуття, емоції. Це є загальним для всіх культур, проте тим чи іншим невербальним знакам у різних культурах надається різне значення. Отже, для спілкування з представниками інших культур необхідно знати і розуміти невербальні форми спілкування, властиві конкретній культурі.⁴⁸

Глибокий і ґрунтовний розгляд невербальної комунікації досягається через розкриття її основних форм і способів, до яких відносяться:

- кінесика – сукупність жестів, поз, рухів тіла;
- такесика – рукостискання, поцілунки, погладжування, поплескування й інші дотики до тіла партнера з комунікації;
- сенсорика – сукупність чуттєвого сприйняття, що ґрунтуються на інформації від органів чуття;
- проксемика – способи використання простору в процесі комунікації;
- хронеміка – способи використання часу в процесі комунікації.

Кінесика – це сукупність жестів, поз, рухів тіла, які використовуються в комунікації як додаткові засоби вираження спілкування. Цей термін був запропонований для вивчення спілкування за допомогою рухів тіла.

«**Кін**» – найдрібніша одиниця руху тіла людини, зчитуючи яку, можна інтерпретувати передані через жести та інші рухи повідомлення.

З «**кінем**» складається поведінка людини так само, як людська мова з послідовності слів, пропозицій, фраз. **Кінемі** виконують роль доповнення або заміщення мовних повідомлень.

⁴⁸ Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации : Учебник для вузов /Под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С.139 - 143.

Кінесика вивчає рухи, які зорово сприймаються, виконують регулятивну функцію в спілкуванні. Це не тільки рухи особи й тіла, але й оформлення зовнішності, хода, почерк тощо. Елементами кінесики прийнято вважати жести, міміку, пози і погляди, які мають як фізіологічне походження (наприклад, позіхання, потягування, розслаблення тощо), так і соціокультурне (широко розкриті очі, стиснений кулак як знак перемоги тощо).⁴⁹

Проте більша частина жестів культурно обумовлена, вони є символами і носять договірний характер. Їх можна класифікувати в такий спосіб:

- *жести-ілюстратори* - описово-образотворчі й виразні жести, які супроводжують мова і поза мовним контекстом втрачають сенс. З їхньою допомогою мовець намагається більш глибоко розкрити сенс висловлювання, більш детально розкриваючи його зміст. Наприклад, жести-ілюстратори мають властивість посилюватися, коли збільшується ентузіазм мовця чи коли здається, що слухач не розуміє мовця;
- *конвенційні жести* або емблеми використовуються при вітанні або прощанні, запрошенні, забороні, образі тощо. Вони можуть бути прямо переведені в слова, вживаються свідомо і є умовними рухами. Часто їх використовують замість слів, які ніяк висловити вголос. Тому всі непристойні жести потрапляють до цієї категорії;
- *модальні жести* - жести схвалення, незадоволення, іронії, недовіри, невпевненості, незнання, страждання, роздуми, зосередженості, розгубленості, сум'яття, пригніченості, розчарування, відрази, радості, захоплення, подиву. Вони висловлюють емоційний стан людини, його

⁴⁹ Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : Учебное пособие / Садохин А. П. - М. : Альфа-М ; ИНФРА-М, 2004. - С. 156.

оцінку навколишнього, ставлення до предметів і людей, сигналізують про зміну активності суб'єкта в ході комунікації;

- жести, що використовуються в різних ритуалах (християни хрестяться, мусульмани в кінці молитви проводять двома долонями по обличчю зверху вниз тощо).⁵⁰

Фахівцям відомо близько 1000 різних стійких положень, які здатне виконувати людське тіло. У комунікативістиці для спілкування називають три групи поз:

- **включення або виключення із ситуації спілкування** (відкритість чи закритість для контакту). При готовності до спілкування людина посміхається, голова і тіло повернені до партнера, тулуб нахилений вперед. Закритість досягається схрещуванням на грудях рук, сплетеними в замок пальцями, закидання «нога на ногу», відхиленням спини назад тощо;
- **домінування або залежність**. Домінування проявляється в «нависанні» над партнером, поплескуванні його по плечу, руці, що лежить на плечі співрозмовника, залежність – у погляді знизу вгору, сутулості;
- **протистояння або гармонія**. Протистояння проявляється в наступній позі: стиснуті кулаки, виставлене вперед плече, руки в боки. Гармонійна поза завжди синхронізована з позою партнера, відкрита і вільна.

Руки тіла допомагають людині висловлювати свої почуття й наміри. Так, людина проявляє до свого співрозмовника більшу відкритість, якщо стоїть до нього обличчям, а не боком. Неприязнь у сидячої людини

⁵⁰ Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации : Учебник для вузов /Под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С.144 – 145.

проявляється в напрузі тіла, й, навпаки, розслаблення тіла і нахил вперед висловлюють симпатію. У процесі комунікації рухи тіла можуть також використовуватися для виявлення бажання закінчити або почати розмову.

Проксемика позначає просторові параметри, які використовуються в комунікації як супровідні, зокрема, це територія, де відбувається спілкування, дистанція між співрозмовниками; спосіб їх розташування, локалізація сторонніх осіб, предметів, явищ природи тощо. Термін введений американським лінгвістом Е. Холлом з метою аналізу впливу проксемики характер міжособистісного спілкування в різних культурах і субкультурах.

Е. Холл виділив **чотири зони комунікації** (дистанції між співрозмовниками):

- *інтимну* (до 45 або 60 см) для друзів, близьких людей;
- *особистісну* (від 45 до 120 см) – відстань, яку тримає індивід у спілкуванні з іншими людьми;
- *соціальну* (від 120 до 360 см) – дистанцію між співрозмовниками в формальному і світському спілкуванні;
- *публічну* (від 3,5 м) – дистанцію комунікації на публічних масових заходах.

Утручання незнайомого співрозмовника до інтимної зони свого партнера по спілкуванню, останній відчуває тривогу, дискомфорт, формує негативне ставлення до партнера; при віддаленні від нього може виникати думка про байдужість, холодність, небажання спілкуватися. Американські дослідники Дж. Бургун і Дж. Хейл розробили **теорію очікування безпеки**, яка регулює відстань між партнерами комунікації. Локалізація співрозмовників відносно один одного обумовлена національними традиціями, структурою комунікативного акту, станом здоров'я, соціальним статусом, характером, ставленням тощо.

Хронеміка охоплює часові параметри, які використовують у комунікації як супроводжувальні, зокрема, тривалість спілкування, тимчасові показники релік діалогу, регламентованість часу спілкування, сприйняття часу партнерами комунікації (запізнення, точність, обов'язковість, дотримання регламенту) тощо.

Дослідження хронеміки різних культур дозволяють виокремити дві основні моделі використання часу: монохронну й поліхронну. При монохронній моделі час представляється у вигляді дороги або довгої стрічки, розділеної на сегменти. Цей поділ часу на частини призводить до того, що людина в певній культурі воліє одночасно займатися тільки однією справою, а також виокремлює час для справи і для емоційних контактів. У поліхронній моделі немає такого суворого розкладу, людина може займатися кількома справами одночасно. Час сприймається у вигляді пересічних спіральних траєкторій або у вигляді кола. Виключенням є культури, в мовах яких взагалі немає слів, що відносяться до часу (наприклад, у північноамериканських індіанців).

Такесика має термінологічний еквівалент «гаптики», введений дослідником Г. Крейдлін, який зазначав, що дотик є однією з основних перцептивних здібностей людини. Функціями дотику він вважав дружби дружби, інтимного ставлення до адресата, встановлення контакту з ним, вказівка на статусну роль у комунікації. Значущими під час спілкування є показники місця, способу, тривалості, міцності дотику, наявності сторонніх осіб при тактильній взаємодії.⁵¹

3. Паравербальна комунікація

Сенс висловлювання може змінюватися залежно від того, які інтонація, ритм, тембр були використані для його

⁵¹Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : підручник / О. О. Селіванова. Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – С. 132 – 133.

передачі. **Паравербальні засоби** – це сукупність звукових сигналів, що супроводжують усне мовлення, доповнюючи його додатковим значенням. Прикладом може бути **інтонація**, що сигналізує нам про запитальний характер пропозиції, сарказм, відразу, гумор тощо. Тобто при паравербальній комунікації інформація передається через голосові відтінки, яким у різних мовах надається певний сенс. Тому сказане слово ніколи не є нейтральним. Те, як ми говоримо, іноді важливіше самого змісту повідомлення.

Дія паравербальної комунікації базується на використанні механізму асоціацій людської психіки. **Асоціації** – здатність нашого інтелекту відновлювати минулу інформацію завдяки свіжій інформації, яка у конкретний момент приймається людиною, тобто коли одне уявлення викликає інше. Ефект у цьому випадку досягається завдяки тому, що промовець створює загальне інформаційне поле взаємодії, яке допомагає співрозмовнику розуміти партнера. Засобами досягнення ефективної комунікації служать наступні **характеристики людського голосу**:

- **Швидкість мови.** Жвава манера говорити, швидкий темп мовлення свідчать про імпульсивність співрозмовника, його впевненість у своїх силах. І, навпаки, спокійна повільна манера мовлення вказує на незворушність, розсудливість, ґрунтовність мовця. Помітні коливання швидкості мовлення виявляють недолік врівноваженості, невпевненість, легку збудливість людини.
- **Гучність.** Велика гучність мовлення властива, як правило, щирим спонуканням або хизуванням і самовдоволенням. Мала гучність вказує на стриманість, скромність, такт або брак життєвої сили, слабкість людини. Помітні зміни в гучності свідчать про емоційність і хвилювання співрозмовника. Як показує комунікаційна

- практика, посилення емоційності мовлення в інших випадках сприяє відсутності логічних доказів.
- **Артикуляція.** Ясна і чітке вимову слів свідчить про внутрішню дисципліну мовця, його потребу в ясності. Незрозуміла, нечітка вимову свідчить про поступливість, невпевненість, м'якість волі.
 - **Висота голосу.** Фальцет часто притаманний людині, у якої мислення і мовлення більше ґрунтуються на інтелекті. Грудний голос є ознакою підвищеної емоційності. Високий пронизливий голос є ознакою страху і хвилювання.
 - **Режим мовлення.** Ритмічне говоріння означає багатство почуттів, врівноваженість, гарний настрій. Строге циклічне говоріння показує сильне усвідомлення пережитого, напруження волі, дисципліну, педантичність. Незграбно-уривчаста манера мовлення служить вираженням тверезого, доцільного мислення.⁵²

Призначення паравербального комунікації полягає в тому, щоб викликати у партнера ті чи інші емоції, відчуття, переживання, які необхідні для досягнення певних цілей і намірів. Такі результати зазвичай досягаються за допомогою паравербальних засобів спілкування, до яких відносяться: **просодика** – це темп мовлення, тембр, висота і гучність голосу; **екстралінгвістика** – це паузи, кашель, зітхання, сміх і плач (тобто звуки, які ми відтворюємо за допомогою голосу).

Паравербальна комунікація ґрунтується на тональних і тембрових особливостях мови та їхнього використання в культурі. На цій підставі можна виділяти тихі й голосні культури. У Європі, наприклад, американців засуджують за їхню манеру говорити занадто голосно. Ця риса викликана тим, що дуже часто для

⁵² Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации : Учебник для вузов /Под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С.156 – 158.

товариських американців не має ніякого значення, слухають їх чи ні. Для американців набагато важливіше показати свою компетентність і відкритість. На відміну від них англійці дотримуються зовсім іншої думки: вони вважають, що не слід втручатися в чужі справи. Тому у них особливо розвинена здатність спрямовувати свою промову на партнера і при цьому враховувати не тільки рівень шуму, але й відстань. **Культурно-специфічні особливості паравербальної комунікації** виражаються і в швидкості мовлення. Так, наприклад, фіни говорять відносно повільно і з довгими паузами. Ця мовленнєва особливість створила їм імідж людей, які довго думають і неквапливо діють. До швидко говорячих культур належать носії романської мови (французи, румуни, молдавани, цигани). За цим показником німці займають середню позицію, проте швидкість мовлення вища в Берліні й нижча на півночі Німеччини.

Наступним засобом паравербального комунікації є **манера**, з одного боку, говорити багатослівно, а з іншого, лаконічно, не використовуючи надто багато слів. У багатьох культурах часто зміст сказаного має другорядний характер. Високо цінується така манера в арабів, у мові й літературі яких зміст і значення сказаного не є головним. Там перевага віддається грі слів. Різні слова можуть вживатися в одному і тому ж значенні. Араби дуже люблять висловлювати одну і ту ж думку різними словами.

Практичний блок

Методичні поради до виконання практичних завдань

На практичному занятті всебічно обговорюються теоретичні питання, вирішуються спірні питання, перевіряється виконання домашніх завдань тощо. Готуючись до заняття, студенти повинні ознайомитись із рекомендованою літературою: відповідними розділами підручників, навчальними посібниками, конспектом

лекцій. Ефективність проведення практичних занять залежить від теоретичної підготовленості студентів до практичного процесу. Готуючись до практичного заняття, треба уважно прочитати план, ознайомитися зі списками базової та допоміжної літератури.

Тема: Специфіка вербальної й невербальної комунікації

План

1. Компоненти моделі передачі інформації.
2. Перешкоди ефективної усної комунікації.
3. Синтез мовленнєвих умінь, необхідних для обробки інформації.
4. Фізіологічні й культурно-специфічні основи невербальної комунікації.
5. Особливості тактильної поведінки в контактній і дисконтактній культурах.

Міжкультурна прагматика: стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація.

Термінологічний словник

Знак – sign <лат. signum 'знак, сигнал, образ'. – 1. Матеріальне ідеальне утворення, що є в комунікативному або трансляційному процесі аналогом об'єкта, предмета, властивості, відношення до дійсності. Знак є основним засобом культури, за його допомогою здійснюються фіксація та оцінка індивідуальної і загальнозначущої інформації про людину і світ у культурних текстах, спілкування індивідів і соціальних груп між собою, спільне досягнення мети. 2. У культурній і соціальній антропології знак розглядається як компонента (функціональна або інтерактна) комунікативної діяльності індивіда.

(Жукова И. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 119.)

Сигнал – signal. – Об'єктивний знак, який стає цілеспрямованим носієм інформації і може бути переданий за допомогою відповідного засоби зв'язку, вербального та невербального.

(Жукова И. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 363.)

Сигнали обміну репліками – turn-taking signals. – Засоби звернення уваги на кінець репліки і передачі розмови іншому співрозмовнику або ж на бажання зробити репліку-відповідь. До найбільш значущих сигналів відносяться: 1) невербальні сигнали (встановлення зорового контакту, жест, поза, мовчання, незаповнені паузи), які також передають інформацію про процес спілкування: наскільки другий комунікант захоплений розмовою, чи хоче він продовження або зупинення розмови; 2) вербальні (синтаксичні, прагматичні й просодичні) та дискурсивні маркери (вигуки, заповнені паузи, прислівники та ін., Наприклад: okay, yeah, right, uh-huh, and, so, I mean); 3) паралінгвістичні засоби (висота тону, інтонація).

(Жукова И. Н. *Словарь терминов межкультурной коммуникации* / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзефович ; под ред. М.Г. Лебедько и З. Г. Прошиной. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. – С. 364.)

Студент повинен знати:

– основні поняття: *знак, сигнал, сигнали обміну репліками, кінесика, проксемика, хронемика, такесика, сенсорика;*

- стратегії спілкування з «чужим» на прикладі німецько-українських, англо-українських подібностей і відмінностей поведінки – чотири стратегії спілкування з «чужим»: *трансфер, сингуляризація, генералізація, експлорація.*

Студент повинен уміти:

- аргументовано інтепретувати означені факти / явища, які належать іншій культурі;
- виокремлювати атрибути іншої культури незалежно від способу кодування інформації і каналу її передачі;
- відрізнати ознаки, універсальні для всіх культур, від ознак, властивих одній культурі;
- розпізнавати і тлумачити негативний комунікативний результат під час внутрішнього і міжкультурного спілкування;
- розуміти, якими фактами, знаннями, вміннями керується адресант, вибудовуючи комунікацію певним чином;
- активно й успішно взаємодіяти з представниками іншої культури;
- порівнювати різні культури за певними фактами, для того щоб свідомо будувати конструктивну взаємодію між носіями різних культур;
- адаптувати свою комунікативну діяльність до культурних особливостей того соціуму, в якому людині необхідно діяти в певний момент.

Література

Базова

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф.С.Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – С. 257 – 260. – Серія «Альма-матер».

2. Дороз В. Ф. Українська мова в діалозі культур: навч. посіб. / В. Ф. Дороз. – К. : Ленвіт, 2010. – 320 с.
3. Куранова С. І. Основи психолінгвістики : навч. посіб. / С. І. Куранов. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 208 с.
4. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с. – (Серія «Альма-матер»).
5. Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
6. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О. В. Яшенкова. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

Допоміжна

1. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2003. – С. 36 – 50.
2. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию: учеб. пособие / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – С. 158-174.
3. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : учеб. пособие / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М., ИНФРА-М, 2010. – С. 122 – 138.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – С. 287 – 293.

Питання для попереднього обговорення

1. Схарактеризуйте компоненти моделі передачі інформації з позицій вербальної комунікації.

2. Які ви знаєте відмінні характеристики говоріння і слухання як видів мовленнєвої діяльності?
3. Назвіть перешкоди ефективного усного мовлення, наведіть власні приклади.
4. Назвіть властивості, види і функції письма як виду комунікації.
5. Синтез яких мовних умінь необхідний для обробки отриманої інформації та її подальшого використання?
6. Схарактеризуйте фізіологічні та культурно-специфічні основи невербальної комунікації.
7. Як впливають на характер міжособистісного спілкування культурні норми і стереотипи культурного простору?
8. Чому час є не менш важливим фактором для успішної комунікації, ніж слова, жести, пози і дистанція?
9. Які додаткові виразні засоби спілкування досліджує кінесика? У чому полягає їхня важливість для комунікації?
10. Схарактеризуйте особливості тактильної поведінки в контактній і дистантній культурах.

Проблемні завдання

Завдання 1. Прокоментуйте висловлювання.

1. *З поклонів не згорбатієш, але й не збагатієш.*
2. *З поклону голова не болить нікому.*
3. *«Будь ласка» не кланяється, а «спасибі» спину не гне.*
4. *Не поклонившись до землі, і гриба не піднімеш.*
5. *Ти ще скажеш: «Прийдімо поклонімося!».*
6. *Молчат гробниці, мумии и кости, – лишь слову жизнь дана: Из древней тьмы, на мировом погосте, звучат лишь Письмена. И нет у нас иного достоянья! Умейте же беречь Хоть в меру сил, в дни злобы и страданья, наш дар бессмертный – речь. И.А. Бунин «Слово»*

7. *Всякий, кого занимает вопрос, почему у каждого человеческого сообщества свое миропонимание, как последнее воспринимается, сохраняется и становится общим достоянием, должен прислушаться к речи, правящей этим сообществом, прислушаться к разговорам. Майкл Мозрман «Говорящая культура»*

Завдання 2. Поведінка іноземців часто представляється нам ірраціональною і протилежною тому, що ми вважаємо очевидним. Прочитайте наступний текст і спробуйте визначити причини поведінки італійців, японців і фінів в описаній ситуації.⁵³

Как-то мне довелось быть руководителем английской языковой летней школы в Северном Уэлсе для взрослых слушателей из трех стран – Италии, Японии и Финляндии. Интенсивные занятия чередовались с вечерними развлечениями, а также экскурсиями по историческим и живописным местам. Мы запланировали восхождение на гору Сноудон в среду, но накануне пошел сильный дождь. Около 10 часов вечера во время танцев ко мне подошла дюжина финских студентов с предложением отменить экскурсию – в самом деле, не очень-то весело взбираться вверх по грязным склонам Сноудона при проливном дожде. Разумеется, я согласился и объявил об отмене. И тут же был окружен протестующими итальянцами: зачем отменять мероприятие, которого (освобождения от уроков) они так ждали? И потом, экскурсия уже оплачена, так как входит в общую стоимость курса, а от мелкого дождика еще никто не умирает. И что это с финнами – разве они не слынут выносливым народом? В некотором замешательстве, я решил узнать мнение японцев. Те были очень и очень тактичны: с одной стороны, если итальянцы хотят в поход, то они с удовольствием присоединятся; с другой стороны, если мы отменим путешествие, они будут рады остаться и позаниматься лишней денек. Итальянцы принялись

⁵³ Воробец Л. В. Практикум по теории межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Л. В. Воробец, О. В. Чибисова. – Комсомольск-на-Амуре : ФГБОУ ВПО «КнАГТУ», 2014. – С. 6.

высмеивать финнов, те хмурились, что-то бормотали в ответ и, по-видимому, чтобы не «уронить своего лица», согласились идти. Было объявлено о том, что экскурсия состоится. Дождь шел всю ночь и все утро, пока я завтракал. По расписанию автобус должен был отправиться в 8.30. В 8.25, прикрываясь зонтом от ливня, я побежал к автобусу. В нем сидели 18 хмурых финнов, 12 улыбающихся японцев и ни одного итальянца. День был ужасный, и мы только потеряли время. Дождь лил, не переставая; на вершине горы мы пообедали и побрели назад. Покрытые грязью, к 5 часам мы вернулись, чтобы увидеть итальянцев, которые пили чай с шоколадным печеньем. В этот день они благоразумно остались дома. Когда финны спросили – почему, итальянцы ответили: «Шел дождь».

(Льюис Р. Д. Деловые культуры в международном бизнесе. От столкновения к взаимопониманию: пер. с англ. – М.: Дело, 1999. – 440 с.)

Завдання 3. Спробуйте передати жестами та мімікою подані речення:

- *Ти мені подобаєшся.*
- *Ой, як мені вже набридла ця розмова.*
- *Як я рада Вас бачити!*
- *Ви дозволите мені бути абсолютно відвертими з вами?*
- *Я тут головний!*
- *Щось мені не віриться, що це правда.*
- *Здоровенькі були!*

Завдання 4. Розшифруйте подані жести, запишіть їх відповідними реченнями:

- *Потирання за вухом.*
- *Відтягування комірця.*
- *Чухання потилиці.*
- *Доторкання до носа.*
- *Пальці у роті.*
- *Потирання рук.*
- *Скласти руки навхрест.*

Завдання 5. Опишіть ситуацію словесно. Чи вдалася розмова, про що вона могла бути? Чи можна точно передати ситуацію, не чуючи жодного слова з розмови між підлеглим та начальником?

Ви начальник, сидите в центрі кабінету за столом. Зайшов ваш підлеглий, на що ви встали і сіли на бокове крісло біля нього. Ви дивитеся йому прямо у вічі. Підлеглий при цьому почав терти очі, дивиться в сторону, відповідаючи на ваші запитання. Потім ви встали над ним, дивитеся зверху вниз поверх окулярів.

Завдання для поглибленого вивчення

Завдання 1. Прочитайте текст і поясніть причини відмінностей в інформації на «вході» й «виході», використовуючи свої знання про механізми комунікації.⁵⁴

09.01.1991 министр иностранных дел Ирака Тарик Азиз и госсекретарь США Джеймс Бейкер встретились в Женеве, чтобы в последний раз попытаться найти компромисс и избежать войны. Рядом с Азизом сидел брат иракского президента Саддам Хусейн. Бейкер в ходе переговоров использовал только вербальный канал коммуникации, не учитывая особенностей использования паралингвистических средств коммуникации в арабской культуре. Он четко и ясно заявил, что США атакуют Ирак, если тот не выведет свои войска из Кувейта. Однако члены иракской делегации больше внимания уделили не тому, что он сказал, а тому, как это было сказано, и пришли к выводу о том, что американцы своей угрозы не реализуют. В Багдад было передано следующее: «The Americans will not attack. They are weak. They are calm. They are not angry. They are only talking» (букв. «Американцы атаковать не будут. Они слабы. Они спокойны. Они не сердиты. Они

⁵⁴ Воробец Л. В. Практикум по теории межкультурной коммуникации : учеб. пособие / Л. В. Воробец, О. В. Чибисова. – Комсомольск-на-Амуре : ФГБОУ ВПО «КнАГТУ», 2014. – С. 10.

только говорят»). Через 6 дней американцы начали операцию «Буря в пустыне», унесшую жизни 175.000 человек. (Ларина Т. В. Категория вежливости и стиль коммуникации: Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций. Режим доступа: http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/137743/Larina_)

Завдання 2. Визначте причину комунікативного збою в поданій ситуації міжкультурного спілкування. Наскільки серйозні наслідки, на вашу думку, можуть викликати такі комунікативні невдачі?⁵⁵

An English as a Second Language (ESL) class comprising adults from at least ten different countries warily greeted their new teacher. She was the third instructor in only four weeks. The teacher asked, «What American idioms confuse you?». An attractive Middle Eastern woman in her twenties responded, «'Feel her up' is an idiom?» The teacher, a twenty-year classroom veteran, was reluctant to begin the opening class talking about sexual matters. Stalling, she asked, «Feel her up?». «Yes», the student insisted. «Feel her up». Once more, the teacher delayed. She didn't know whether to speak about sexual harassment or the American breast fetish. Bidding for time, she once more affirmed, «Yes, 'feel her up' is an idiom». Frustrated by the teacher's hesitation, the young woman spoke more emphatically. «Feel her up! You know, you go to the gas-a station and you say, 'Feel her up!'».

(Dresser, Norine Multicultural manners: essential rules of etiquette for the 21st century / Norine Dresser. – John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 2005. – P. 187 фonoлогическая ошибка)

Питання для самоконтролю

1. Схарактеризуйте компоненти моделі передачі інформації з позицій вербальної комунікації.

⁵⁵Воробець Л. В. Практикум по теорії міжкультурної комунікації : учеб. пособие / Л. В. Воробець, О. В. Чибисова. – Комсомольск-на-Амуре : ФГБОУ ВПО «КНАГТУ», 2014. – С. 11.

2. Які відмінні характеристики говоріння і слухання як видів мовленнєвої діяльності?
3. Перерахуйте перешкоди ефективної усномовленнєвої комунікації, наведіть власні приклади.
4. Назвіть властивості, види і функції письмової комунікації.
5. Синтез яких мовних умінь необхідний для обробки інформації та її подальшого використання?
6. Розкрийте фізіологічні та культурно-специфічні основи невербальної комунікації.
7. Як впливають на характер міжособистісного спілкування різні культурні норми і стереотипи культурного простору?
8. Чому час є не менш важливим фактором для успішної комунікації, ніж слова, жести, пози і дистанція?
9. Які додаткові виразні засоби спілкування досліджує кінесика? Яка їхня роль у комунікації?
10. Схарактеризуйте особливості тактильної поведінки в контактній і дистантній культурах.

БЛОК САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Методичні поради до виконання самостійних завдань

Самостійна робота студента є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять.

Методичне значення самостійних завдань полягає ще й у тому, що, самостійно виконуючи їх, студенти максимально активізують свій розумовий потенціал – проводять вибірковий аналіз лінгвокультурологічних, міжкультурних фактів, установлюють причиново-наслідкові зв'язки, обґрунтовують висновки, виходячи з власних характеристик та оцінок, намагаються робити

наукові припущення, пропонують шляхи вирішення гострих історичних помилок, а також на практиці застосовують навички, які розвиваються під час навчання. Можна впевнено констатувати і той факт, що регулярне виконання самостійних завдань сприяє розвитку в студентів наукового мислення, творчого підходу до вивчення курсу.

1. Напишіть реферат на одну з пропонованих тем.

Методичні рекомендації до написання реферату

Реферат має дослідницький характер і передбачає аналіз літератури з досліджуваної проблеми та самостійне дослідження лінгвокультурологічного, міжкультурного, міжмовного матеріалу.

Робота передбачає таку структуру: вступ, два розділи, висновки, список використаної літератури.

У вступній частині обґрунтовується актуальність обраної теми, визначається об'єкт та предмет дослідження, формулюється мета і завдання, що з неї витікають.

Структура двох наступних частин залежить від конкретної теми роботи. Проте обов'язково має бути проаналізована лінгвістична, культурологічна література з досліджуваної проблеми, висвітлена теорія питання. У висновках підводяться підсумки роботи.

Вимоги до технічного оформлення: 8 – 9 друкованих сторінок – 14 кегль, 1,5 інтервал, усі поля 2 см. Список використаної літератури подається в алфавітному порядку й оформляється згідно з останніми бібліографічними вимогами.

Тематика рефератів

1. Викладацька діяльність у контексті міжкультурної комунікації.
2. Перекладацька діяльність у контексті міжкультурної комунікації в галузі науки.
3. Перекладацька діяльність у контексті міжкультурної комунікації в галузі мас-медіа та кіноіндустрії.

2. Виконайте творчі завдання:

Напишіть есе на одну з тем:

1. Відмінності в мовних картинах світу: уявлення про душу і про розум в українській і німецькій (або будь-який інший) картинах світу.
2. Примхи менталітету ... (на вибір):
 - американців;
 - англійців;
 - італійців;
 - французів;
 - німців;
 - японців;
 - китайців та ін.

Коментар: необхідно висвітлити особливості менталітету тієї чи іншої нації і розповісти про специфіку комунікації з її представниками у сфері бізнесу, неформального спілкування, про особливості етикету, про незвичайні для української людини традиції і ритуали. Указати на можливі складнощі спілкування з представниками цієї нації.

3. Концептуалізація часу в різних лінгвокультурах.
4. Концептуалізація простору в різних лінгвокультурах.
5. Концепт «Вік людини» в українській і німецькій (італійської, німецької або італійської та українській або будь-якій іншій) лінгвокультурах.
6. Концепт «Свобода» в українській і німецькій (італійській) культурах.
7. Концепти сорому і провини в різних лінгвокультурах.
8. Автостереотипи і гетеростереотипи української культури: українці очима українців та інших національностей.
9. Автостереотипи і гетеростереотипи англійської культури: англійці про себе й інші про англійців.

10. Автостереотипи і гетеростереотипи німецької культури: німці про себе й інші про німців.

Коментар: можна вибрати абсолютно будь-яку націю чи розповісти про декілька коротко.

11. Феномен культурного шоку.
12. Міжкультурні конфлікти. Способи вирішення міжкультурних конфліктів.
13. Комунікативні стилі в конфліктних ситуаціях у культурах з високим / низьким рівнем орієнтації на контекст.
14. Проблеми формування міжкультурної толерантності в Росії (будь-якій країні).
15. Роль міжкультурної компетентності в діяльності перекладача (або вчителя-словесника, філолога).

Методичні рекомендації до написання твору-роздуму

Есе – невеликий текст, який виражає індивідуальну думку автора. В есе виявляються не тільки знання студента, а і його інтелектуальний та естетичний розвиток, мислення, хід міркувань, особливості світовідчуття, темпераменту. Тому й мовні засоби можуть указувати на особистість студента, його манеру (колорит) мовлення. Це позначається на лексиці, зокрема при доборі синонімів, емоційно забарвлених чи нейтральних слів. Але найбільш виразним в есе є синтаксис. У ньому використовуються речення всіх типів: прості двоскладні й односкладні, ускладнені зворотами, вставними словами й звертаннями, складні сполучникові й безсполучникові, з сурядністю чи підрядністю, багатокомпонентні складні речення з різними типами зв'язків, речення з прямою, непрямою мовою, з окличною чи питальною інтонацією. Основне в есе – дошукатися причинових зв'язків, розкрити їх. Є два основних способи мислення – *індуктивний* і *дедуктивний*.

Індуктивний спосіб мислення передбачає таку схему твору: а) вступ; б) факти і міркування з приводу цих фактів, що ведуть до головної думки; в) базова думка твору; г) висновки, які випливають з усього сказаного попереду.

Дедуктивний спосіб мислення передбачає таку схему твору: а) вступ; б) базова думка твору; в) факти і міркування, що її аргументують; г) висновки. При написанні есе можна користуватися або індуктивним, або дедуктивним способом міркування і викладу думок.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Підготувати відеопрезентацію на будь-яку тему з теорії міжкультурної комунікації.

Вимоги до оформлення: Microsoft Office PowerPoint 2003; 10-15 слайдів.

2. Написати реферат на одну із тем, можна власну (вимоги до оформлення рефератів: 8 – 10 друкованих сторінок, 14 кегль, 1,5 інтервал, усі поля 2 см; зберігати у Microsoft Office 2003):

1. Культурний шок та його місце у засвоєнні іншої культури.
2. Види міжкультурної комунікації.
3. Вербальна комунікація.
4. Форми вербальної комунікації.
5. Стилi вербальної комунікації.
6. Контексти вербальної комунікації.
7. Невербальна комунікація та її сутність.
8. Кінесика як вид невербальної комунікації.
9. Проксеміка як вид невербальної комунікації.
10. Хронеміка як вид невербальної комунікації.
11. Окулістика, такесика та сенсорика як види невербальної комунікації.
12. Сутність і засоби паравербальної комунікації.

13. Проблема розуміння в МКК.
14. Процес сприйняття іноземної мови і культури та його основні детермінанти.
15. Міжособистісна аттракція та її основні елементи.
16. Атрибуція та її роль у міжкультурній комунікації.
17. Природа міжкультурних конфліктів: причини виникнення та способи подолання.
18. Результати міжкультурній комунікації.
19. Ефективна комунікація та її елементи.
20. Поняття і сутність толерантності.
21. Толерантність у міжкультурній комунікації.
22. Поняття культурної компетенції та її основні компоненти.
23. Рівні міжкультурної компетентності та способи її підвищення.

ПІДСУМКОВА КОНТРОЛЬНА РОБОТА

Тема 1. Види, типи, форми, моделі міжкультурної комунікації

Варіант 1

1. Форми міжкультурної комунікації.
2. Вербальний вид міжкультурної комунікації (загальна характеристика).
3. Прямий і непрямий стилі міжкультурної комунікації.

Варіант 2

1. Безпосередня та опосередкована форми міжкультурної комунікації.
2. Діалог як форма вербальної комунікації та його види.
3. Кінесика та її значення в міжкультурній комунікації.

Варіант 3

1. Пряма та дотична форми міжкультурної комунікації.
2. Монолог як форма вербальної комунікації та його особливості.
3. Проксеміка та її значення в міжкультурній комунікації.

Варіант 4

1. Інструментальний та афективний стилі вербальної комунікації.
2. Основні одиниці вербальної комунікації.
3. Невербальна комунікація (загальна характеристика).

Варіант 5

1. Стилi вербальної комунікації.
2. Паравербальна комунікація та її види.
3. Метамова у міжкультурній комунікації.

Тема 2. Проблема розуміння в міжкультурній комунікації

Варіант 1

1. Розуміння та його значення у міжкультурній комунікації.
2. Фактори, що сприяють розумінню.
3. Помилки атрибуції.

Варіант 2

1. Поняття і сутність емпатії.
2. Основні елементи процесу сприйняття.
3. Природа міжкультурних конфліктів.

Варіант 3

1. Міжособистісна атракція у міжкультурному спілкуванні й комунікації.
2. Поняття атрибуції та її роль у міжкультурній комунікації.
3. Причини виникнення й види міжкультурних конфліктів.

Тема 3. Результати міжкультурної комунікації

Варіант 1

1. Ефективна міжкультурна комунікація та її елементи.
2. Поняття і сутність толерантності.
3. Рівні міжкультурної компетенції і засоби її підвищення.

Варіант 2

1. Структура комунікативної компетенції.
2. Толерантність як результат міжкультурної комунікації.
3. К. Ситарам та Р. Когделл про підвищення результативності міжкультурної комунікації.

Варіант 3

1. Елементи комунікативної компетенції.
2. Толерантність та інтолерантність.
3. Шляхи подолання міжкультурних конфліктів.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Місце міжкультурної комунікації в системі культурологічного знання.
2. Міжкультурна комунікація як гуманітарна дисципліна.

3. Міждисциплінарний характер теорії міжкультурної комунікації.
4. Предмет, об'єкт і суб'єкт міжкультурної комунікації як галузі наукового знання.
5. Методологічні засади міжкультурної комунікації як галузі наукового знання.
6. Предмет і завдання теорії міжкультурної комунікації як навчальної дисципліни.
7. Історичні фактори й обставини виникнення міжкультурної комунікації.
8. Етапи розвитку міжкультурної комунікації в США.
9. Утвердження міжкультурної комунікації в Європі.
10. Основні напрями і підходи досліджень у міжкультурній комунікації.
11. Поняття міжкультурної комунікації. Основні підходи до визначення міжкультурної комунікації.
12. Спілкування і комунікація: спільне і відмінне.
13. Структура міжкультурної комунікації: причини, форми, види, типи і результати комунікації.
14. Поняття макро- і мікрокультури в МКК.
15. Сутність міжкультурної комунікації.
16. Детермінанти міжкультурної комунікації.
17. Форми міжкультурної комунікації.
18. Акультурація в міжкультурній комунікації.
19. Поняття інкультурації в міжкультурній комунікації.
20. Культурний шок та його місце у засвоєнні іншої культури.
21. Види міжкультурної комунікації.
22. Вербальна комунікація.
23. Форми вербальної комунікації.
24. Стили вербальної комунікації.
25. Контексти вербальної комунікації.
26. Невербальна комунікація та її сутність.
27. Кінесика як вид невербальної комунікації.
28. Проксеміка як вид невербальної комунікації.
29. Хронеміка як вид невербальної комунікації.

30. Окулістика, такесика та сенсорика як види невербальної комунікації.
31. Сутність і засоби паравербальної комунікації.
32. Проблема розуміння в МКК.
33. Процес сприйняття та його основні детермінанти.
34. Міжособистісна атракція та її основні елементи.
35. Атрибуція та її роль у міжкультурній комунікації.
36. Природа міжкультурних конфліктів. Причини їхнього виникнення та способи подолання.
37. Результати міжкультурної комунікації.
38. Ефективна комунікація та її елементи.
39. Поняття і сутність толерантності.
40. Толерантність у міжкультурній комунікації.
41. Поняття культурної компетенції та її основні компоненти.
42. Рівні міжкультурної компетентності та способи її підвищення.
43. Теорія високо- і низькоконтекстуальних культур Е. Холла.
44. Теорія культурних вимірів Г. Хофштеде.
45. Дистанція влади як показник виміру культури (за Г. Хофштеде).
46. Індивідуалізм-колективізм як показник виміру культури (за Г. Хофштеде).
47. Маскулінність-фемінність як показник виміру культури (за Г. Хофштеде).
48. Запобігання невизначеності як показник виміру культури (за Г. Хофштеде).
49. Теорія культурної грамотності Е. Хірша.
50. Модель засвоєння чужої культури М. Беннета.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

3

6

311

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ З ДИСЦИПЛІНИ	10
МОДУЛЬ 1	15
Змістовий модуль 1	15
Змістовий модуль 2	90
Змістовий модуль 3	130
БЛОК САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	158
МОДУЛЬ 2	163
Змістовий модуль 4	163
Змістовий модуль 5	199
БЛОК САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	227
МОДУЛЬ 3	230
Змістовий модуль 6	230
Змістовий модуль 7	259
БЛОК САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	293
ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ	296
ПІДСУМКОВА КОНТРОЛЬНА РОБОТА	297
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ	300

Наукове видання

Загороднова Вікторія Федорівна

ОСНОВИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Навчальний посібник

Редактор *М. М. Греб*

Коректор *С. М. Глазова*

Комп'ютерна верстка та дизайн *С. М. Любченко*

Надруковано з оригінал-макету, наданого автором

Підписано до друку 31.10.2017 р.

Формат 60х90/16. Папір друкарський.

Друк – ризографія. Наклад 50 примірників.

Друк «Азовпринт»
71118, м. Бердянськ, вул. Шмідта, 18
тел. (06153) 7-00-80